

Latvia 100

BALTIJAS CEĻŠ 30

BALTIJAS CEĻŠ. TURPINĀJUMS

Ārlietu ministrija

Kultūras ministrija

L N B

LATVIJAS
NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA

Baltijas ceļš. Turpinājums

Starptautiskas konferences materiāli.
2019. gada 22. augusts, Rīga, Latvija

Rīga, 2019

Starptautiskā konference "Baltijas ceļš. Turpinājums" tika organizēta, lai atzīmētu 30 gadus, kopš 1989. gada 23. augustā notika akcija "Baltijas ceļš", ko veidoja ap 2 miljoni rokās sadevušies Latvijas, Lietuvas un Igaunijas iedzīvotāji, iestājoties par savu valstu neatkarību, kā arī prasot atzīt par nelikumīgu no pieņemšanas brīža 1939. gada 23. augustā noslēgto noziedzīgo Molotova-Ribentropa pakta un tā slepenos protokolus. Cilvēku dzīvā ķēde sākās Igaunijā pie Tompea pils Tallinā un cauri Latvijai un Rīgai stiepās līdz Ģedimina tornim Lietuvas galvaspilsētā Viļņā. Akcija "Baltijas ceļš" un Berlīnes mūra nojaukšana ir nozīmīgi mūsdienu vēstures notikumi, abi būtiski veicināja PSRS likvidāciju. Nozīmīgākās dokumentārās liecības par šo akciju kopš 2009. gada ir iekļautas UNESCO programmas „Pasaules atmiņa” starptautiskajā reģistrā.

Konferences mērķis bija atgādināt akcijas "Baltijas ceļš" nozīmi Baltijas valstu neatkarības atgūšanā un Molotova-Ribentropa pakta seku likvidēšanā.

Vāka fotogrāfija: Aldis Jermaks

Literārās redaktore un korektore: Ilze Antēna un Gunta Nalivaiko

Tulkojums: Gunta Nalivaiko

Vāka dizains un makets: Armands Dišers

Attēlu autortiesību turētāji, attēli: Kristians Luhaers un Kārlis Kalseris

© Rakstu autori, 2019

© Fotogrāfi, 2019

Visas tiesības aizsargātas

© Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2019

Saturs

7 Konferences atklāšana

- 8 **Andris Vilks**, Latvijas Nacionālās bibliotēkas direktors
- 11 **Egils Levits**, Latvijas Valsts prezidents
- 14 **Edgars Rinkēvičs**, Latvijas Republikas ārlietu ministrs
- 16 **Nauris Puntulis**, Latvijas Republikas kultūras ministrs

18 Baltijas ceļš pret Berlīnes mūri

Hitlera–Staļina pakta slepenie protokoli un to publiskošana. Pakta politiskais un tiesiskais novērtējums PSRS Tautas deputātu kongresā un Vācijas Federatīvajā Republikā. Hitlera–Staļina pakta publiskošana un tā seku likvidēšanas nozīme okupēto Latvijas, Lietuvas un Igaunijas nacionāli demokrātisko atbrīvošanās kustību attīstībā.

- 19 **Dr. Angela Merkele**, Vācijas Federatīvās Republikas federālā kanclere
- 20 **Dainis Īvāns**, Latvijas Tautas frontes pirmais priekšsēdētājs.
**Solidaritātes spēks: Baltijas neatkarības kustību
bezprecedenta sadarbība**
- 31 **Dr. Lauri Melkso**, Tartu Universitātes profesors.
Hitlera–Staļina pakts un starptautiskās tiesības
- 36 **Dr. Rihards Hercingers**, laikraksta "Welt/Welt am Sonntag" žurnālists.
**No Baltijas ceļa līdz Berlīnes mūra krišanai:
kā Baltijas valstu cīņa tika uztverta Vācijā**

41 Nacionāli demokrātiskās revolūcijas Baltijā, Austrumeiropā un Centrāleiropā

Latvijas, Lietuvas, Igaunijas, Austrumeiropas un Centrāleiropas valstu atbrīvošanās kustības. Atšķirīgais un kopīgais, to savstarpējā iedvesmošanās un ietekme. Baltijas ceļa loma Baltijas valstu neatkarības atgūšanā un tā starptautiskā nozīme. Sapnis par vienoto Eiropu. Baltie plankumi Eiropas kopīgajā vēstures atmiņā.

Trivimi Velliste, bijušais Igaunijas Republikas ārlietu ministrs

Hildigunde Noiberte,

Konrāda Adenauera fonda valdes locekle, bijusī Vācijas Demokrātiskās Republikas opozīcijas kustības locekle

Dr. Luboš Švecs, Prāgas Kārļa Universitātes profesors

Aleksandrs Abišala, bijušais Lietuvas Republikas premjerministrs

Ježijs Mareks Novakovskis,

bijušais Polijas Republikas vēstnieks Latvijas Republikā.

Moderators: **Dr. Edijs Bošs**, žurnālists

67 Eiropa pēc Baltijas ceļa. 21. gadsimta demokrātijas izaicinājumi un iespējas

68 **Karls Bilts**, bijušais Zviedrijas premjerministrs

86 Līdzdalība: tautas demokrātija vai pūļa demokrātija. Liberālās demokrātijas nākotne

Demokrātija digitālajā laikmetā. 20. gadsimta 80. gadu atbrīvošanās kustības Latvijā, Lietuvā, Igaunijā, Austrumeiropā un Centrāleiropā un šodienas sabiedrības līdzdalības formas. Iegūtais un zaudētais, līdzīgais un atšķirīgais, populisms, viltus ziņas un manipulācijas. Reprezentatīvās demokrātijas, sabiedrības līdzdalības formu, demokrātijas institūciju noturība un iespējamās pārmaiņas.

Egils Levits, Latvijas Valsts prezidents

Sandra Kalniete, Eiropas Parlamenta deputāte

Dr. Una Bergmane, Londonas Ekonomikas augstskolas pasniedzēja

Dr. Dace Dzenovska, Oksfordas Universitātes profesore

Pauls Raudseps, žurnāla "Ir" komentētājs

Dāvis Sīmanis, kinorežisors

Moderators: **Dr. Arnis Rītups**, žurnāla "Rīgas Laiks" redaktors

BALTIJAS CEĻŠ. TURPINĀJUMS

KONFERENCES ATKLĀŠANA

Andris Vilks,

Latvijas Nacionālās bibliotēkas direktors

Augsti godātais Valsts prezidenta kungs, godātais Rinkēviča kungs, godātais Puntuļa kungs, ekselences, cienījamie klātesošie!

Esmu patiesi gandarīts, ka šis nozīmīgais pasākums notiek Latvijas Nacionālās bibliotēkas mājvietā, ēkā, ko dēvē par Gaismas pili. Esmu pateicīgs par iespēju jūs šodien uzrunāt ne tikai kā Nacionālās bibliotēkas direktoram, bet arī kā ilggadējam UNESCO Latvijas Nacionālās komisijas Informācijas sabiedrības padomes vadītājam, kuras pārziņā ir darbs ar UNESCO programmu “Pasaules atmiņa”.

Šajā darbā man ir bijis tas gods vadīt Latvijas, Igaunijas un Lietuvas kopīgā pieteikuma sagatavošanu Baltijas ceļa iekļaušanai starptautiskajā pasaules atmiņas reģistrā. Vēl es esmu laimīgs, ka man bija izdevība arī pašam pirms 30 gadiem piedalīties Baltijas ceļā, stāvot kā vienam no šīs trejas valstis un tautas vienojošās roku ķēdes posmiem Rīgā, Brīvības ielā, tieši pretī Latvijas PSR Valsts drošības komitejas ēkai.

Baltijas valstu kopīgais pieteikums vainagojās ar panākumu starptautisko ekspertu sēdē, kas notika tālajā Barbadosā 2009. gadā. Baltijas dokumenti tika iekļauti UNESCO Pasaules atmiņas reģistrā.

Pieteikumu vērtē eksperti ne tikai no Eiropas, bet arī no citiem kontinentiem, Karību jūras reģiona, Latīņamerikas, Klusā okeāna, Tālo Austrumu, Arābu un Āfrikas valstīm. Atklāti sakot, viņus ne tik daudz uzrunāja Molotova–Ribentropa pakta konsekvences, cik patiesi aizskāra un pārsteidza trīs nāciju, divu miljonu cilvēku apņēmība un spēja saslēgties vienotā roku ķēdē, lai miermīlīgi pieprasītu atzīt patiesību par savas valsts pagātņi, vārda brīvību un neatkarīgu informācijas apriti.

Baltijas ceļa 30 gadu atcere šogad tiek rīkota īpaši vērienīgi. Pasākumi notiek vairākas dienas Rīgā un Latvijas novados. Tie norisinās visās trijās Baltijas valstīs. Baltijas ceļu līdz ar 1939. gada Ribentropa–Molotova paktu un tā traģiskajām sekām piemin arī daudzviet citur. Taču vislielākā uzmanība tiek veltīta 1989. gadā notikušajai akcijai. Tās ir izstādes, filmu demonstrācijas, svinīgi notikumi, koncerti.

Plašu sabiedrības atsaucību ir izpelnījusies Latvijas Televīzijas kopā ar Latvijas Nacionālo vēstures muzeju rīkotā akcija, kurā ikviens tika aicināts augšupielādēt Baltijas ceļa norises fotogrāfijas vietnē “Gadsimta albums”.

Pirms divām dienām Nacionālajā bibliotēkā viesojās Indijas valsts viceprezidents. Viņš mums uzdāvināja Mahatmas Gandija krūšutēlu bronzā. M. Gandijs simbolizē indivīda gara spēku. Baltijas ceļš parādīja, ka arī tautas ir spējīgas vienoties nevardarbīgas pretošanās akcijā, stājoties pretī spēkiem, kas ar varu uzspiež savus mērķus un intereses.

Baltijas ceļš faktiski ievadīja laikmetu, kad Austrumeiropas un Centrāleiropas valstīs citā pēc citas notika nevardarbīgas, demokrātiskas revolūcijas un arī noārdīts pēckara dzelzs priekškara fiziskais simbols – Berlīnes mūris.

UNESCO bibliotēkas visā pasaulē iestājas par vispārējām cilvēktiesībām un informāciju, tās pieejamību, saglabāšanu, kā arī glabāšanu un atkalizmantošanu. Tas ir jautājums par brīvu piekļuvi informācijai un izpausmes brīvību. Mūsdienās ļoti aktuāla problēma ir informācijas ticamība un uzticamība. Kopā ar medijiem, izglītības institūcijām un bibliotēkām sabiedrība meklē ceļus, kā apkarot viltus ziņas, kā mazināt informācijas lauka fragmentēšanās ietekmi uz tā saukto pēcpatiesības laiku.

Demokrātiskās valstīs cenzūra ir aizliegta, tomēr vēl aizvien dzīvi ir pagātnes atgādinājumi, pašcenzūra, ekonomiskās ietekmēšanas sviras

un citi mehānismi, kas neviļus kādai sabiedrības daļai liek šķēršļus informācijas pieejamībai.

Starptautiskā konference “Baltijas ceļš. Turpinājums” tiek rīkota ne tikai, lai atgādinātu par Baltijas ceļa nozīmi triju valstu neatkarības atgūšanā un Ribentropa–Molotova pakta seku likvidēšanā, tā aicina pievērsties šodienas norisēm un rītdienas izaicinājumiem. Ir ļoti būtiski, ka uzmanība konferences laikā tiks pievērsta arī mūsdienu digitālajam laikmetam, kad tradicionālā izpratne par liberālismu, demokrātiju un citām vērtībām sastopas ar jauniem diskursiem.

Novēlu konferences gaitā ikvienam dalībniekam gūt vērtīgas atziņas un kvalitatīvās diskusijās nonākt pie vērā ņemamām idejām konkrētai rīcībai nākotnē. Paldies!

Egils Levits,
Latvijas Valsts prezidents

Dārgie Baltijas ceļa organizatori un dalībnieki, dārgie šīs konferences dalībnieki, draugi, dāmas un kungi!

Sirsnīgi sveicu mūs visus kopējos svētkos, atzīmējot Baltijas ceļa trīsdesmitgadi. Mums šodien ir patiess iemesls svinēt un pulcēties, lai dalītos atmiņās, vērtējumos un pārdomās. Baltijas ceļš tolaik bija politiska inovācija, kas nekad līdz šim nebija mēģināta, tā noveda pie rezultāta, un šis rezultāts ir tas, ka mēs šodien šeit pulcējamies konferencē brīvā, neatkarīgā Latvijā. Baltijas ceļš bija mūsu likteņa kopības ar Igauniju un Lietuvu apliecinājums, Baltijas ceļš bija visu triju Baltijas tautu valstsgribas manifestācija. Mums, baltiešiem, bija skaidrs mērķis – valstiskās neatkarības un vēsturiskā taisnīguma atjaunošana.

Brīvība un labāka dzīve mums pašiem, mūsu bērniem un bērnbērniem. Mums bija negrozāma griba sasniegt šo mērķi, un mēs to paveicām.

Pēc Baltijas ceļa pasaule mūs iepazīna no jauna kā drosmīgus un savā pārliecībā stiprus eiropiešus, kas sāka drupināt dzelzs priekškaru, kas mūs visus šķīra no demokrātiskas un vienotas Eiropas.

Baltijas ceļš bija mūsu atgriešanās ceļš Eiropā, atgādinot par pienākumu atjaunot vēsturisko taisnīgumu un aicinot celt Eiropu kā mūsu visu kopējās mājas. Baltijas ceļu iedvesmoja ticība likuma varai un taisnīgumam starptautiskajās attiecībās, noraidot spēka radītu kārtību un amorālas lielvaru vienošanās uz mazo valstu rēķina. Baltijas ceļš ir mūsu pienākums un atbildība vienmēr un visur iestāties par tām vērtībām, ticot kurām pirms 30 gadiem satevāmies nesaraujamā rokasspiedienā. Baltijas ceļš bija padomju totalitārā režīma beigu sākums, tā bija beidzamā lielā konfrontācija starp režīmu, kāds tas

pastāvēja līdz šim, un jau brīvības alkām, kuras reprezentē Baltijas tautu demokrātijas alkas.

Drīz pēc Baltijas ceļa bija mēģinājums šo kustību nožņaugt, likvidēt, bet padomju totalitārais režīms tajā brīdī vairs nebija tik spēcīgs. Tikko tas parādīja savu nespējību, tad, var teikt, Baltijas ceļš jau iezīmēja Padomju Savienības sabrukumu, kas drīz pēc tam arī iestājās. Baltijas ceļš līdz ar to iezīmēja ne tikai Padomju Savienības, respektīvi, totalitārā režīma, sabrukumu, bet arī Eiropas brīvības un demokrātijas uzvaras gājieni, kas sākās drīz pēc tam, ieskaitot Berlīnes mūra krišanu. Šodien mums ir citi – jauni izaicinājumi demokrātijai, bet tomēr mēs esam demokrātija, kas ir spējīga sevi attīstīt un aizsargāties arī jaunajā situācijā.

Starptautiskajās tiesībās balstīta pasaules kārtība un vienota Eiropa. Kā visu demokrātisko valstu kopējās mājas bija toreiz mūsu pārliecība, ir tagad mūsu pārliecība un būs mūsu pārliecība, kamēr vien Latvijas valsts pastāvēs un brīvā Eiropa pastāvēs. Mums ir pienākums mūsu Baltijas stāstu ierakstīt Eiropas kopējā vēsturiskajā atmiņā. Šeit es domāju, ka ir vēl liels uzdevums gan baltiešu vēsturniekiem, gan visas Eiropas vēsturniekiem un tiem, kas nodarbojas ar vēsturiskās atmiņas, ar atmiņu politiku, lai mūsu kopējā Eiropas vēsturiskā atmiņa būtu līdzsvarota un tajā pienācīgu vietu ieņemtu arī Centrāleiropas un Austrumeiropas tautu vēstures pieredzes un, protams, arī Baltijas ceļš kā šīs pieredzes ļoti būtiska sastāvdaļa.

Es gribētu aicināt nopietnāk un plašāk pētīt unikālo Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas procesu un mūsu pieredzi pārejā no totalitāras pakļautības okupācijas varai uz neatkarīgu, demokrātisku un tiesisku valsti.

Noslēgumā vēlētos atgādināt, ka es vēl būšu šeit pēcpusdienā, mēs runāsim tieši par jaunajiem izaicinājumiem, jo ne velti konferences nosaukumā ietverts vārds “turpinājums”.

Mēs esam tie, kas toreiz piedalījās Baltijas ceļā, mēs esam izcīnījuši šo neatkarību, taču neatkarība un demokrātija jāaizstāv pastāvīgi. Tas nav vienreizējs uzdevums, tas jā dara pastāvīgi un arī šodien, kad mums ir jauni izaicinājumi. Jauni apdraudējumi, arī jaunas perspektīvas, par ko mēs runāsim šajā konferencē, un tādēļ vēlu jums visiem interesantas un jaunas atziņas. Paldies jums!

Edgars Rinkēvičs,
Latvijas Republikas ārlietu ministrs

Augsti godātais prezidenta kungs, ļoti godātais Puntuļa kungs un godātais Vilka kungs, dārgie draugi, klātesošie!

Man tiešām ir liels prieks, ka mēs varam tikties šeit, šajā Gaismas pilī, dienu pirms 23. augusta, pirms Baltijas ceļa trīsdesmit gadu atceres pasākumiem, kavējoties atmiņās par to, kā bija, un runājot par to, ko darīt tālāk, lai Baltijas ceļa ideāli turpinātu dzīvot ne tikai Baltijas valstīs, bet arī Eiropā un pasaulē. Es domāju, ka ikvienam ir savas atmiņas par Baltijas ceļu – gan tiem, kas ir tajā piedalījušies, gan tiem, kas nevarēja piedalīties, kas varbūt sekoja radio, tiešraidē televīzijā, gan arī tiem, kas par Baltijas ceļu redz tikai no hronikām, jo vienkārši tajā brīdī nebija dzimuši.

Taču tas, kas ir ļoti svarīgi, ir – atcerēties vairākas lietas. Mums tagad ļoti liekas, ka tas bija tāds romantisks laiks, ka viss notika pats no sevis, ka neatkarība un brīvība gandrīz iekrita rokās un ka cilvēki vienkārši skaisti sadevās Baltijas ceļā, bet tā laika atmosfēra bija daudz draudīgāka. Mēs labi atceramies, ka 1989. gada aprīlī notika brutāla Tbilisi demonstrācijas apspiešana, bija PSKP Centrālās komitejas paziņojums par stāvokli Baltijas republikās.

Tie mākoņi bija diezgan draudīgi. Tādēļ jo vairāk un jo spēcīgāk mums būtu jānovērtē visu triju Baltijas tautu griba pēc neatkarības spēcīgā, miermīlīgā manifestācijā, atgādinot pasaulei gan par noziedzīgo Molotova–Ribentropa paktu, gan par brīvības alkām. Šo manifestāciju vairs nevarēja ignorēt ne Maskavā, ne Rietumvalstu valdībās, ārlietu ministrijās un kancelejās. Tādēļ tiem, kas šo varoņdarbu paveica, mēs tiešām esam pateicīgi, jo tas pavēra ceļu tālākai rīcībai attiecībā gan uz Molotova–Ribentropa pakta noziedzības atzīšanu, gan arī tālākajiem

notikumiem. Bet šis ir arī īpašs mēnesis ne tikai mums, jo pirms trim dienām, 19. augustā, mēs atzīmējam Paneiropas pikniku, kas ievadīja dzelzs priekškara un Berlīnes mūra sabrukumu. Tam sekoja Baltijas ceļš, tam sekoja Samta revolūcija, tam sekoja pārmaiņas Centrālajā Eiropā un Austrumeiropā.

Diemžēl jāteic, ka ne 1989., ne 1991. gadā mēs laikam nedomājām, ka pēc 25–30 gadiem būs iespējams, zināms vēstures atkārtojums, ka atkal tiks mēģināts dalīt pasauli un Eiropu ietekmes sfērās, kad tiks pārtraukta faktiski tā drošības arhitektūra, kas veidojās pēc Aukstā kara beigām, ka varēs atkal okupēt un anektēt daļu no citas valsts teritorijas. Tādēļ mums ir ļoti svarīgi šobrīd runāt, kā mēs varam tālāk veidot vienotu Baltijas ārpolitiku, drošības politiku, ietekmēt Eiropas un pasaules domu, atgādinot arī par noziedzīgo Molotova–Ribentropa paktu. Mēs redzam, ka ir atkal mēģinājumi no Krievijas Federācijas augstām amatpersonām to attaisnot, aizmirst par slepenajiem protokoliem, attaisnot agresīvo ārpolitiku. Es domāju, ka šeit ir mūsu pienākums gan to priekšā, kas pirms 30 gadiem piedalījās Baltijas ceļā un cīnījās par Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu, gan arī to nāciju priekšā, kas šobrīd ir ietekmētas, ir pozitīvi iespaidotas no Baltijas ceļa akcijas, no mūsu veiksmes stāsta un cenšas panākt tādas pašas brīvības un demokrātijas alkas.

Es gribētu cerēt, ka šī konference un domu apmaiņa, kā arī rītdienas notikumi dos mums jaunu spēku un impulsu tālāk formulēt mūsu valstu kopējos centienus Eiropas un pasaules kontekstā, dos iedvesmu tiem, kas šobrīd Baltijas ceļu redz kā demokrātijas, brīvības un miermīlīgu protesta ceļu, lai panāktu savus centienus, un ka arī mēs varēsim tālāk teikt, ka tā vienotība, tas spēks, kāds veidojās pirms 30 gadiem, turpina mūs uzturēt pietiekami spēcīgus gan iekšēji, gan ārēji. Paldies liels!

Nauris Puntulis,
Latvijas Republikas kultūras ministrs

Augsti godātais Valsts prezidenta kungs, godātais Rinkēviča kungs, godātais Vilka kungs, eksekles, dāmas un kungi!

Esiet sveicināti, godājāmie starptautiskās konferences “Baltijas ceļš. Turpinājums” dalībnieki un viesi, kā arī šeit klātesošie akcijas “Baltijas ceļš” liecinieki. 23. augusts Latvijas vēsturē ir robežlīnija. Tas ir datums, kas mainīja Latvijas vēsturi un likteni divreiz. 1939. gada 23. augustā divas totalitāras lielvaras aizmuguriski izlēma triju Baltijas valstu likteni, un turpmākie 50 gadi Baltijas tautām kļuva par represiju, ciešanu un pazemojumu pilnu laiku ar ļoti ierobežotām iespējām pašiem veidot savu vēsturi. 1989. gada 23. augustā divi miljoni Baltijas valstu iedzīvotāju, savu neatkarības kustību līderu iedvesmoti, vienojās līdz šim pasaules vēsturē nepieredzētā akcijā “Baltijas ceļš”, kas caurvija un savienoja visas trīs Baltijas māsas – Latviju, Lietuvu un Igauniju.

Baltijas ceļš ne tikai skaidri apliecināja mūsu prasību atzīt Molotova–Ribentropa pakta nelikumību, okupācijas režīma noziegumus un prasīja atjaunot vēsturisko taisnīgumu, bet arī skaļi un skaidri pavēstīja pasaulei Baltijas valstu nākotnes mērķi un apņemšanos atjaunot Latvijas, Lietuvas un Igaunijas valstiskumu, parlamentāro demokrātiju un vienoti atgriezties savās mājās Eiropā. Baltijas ceļš kļuva par mūsu tautu robežlīniju, kuru pārkāpjot atpakaļceļš uz brīvību vairs nebija neiespējams.

Daudziem no mums Baltijas ceļš bija arī ļoti personiska robežlīnija. Mēs sākām saprast un novērtēt katra personiskās izvēles un līdzdalības nozīmīgumu. Mēs apliecinājām, ka spējam pašorganizēties, solidarizēties, uzņemties atbildību un iniciatīvu. Izrādījās, ka ikdienā bieži tik introvertie baltieši lieliski spēj kooperēties kopīgam braucienam uz

savu Baltijas ceļa posmu ar apkārtnes vienīgo žigulīti, spēj sadoties rokās ar pilnīgi nepazīstamiem cilvēkiem, spēj publiski raudāt un paust savas emocijas. Tajā politiski un emocionāli tik intensīvajā laikā daudzi cilvēki jau spēka gados pirmo reizi noticēja, ka viņu balsis un viņu līdzdalība var kaut ko ietekmēt; noticēja, ka ir iespējama neatkarīga un demokrātiska Latvijas valsts ar saviem mērķiem un ideāliem.

Šodien, pēc 30 gadiem, daudzi no tolaik formulētajiem mērķiem ir sasniegti, bet ceļš uz ideāliem turpinās, tāpēc es jo īpaši vēlos uzsvērt šīs konferences nosaukumā ietvertu vārdu “turpinājums”. Tikpat svarīgi kā runāt par Baltijas ceļa atstātajām pēdām mūsu vēsturiskajā atmiņā, ir runāt par tās virzieniem un ceļa zīmēm nākotnē mūsu kopīgajā Eiropas telpā, kurā esam iesaistojuši pa Baltijas ceļu un kurā esam atgriezušies.

Arī mūsdienās, globalizācijas laikmetā, 21. gadsimta Eiropā, nacionālajām valstīm izaicinājumu un uzdevumu nav maz, tie nav vienkārši, nav vienā dienā atrisināmi. 1989. gadā Baltijas ceļš vienoja trīs Baltijas valstis, un šodienas konference par Baltijas ceļu savienos Eiropas pagātņi, tagadni un nākotni. Tā vēlreiz atgādinās mums, 21. gadsimta eiropiešiem, par idejas spēku, solidaritātes spēku un līdzdalības spēku, ko tik pārliecinoši pirms 30 gadiem iemiesoja Baltijas ceļš.

BALTIJAS CEĻŠ PRET BERLĪNES MŪRI

Hitlera–Staļina pakta slepenie protokoli un to publiskošana. Pakta politiskais un tiesiskais novērtējums PSRS Tautas deputātu kongresā un Vācijas Federatīvajā Republikā. Hitlera–Staļina pakta publiskošana un tā seku likvidēšanas nozīme okupēto Latvijas, Lietuvas un Igaunijas nacionāli demokrātisko atbrīvošanās kustību attīstībā.

Dr. Angela Merkele,

Vācijas Federatīvās Republikas federālā kanclere

Augsti godātais Valsts prezidenta kungs! Mīļie Latvijas, Igaunijas un Lietuvas pilsoņi!

Pirms 30 gadiem ap diviem miljoniem cilvēku Baltijā sadevās rokās. Tā sauktā Hitlera–Staļina pakta 50. gadadienā viņi nostājās par savu neatkarību un pašnoteikšanos. Viņi izveidoja cilvēku ķēdi no Viļņas cauri Rīgai līdz Tallinai. Tā bija visgarākā cilvēku ķēde vēsturē. Baltijas ceļš bija aizkustinošs un nozīmīgs etaps ceļā uz Ziemeļeiropas, Viduseiropas un Austrumeiropas brīvību. Nedaudz vēlāk arī pie mums, Vācijas Demokrātiskajā Republikā, sievietes un vīrieši izrādīja interesi par demokrātiskām reformām. Pēc garajiem un sāpīgajiem Eiropas piespiedu sašķeltības gadu desmitiem un dzelzs priekšvara tautas starp Baltijas un Melno jūru beidzot atkal pašas varēja izlemt savu likteni. Eiropa atkal varēja apvienoties.

Šajā gadā mēs svinam arī Lietuvas, Latvijas un Igaunijas 15 gadus Eiropas Savienībā un NATO. Baltijas valstis šeit ir Vācijas cieši partneri un nozīmīgi sabiedrotie. Arī tāpēc Vācija uzņemas atbildību par to drošību, piemēram, Lietuvā NATO klātbūtnes sastāvā un Igaunijā, sargājot gaisa telpu. Baltijas ceļš rāda, cik daudz cilvēki var panākt ar miermīlīgiem līdzekļiem, ja viņi ir vienoti. Tas rāda, ka ir vērts iestāties par vērtībām un to, uz kādām vērtībām balstās Eiropa. Fotografijas ar šiem drosmīgajiem vīriem, sievietēm un bērniem, kuri sadodas rokās un dzied tautas dziesmas, mani toreiz dziļi saviļņoja. Šī cilvēku ķēde līdz pat šodienai manā uztverē ir viens no spēcīgākajiem Eiropas brīvības vēstures zīmolim. Dziesmotās revolūcijas dalībnieki ir kļuvuši par visu eiropiešu paraugu un iedvesmotāju. Es sveicu jūs šajā īpašajā jubilejā un no sirds pateicos par jūsu ieguldījumu Eiropas brīvībā.

Dainis Īvāns,

Latvijas Tautas frontes pirmais priekšsēdētājs

Solidaritātes spēks: Baltijas neatkarības kustību bezprecedenta sadarbība

Godātie draugi un klātesošie! Tagad man jāpiesaka pašam sevi ar nelielu ieskatu Baltijas ceļa nozīmīgumā, skarot vienu tās aspektu – solidaritāti. Solidaritāte, kurā bija sajaukušās kopā emocijas ar alkām pēc tiesiskuma un ar gatavību iet galīgā cīņā par savas brīvības un neatkarības atjaunošanu Baltijas zemē.

Pirms pieciem gadiem tādai pašai konferencei Latvijas Universitātē Polijas “Solidaritātes” līderis Lehs Valensa nosūtīja telegrammu ar vārdiem, ka arī viņš joprojām stāv Baltijas ceļā, jo Baltijas ceļš bija svarīgs elements domino efektā, kas sagrāva totalitāro sistēmu, kuras simbols bija Berlīnes mūris, Austrumeiropā un Centrālajā Eiropā. Baltijas ceļa fakti daudziem jaunākās paaudzes cilvēkiem, būtībā – jau četrdesmitgadniekiem, nav īsti zināmi un saprotami.

Arī mums, paaudzei, kas toreiz bija trīsdesmitgadnieki, pašlaik daudz kas vairs nav saglabājies atmiņā vai arī mēs atceramies to nedaudz citādi, balstoties uz šodienas sajūtām. Es mēģināšu atgādināt šo solidaritātes evolūciju Baltijas ceļa veidošanās un sagatavošanās laikā.

Baltijas tautu dzīvo ķēdi 1989. gada 23. augustā rīkoja Latvijas Tautas fronte, Igaunijas Tautas fronte “Rahvarinne” un Lietuvas kustība “Sajūdis”. To mēs kā organizatori iecerējām kā grandiozu protesta manifestāciju pret Berlīnes un Maskavas vienošanos, kas, kā mēs zinām, izraisīja Otro pasaules karu un vēlāk – holokaustu, komunistisko genocīdu un arī Baltijas valstu okupāciju.

Pulksten 19.00 mēs sadevāmies rokās, dimdēja Baltijas dievnamu zvani no Tallinas caur Rīgu uz Viļņu un atpakaļ. Dzirksteļoja trīs maģiskie vārdi – “laisve”, “vabadus”, “brīvība”. Traģiskā sēru jeb melno lentīšu diena, kā to sauc Rietumos, vienā mirklī pārvērtās par mūsu uzvaras svētkiem. Tas bija īsts trīs tautu solidaritātes triumfs. Kremļa varenie, kas arī toreiz spēja pasauli pārvērst radioaktīvos putekļos, skatīdamies Baltijas ceļa videoierakstus, esot krituši panikā.

“Viņi aiziet, mēs viņus vairs nevaram noturēt, ja nu vienīgi ar tankiem,” tā šo mirkli Kremlī atceras toreizējā PSRS prezidenta Mihaila Gorbačova padomnieks Anatolijs Čerņajevs. Paši Baltijas ceļa ķēdes dalībnieki guva nelokāmu pārliecību, ka mēs dodamies pareizā virzienā.

Ārēji jau nekas nebija mainījies. Lietuvā, Latvijā un Igaunijā vēl atradās okupācijas karaspēks, VDK un PSRS militāri rūpnieciskais komplekss. Maskava tādā pašā garā turpināja Baltijas kolonizāciju, bet krasais pagrieziena notika sabiedrības iekšienē, sabiedrības pašapziņā, un tas izšķīra notikumu tālāko gaitu. Šajā brīdī līdzšinējā upuru solidaritāte, ko mēs bijām izdzīvojuši visus okupācijas gadus, pārauga cīnītāju solidaritātē. Baltiešu kā Hitlera–Staļina pakta upuru solidaritāte droši vien ir sākusies sen, jau ar mūsu nacionālo partizānu kaujām pēc Otrā pasaules kara un kopīgām ciešanām Gulaga nometnēs. Uz nevardarbīgu cīņu pret bruņotiem svešiniekiem mūs ir mudinājusi mūsu kultūra, piemēram, dzejnieks Māris Čaklais 1969. gadā sacerēja dzejoli “Kaugurieši”, kur parādījās lozungs “ar gara spēku pret karaspēku”, kas kļuva par Baltijas ceļa moto Latvijā.

Baltijas tautu solidarizēšanās jau atklātai cīņai par brīvību, ieliekot pirmos bruģakmeņus Baltijas ceļam, kādu to šodien pazīst pasaule, manuprāt, notika ap 1987. gadu. Tie pagaidām bija mazskaitlīgi, bet kopīgi represiju upuru piemiņas pasākumi, Maskavas un Berlīnes pakta nosodīšanas mītiņi gan Rīgā, gan Viļņā un Tallinā. Padomju Savienībā oficiāli tas bija vēl tabu. Daudzus šo mītiņu dalībniekus Rīgā no grupas “Helsinki-86” aizturēja un arestēja. Runāt patiesību par akcijas patiesajiem iegānšiem

un dalībnieku skaitu, ja nemaldos, tiešajā ēterā, kur valdīja vispārēja nosodījuma un apmelojuma gaisotne, toreiz uzdrošinājās tikai televīzijas žurnālists Edvīns Inkēns.

Tomēr iekšējā un starptautiskā solidaritāte pēc šī brīža auga ģeometriskā progresijā. Gadu vēlāk Hitlera–Stalīna pakta izvērstu atmaskojumu Rakstnieku savienības paplašinātajā plēnumā sniedza profesors Mavriks Vulfsons. Tautas manifestācijās jau izgāja tūkstoši. Latviešu, lietuviešu un igauņu jaunieši 1988. gada vasarā Baltijas studentu dziesmu svētkos Viļņā virs Dziesmu svētku estrādes negaidīti un par spīti VDK mēģinājumiem to nepieļaut padomju karogu vietā pacēla tolaik vēl aizliegtos nacionālos simbolus. Būtiski ir ievērot, ka pat padomju Lietuvas tukšā audumu veikala šķietami īgnā pārdevēja atrada visu nepieciešamo, lai uzšūtu latviešu sarkanbaltsarkano karogu, kad viņa uzzināja, kādai vajadzībai veikalā neesošā drāna ir vajadzīga.

Tautas kustību dibināšanas kongresi Lietuvā, Latvijā un Igaunijā notika vispārējā pacilātībā. Mēs pārņēmām Heinca Valka Tallinas Dziesmu svētku estrādē izteikto aicinājumu uz nevardarbīgu dziesmotu revolūciju. Arī Latvijas Tautas fronte, līdzīgi Igaunijas Tautas fronteī, dzima Dziesmu svētku estrādē, bet uzreiz pēc tam jaundibināto kustību vadītāji satikās Benjamiņu namā Rīgā.

Mūsu pirmā kopīgā akcija bija parakstu vākšana pret PSRS Konstitūcijas grozījumiem, kas republiku izstāšanos no Padomju Savienības padarītu pat teorētiski neiespējamu. Ļoti īsā laikā kriminālfilmas sižetam līdzīgos apstākļos mēs uz Maskavu nogādājām apmēram miljonu šo divu nedēļu laikā savākto protesta parakstu, kas radīja zināmu šoku Kremļa aprindās.

Igaunijas Tautas fronte toreiz Benjamiņu namā, kad tikāmies pirmoreiz, ierosināja pieņemt savu republiku Augstākās padomes tā saukto suverenitātes deklarāciju. Latvijai to izdevās panākt tikai 1989. gada 28. jūlijā.

Tajā laikā Latvijas Tautas fronte sadarbībā ar trimdas latviešiem pilnā sparā apsprieda pilnīgas neatkarības atgūšanas programmu. Baltijas republiku suverenitātes deklarāciju pieņemšana, kas sākotnēji sastapās ar negatīvu vietējās padomju varas un Kremļa reakciju, pēc kāda laika izraisīja suverenitātes deklarāciju parādi visā Padomju Savienībā.

Tajā pašā laikā no padomju oficiālās ikdienas gandrīz pilnībā izspiestās latviešu, lietuviešu un igauņu valodas gandrīz vienlaikus tika pasludinātas par valsts valodām. Tika reabilitēti nacionālie simboli, un mēs to nevarējām izdarīt pa vienam, tas bija jādara mums visiem kopā. Toreiz Benjamiņu namā mēs vienojāmies arī par ciešāku turpmāko attiecību uzturēšanu, un tautas kustību vadītāji tajā brīdī kļuva par tuviem draugiem. Bet – kad īsti sākās Baltijas ceļš tādā veidolā, par kādu mēs runājam šodien?

Iespējams, ka šāds Baltijas ceļš nemanāmi jau bija radies Rietumu pasaulē, kur trimdinieki organizēja melno lentīšu dienas un nemītīgi uzturēja Baltijas okupācijas neatzīšanas faktu, nenogurstoši apelēja pie savu mītnes zemju valdībām un politiķiem. Viens no Latvijas Tautas frontes domniekiem, laikraksta “Padomju Jaunatne” un vēlāk “Latvijas Jaunatne” redaktors Andrejs Cīrulis ir paudis, ka vērienīgā Baltijas ceļa kā politiska procesa sākums datējams ar 1989. gada 22. martu. Arī tā varētu būt, jo šajā datumā notika pirmās puslīdz demokrātiskās vēlēšanas Padomju Savienībā, un par spīti visai pamatotām bažām, ka piedalīšanās padomju institūciju formēšanā varētu leģitimēt okupācijas varu, mēs tomēr izšķīrāmies iet neatkarības atgūšanas parlamentāro ceļu šķietamā saskaņā ar padomju likumiem. PSRS vēlēšanās Igaunijas Tautas fronte, Latvijas Tautas fronte un Lietuvas “Sajūdis” guva ievērojamas uzvaras.

Lai izstrādātu kopīgu Baltijas deputātu platformu dalībai PSRS Tautas deputātu kongresā, maija vidū mēs sasaucām tā saukto Baltijas Parlamentāro asambleju – tautas kustību asambleju. Uz to, daudzi vēl

atceras, garās autobusu virtenēs devās 500 katras nacionālās kustības delegātu kopā ar brīvprātīgajiem palīgiem, tulkiem un žurnālistiem. Baltijas Asamblejas dokumentos pirmo reizi, ja tos pētītu vēsturnieks, ir ieraugāms mūsu kopējais Baltijas brīvības ceļš. Tur arī uzsvērts, ka tas vienlaikus ir mūsu atgriešanās ceļš dzimtajā Eiropā.

Lai arī Baltijas tautas kustību rezolūcijas asambleja pieņēma garās diskusijās, visvairāk darba to sagatavošanā kā namatēvi ieguldīja igauņi. Baltijas Asamblejā bija apstiprināta programma PSRS vēsturē pirmās opozicionārās Baltijas deputātu grupas darbam PSRS Tautas deputātu kongresā. Par tās virsuzdevumu asambleja noteica Hitlera–Stalīna pakta izmeklēšanu un paša pakta atzīšanu par nelikumīgu no parakstīšanas brīža. Tautas kustība Baltijas Asambleja būtībā lika pamatus pašreizējai Baltijas valstu Parlamentārajai asamblejai un nodibināja kustības līderu Baltijas Padomi, kam vēlāk bija ļoti liela loma Baltijas ceļa akcijas organizēšanā. Igaunņu lingvists un lībiešu kultūras popularizētājs Mati Hints toreiz nolasīja Baltijas tautu tiesību deklarāciju, kas vēlāk pārtapa par Baltijas ceļa 23. augusta aicinājumu. Šodien šis aicinājums izklausās tikpat spēcīgs, uzmundrinošs, taisnīgs un tālredzīgs kā toreiz. 1989. gada 13. maijā Tallinas Rātslaukumā publiski un dzīvā izpildījumā trīs valodās izskanēja, varētu teikt, tagad par Baltijas himnu pārtapusī dziesma “Atmostas Baltija”. Neviens to komponistam Borisam Reņņikam nepasūtīja. Viņš pirms asamblejas atnāca uz Tautas frontes mītni Vecpilsētas ielā, kur tagad atrodas Tautas frontes muzejs, un, iedodot man kaseti, vienkārši to man piedāvāja. Baltijas ceļa entuziasms rosināja ļaudis uz apbrīnojamu pašiniciatīvu, nesavtīgumu un pašorganizēšanos. Kad satumsa 13. maija vakars, kādā Tallinas krodziņā es kopā ar kustības “Rahvarinne” pārstāvi Edgaru Savisāru un kustības “Sajūdis” līderi Vītautu Landsberģi pacēlu dzirkstoša dzēriena glāzi, kura garšu es neatceros, un mēs visi uzsaucām tostu, bet šo tostu es atceros vārdu pa vārdam, un tas bija tāds: “Draugi, neļausim atkārtoties 1940. gadam, kad mūs uzveica pa vienam, turpmāk turēsimies kopā.”

Tas bija solidaritātes kredo, dziļi personiski pārdzīvots un transformēts visās mūsu tautu kustībās. Man toreiz notiekošais atgādināja tādu kā seno baltu un seno somugru asins derību. Burvīgai asins derībai līdzinājās arī pati asambleja. Tā laikus saliedēja Baltijas deputātus, kas maija beigās ieradās uz PSRS Tautas deputātu kongresa sesiju Maskavā.

Mazs, bet vienots un neatlaidīgs piliens vairāk nekā 1300 PSRS parlamentāriešu masā, kur toni noteica agresīvi pasīvais vairākums, kā to nodēvēja Maskavas profesors Jurijs Afanasjevs. Protams, uz šī vairākuma sapratni un pretimnākšanu mēs necerējām, tomēr par baltiešu atbalstītājiem kļuva Krievijas demokrātu starpreģionālā grupa.

Epohāls un, man šķiet, demonstratīvs solidaritātes žests kongresa atklāšanā bija Latvijas tautfrontieša Vilena Tolpežņikova prasība ar klusuma brīdi godināt gruzīnus, kurus 1989. gada 9. aprīlī miermīlīgas demonstrācijas laikā nogalināja padomju armija. Kurnēdami cēlās augšā ģenerāļi un VDK virsnieki, kuri bija šādu varmācību atbalstītāji, viņi nobijās no šī lielā solidaritātes spēka, kas strāvoja Vilena Tolpežņikova aicinājumā.

Toreiz arī Latvijas delegācija iesniedza prasību rehabilitēt represēto, no savas zemes izsūtīto Krimas tatāru tautu, kas joprojām padomju likuma izpratnē skaitījās noziedznieki. Andrejs Saharovs pēc tikšanās ar mūsu baltiešu grupu uzstāja, ka kongress vispār nevar sākt darbu, iekams tas neatvainosies komunistiskā genocīda skartajām padomju tautām. Gaidām šo atvainošanos! Tiesa, pēc Baltijas deputātu spilgtajām, argumentētajām runām kongresa pasīvi agresīvais vairākums sāka burtiskā nozīmē rībināt kājas un kliegt, ka Tautas frontes ir okupējušas Kremļa Kongresu pils tribīni.

Lai vai kā, bet kongress izveidoja Hitlera–Staļina vienošanās izmeklēšanas komisiju, kurā iekļāva arī baltiešus. Tad mums vajadzēja pierādīt Maskavai, ka ceļš uz neatkarību nav tikai saujīņas tautas kustību

līderu jeb, kā Mihails Gorbačovs teica – ekstrēmistu iegriba, bet tā ir mūsu tautas griba. Mums par to vajadzēja pārliecināt arī nogaidošos un M. Gorbačova savaldzinātos Rietumu politiķus, kuri naivi ticēja vai saskatīja izdevīgumu.

Melošu, ja apgalvošu, ka Jaunuma impērija spēj mainīties pēc labā cara iegribas vien. Tādus Baltijas neatkarības centienu atbalstītājus kā šodien klātesošo Karlu Biltu 1989. gada vasarā Rietumu politiķu vidū varēja saskaitīt uz vienas rokas pirkstiem. 1989. gada 15. jūnijā, ja es pareizi atceros, Panevēžā pirmās neprotokolētās Baltijas Padomes pārstāvju tikšanās laikā mēs nonācām pie dzīvās ķēdes priekšlikuma, 15. jūlijā Pērnavā Baltijas Padome parakstīja vēsturisko Baltijas ceļa memorandu, 16. augustā Cēsīs tika parakstīts saskaņots kopīgā aicinājuma teksts, un šeit mēs arī apspriedām pēdējos organizatoriskos jautājumus. Vislielākais brīnums šodien, šķiet, ir tas, ka šī globālā akcija patiešām notika, pateicoties simtiem cilvēku, kuri to spēja koordinēt un organizēt.

Līdz ar organizatoru vārdiem Latvijas un Igaunijas Tautas frontē un kustībā "Sajūdis" jāatceras arī simtiem žurnālistu, fotogrāfu, kino un televīzijas operatoru, kuri riskēja, lai notikušo atspoguļotu godīgi un patiesi. Tāpēc es saku paldies viņiem visiem, saucot vārdā, un pateicos Latvijas Tautas frontes nodaļām un grupām, to vadītājiem, kuri ar pulksteņa mehānisma precizitāti nodrošināja cilvēku laicīgu ierašanos paredzētajos ceļa posmos. Tas bija īpaši svarīgi tāpēc, ka Latvijā akcijas koordinēšana komunistiem joprojām pakļautajā radio 23. augusta rītā tika aizliegta. Mēs nevarējām tiešraidē organizēt šo milzīgo tautas akciju. Atšķirībā no Lietuvas un Igaunijas Maskava acīmredzot cerēja uz Baltijas ceļa izjukšanu Latvijas posmā ar vislielāko PSRS karaspēka koncentrāciju un vismazāko pamattautības īpatsvaru.

Vienlaikus 23. augustā tika organizētas Baltijas ceļa un Latvijas brīvības pretinieku akcijas, pretinieki pulcējās pie tagad jau bēdīgi

slavenā Uzvaras pieminekļa Pārdaugavā, Uzvaras parkā. Taču Latvijas Tautas frontes vadība, zaudējusi iespēju tiešraidē koordinēt manifestāciju, paļāvās tikai uz to, ka tautfrontieši izdarīs, ko solījuši. Ka viņi nenobīsies, neizplatīs viltus ziņas, nemaldinās grupas, kas jau devušās uz saviem trases posmiem, un ka netiks provocēti mākslīgi satiksmes sastrēgumi. Bija svarīgi, lai uz Baltijas ceļa neizbrauktu padomju tanku kolonnas.

Mēs toreiz devāmies pa Baltijas ceļu kā pa naža asmeni ar cerību un ticību. Atpakaļceļa nebija. Iestādāmajos Baltijas ķēdē uz Latvijas un Igaunijas robežas, es pats tikai tajā brīdī atviegloti nopūtos, ka viss ir kārtībā.

Pa radio atskanēja manis paša uzruna ķēdes dalībniekiem, ko pirms pāris stundām Rīgā ierakstīja radio žurnālists Normunds Beļskis, un cilvēkiem bija sajūta, ka Baltijas ceļš tajā brīdī tiek vadīts.

Zināšanas par Baltijas ceļu mums neļauj fantazēt par savvērestībām un pasaules likteņa lēmēju labvēlību, pieļaujot to, ka Baltijas ceļš latviešus, lietuviešus un igauņus izvedis no padomju murga. Tas bija visu mūsu tautu bezprecedenta solidaritātes spēks. Tā priekšā atkāpās Staļina mantinieki un atvērās aizvērtie vārti uz Eiropu.

Pēc Baltijas ceļa jūtami pieauga Rietumu atbalsts mūsu izvēlei. ASV prezidents Džordžs Bušs, seniors, brīdināja Kremli, ka ASV neuzskata Baltijas jautājumu par PSRS iekšējo lietu. Solidaritātes spēks auga no dienas dienā. Ar gandarījumu, pat laimes sajūtu mēs vērojām, kā pēc Baltijas ceļa krita pavisam nesen it kā nesatricināmais Berlīnes mūris. Kremlis nevirzījās tajā vainot Baltijas ceļu, kas bija sasējis rokas varmācībai. Arī es Kremļa koridoros esmu bijis liecinieks tam, kā M. Gorbačovs taisnojās saniknotajiem ģenerāļiem par to, ka viņš ir atļāvis apvienoties Vācijai, jo tā ģenerāļu izpratnē bija liela kļūda. M. Gorbačovs atbildēja, ka baltieši ir vainīgi, jo viņi satricināja iekšpolitisko situāciju Padomju Savienībā. Mēs toreiz uzgavilējām

Samta revolūcijai Čehoslovākijā, jo pēc Baltijas ceļa un Nikolajes Čaušesku gāšanas Bukarestē pastiprinājās mūsu solidaritāte ar citām toreizējās Padomju Savienības tautām. Lai arī Kremlis 1989. gada 26. augusta paziņojumā Baltijas ceļu nodēvēja par nacionālo histēriju un paziņoja, ka Baltijas tautu eksistence ir zem jautājuma zīmes, pilnīgi cita bija pārmaiņas alkstošās sabiedrības reakcija PSRS republikās. Arī pats PSRS Tautas deputātu kongress pēc četriem mēnešiem, 1989. gada 24. decembrī, divos dramatiskos balsojumos nobalsoja, ka Molotova–Ribentropa pakta slepenie protokoli, kas visu laiku tika noliegti, pastāv un ka tie ir bijuši noziedzīgi kopš parakstīšanas brīža.

Es domāju, ka tā bija liela tieši Baltijas ceļa dalībnieku uzvara.

Vēsturiskās fotogrāfijās mēs redzam, ka Baltijas ceļā pirms 30 gadiem līdzās latviešu, lietuviešu un igauņu karogiem plīvo arī ukraiņu dzeltenzilie, gruzīņu baltie ar sarkano krustu un baltkrievu baltsarkanbaltie karogi. Arī tas liecina par solidaritāti.

Pusgadu pēc Baltijas ceļa arī ukraiņi izveidoja savu brīvības ķēdi no Ļvivas līdz Kijevai, bet Moldovā rumāņi sadevās rokās padomju okupētās Besarābijas galvaspilsētā Kišiņevā. Baltijas ceļš veicināja neatgriezenisku PSRS sabrukumu. Tagad mums jājautā: vai tā ir sagādīšanās, ka Baltkrievijā, kur Baltijas ceļa laikā toni noteica Baltkrievijas Tautas fronte un plīvoja baltsarkanbaltais karogs, tagad atkal valda režīms, kas atgriezies pie padomju krāsām? Vai tā ir sagādīšanās, ka daļu brīvās Gruzijas un Ukrainas, kas ar mums kopā gājuši to pašu Baltijas ceļu, ir okupējusi čekistu revanšisma pārņemtā Krievija?

Vai tā ir nejausība, ka Vladimira Putina režīms Nacionālās gvardes veidolā savā valstī šodien ir atjaunojis iekšējo karaspēku karam ar saviem pilsoņiem? Tādu pašu, kura izformēšanu 1989. gadā mēs Baltijas Asamblejā pieprasījām vienā no savām rezolūcijām.

Mēs, protams, saprotam un nojaušam, kāds ir V. Putina aprindu agresijas mērķis, tādēļ mūs nevar nešokēt, piemēram, Gerharda Šrēdera veidotās Vācijas daļa, kas uz ukraiņu tautas drošības un dzīvību rēķina atbalsta Krievijas ieroča – “*Nord Stream II*” gāzesvada celtniecību.

Mums ir diezgan jocīga sajūta, kad mēs redzam, kā Francijas prezidents Emanuels Makrons skolas puikas vientiesībā dzer tubrālības ar šodienas Hitlera– Staļina pakta attaisnotāju čekas apakšpulkvedi V. Putinu.

Mūs nemaz neizbrīna tas, ka mūsu drauga un cīņu biedra Vāclava Havela amata mantinieks Čehijas prezidents Milošs Zemans draudzīgi grīļojas Maskavā V. Putina režīma kulta svētkos.

Atklāti sakot, mums, Baltijas ceļa dalībniekiem un mantiniekiem, droši jānosarkst, kad, populisma vai, iespējams, pārprasta patriotisma pārņemts, Latvijas ekonomikas ministrs ziņo, ka uz brāļu lietuviešu un mūsu pašu drošības rēķina tiks gādāts noiets Baltkrievijas režīma apšaubāmā kvalitātē būvētam kodolreaktoram Astrajvecā.

Viena no Baltijas ceļa mācībām ir tā, ka draudzībā ar autoritāriem režīmiem un diktatoriem zaudētāji vienmēr izrādās tie, kas pielien un kuri domā, ka no šīm diktatūrām gūs kādu labumu. Vai Baltijas ceļa gājēji atkal var palikt vieni – tas ir šodienas jautājums. Domāju, ka ne. Ja novērtēsim un turēsim godā Baltijas solidaritātes spēku, tas nenotiks.

Pirms dažiem gadiem pie mums Tautas frontes muzejā ciemojās un Baltijas ceļa vēsturi pamatīgi pētīja katalāņi. Mēs zinām, ka katalāņi savā laikā izveidoja Katalonijas brīvības ķēdi. Pavisam nesen, šķiet, pirms četriem mēnešiem, pie manis Tautas frontes muzejā ieradās kāda Honkongas Universitātes doktorante, kura rūpīgi pētīja fotogrāfijas. Viņa gribēja, lai viņai izstāsta, kā ir organizēts un noticis Baltijas ceļš, un pēc tam viņa ierakstīja pusotru stundu garu sarunu ar mani. Uz jautājumu, kam viņai tas vajadzīgs, viņa atbildēja: “Es rādīšu Honkongas studentiem, lai viņi mācītos, kā cīnīties par demokrātiju un

Honkongas pakļaušanu komunistiskajai Ķīnai.” Tagad mēs zinām, ka rīt Baltijas ceļa 30 gadu atcerei Honkongā ir izsludināta arī Honkongas dzīvā ķēde. Redzēsim, kas notiks.

Skaidrs ir viens – Baltijas ceļš mūsdienās turpinās, Baltijas ceļš turpinās kā grandiozs paraugs, kā ideālas solidaritātes vīzija šodienas Eiropai un pasaulei. Būsim par to lepnī! Studēsim šo Baltijas ceļu un dalīsimies ar Baltijas ceļa spēku ar citām tautām, ar pasauli!

Lauri Melkso,
Tartu Universitātes profesors

Hitlera–Staļina pakts un starptautiskās tiesības

Prezidenta kungs un cienījamie apmeklētāji!

Man ir liels prieks uzstāties šajā brīnišķīgajā pasākumā šeit, Rīgā. Es apmeklēju 1989. gada 23. augusta pasākumu uz Igaunijas un Latvijas robežas, un es tajā laikā biju 14 gadus vecs pusaudzis. Ir pagājis laiks, un 30 gadus vēlāk mēs varam kopā diskutēt par šī notikuma nozīmi politikā, tā ietekmi uz Baltijas kopīgo likteni, kā arī tā pienesumu starptautiskajās tiesībās.

Es domāju, ka cīņa par Molotova–Ribentropa pakta (ko angļu valodā bieži sauc par Hitlera–Staļina paktu) un tā slepeno protokolu atcelšanu ir ļoti veiksmīgs piemērs cīņai tiesību jomā, ko Baltija ir spējusi uzvarēt. Valstis bieži diskutē par dažādiem nopietniem jautājumiem tiesību jomā, un es domāju, ka Baltijas strīds ar Maskavu 20. gadsimta 80. gadu beigās ļoti lielā mērā bija strīds par starptautiskajām tiesībām – ko tās nozīmē un, protams, kas bija noticis pagātnē.

Ikviens no mums zina un atceras, cik grūti bija diskutēt ar Padomju Savienību par tādām lietām, tā patiešām zināmā mērā bija paralēla pasaule, jo viņi bija uzkonstrējuši sev pilnīgi atšķirīgu realitāti attiecībā uz vēstures faktiem. Viņiem bija viegli noliegt noteiktus faktus, tāpēc dažkārt notika arī tādās diskusijas kā, piemēram, vai manā priekšā ir šis mikrofons vai ne. Viņi teiktu: “Nē, tas nav jūsu priekšā,” un jums būtu jāpierāda, ka tas tur ir. Bet – kā to pierādīt?

Taču pastāvēja daudz sarežģītāki strīdi. Strīds par to, vai slepenie protokoli patiešām pastāvēja, bija aktuāls gandrīz līdz pašām beigām, un

tas ir ļoti interesanti, ka tieši pašlaik Maskavā ir izstādīts šo protokolu krievu – iepriekš padomju – oriģināli. Tātad tie eksistēja, pakts tika noslēgts, Padomju Savienībai tas bija pieejams, un tagad tas tiek izrādīts. Mani interesētu, kāds ir izrādīšanas pamatojums. Vai tas tiek izrādīts ar nožēlu vai gluži otrādi – ar lepnumu? “Skatieties, skatieties, ko mēs spējam. Mēs esam stipri, mēs esam vareni. Mēs varam dalīt citiem piederošas teritorijas.”

Es domāju par 20. gadsimta 80. gadu beigām un citātu no slavenā rakstnieka Milana Kunderas romāna “Nepanesamais esības vieglums”, kurā viņš saka, man šķiet, atsaucoties uz Aleksandru Solžeņicinu, ka cilvēka cīņa pret varu ir atmiņas cīņa pret aizmirstību.

Es vēlētos pārfrāzēt šo citātu, sakot, ka mazu valstu cīņa par pastāvīgu eksistenci ir starptautisko tiesību cīņa, lai nodrošinātu mazo valstu aizsardzību, jo tas, ka starptautiskās tiesības to dara, nav acīmredzami. Taču laika gaitā ir radušās dažādas interpretācijas par to, ko tas nozīmē, un šī ir problēma, ar ko starptautiskās tiesības saskaras šajā jomā. Ja līgumu slēgšanas brīvība starp suverēnām valstīm ir neierobežota, tad kāpēc tām nevarētu ļaut slēgt darījumus arī attiecībā uz mazākām valstīm.

Lasot, piemēram, dokumentus par Polijas dalīšanu 18. gadsimta beigās, redzam, ka dalīšana notika, slēdzot līgumus. Dalīšanu īstenoja trīs varas, līgumos tika fiksēts, kura vara un ko saņem. Tādējādi varam apgalvot, ka Polijas dalīšana 18. gadsimtā tika veikta atbilstoši starptautiskajām tiesībām.

Iemesls, kāpēc Padomju Savienība, iespējams, zaudēja šajā juridiskajā cīņā pret Baltiju, bija atšķirība starp to, ko viņi bija apgalvojuši patiesībā jau kopš 20. gadsimta 30. gadiem, nevis tikai no 40. gadiem, un to, ko viņi izdarīja Baltijā. Šīs atšķirības nebija iespējams pārvarēt. Atšķirības bija pārāk būtiskas, jo pastāvēja daudzi līgumi, ne tikai slavenais Parīzes līgums un Briāna–Keloga pakts, kas paredzēja atteikties no kara kā politikas

līdzekļa, bet arī dažādi reģionāli līgumi, piemēram, Ļitvinova protokols un neuzbrukšanas pakts ar Baltiju. Tādējādi, ja mēs saliekam kopā to, kas notika, un to, ko paredzēja šie līgumi, bez šaubām, veiktās darbības bija prettiesiskas. Viens no visinteresantākajiem krievu, precīzāk – padomju, izmantotajiem argumentiem 1989. gadā bija: “Labi, pieņemsim, ka pakts eksistēja, tas tika noslēgts. Taču – kādas ir tā sekas?”

Pat igauņu izcelsmes starptautisko tiesību jurists no Maskavas Reins Millersons izteicis šādu apgalvojumu rakstā laikrakstam “Pravda”, sakot: “Jā, pat ja tas eksistēja, vai tas uzreiz norāda uz tā prettiesiskumu?”

Ikviens, kurš ir pētījis Maskavas ārpolitiku laika gaitā, zina, ka krievi nebaidās izmantot pretargumentu: “Kā ir ar jums? Apskatieties, ko jūs esat izdarījuši. Apskatieties, ko amerikāņi vai kāds cits ir izdarījis līdzīgos apstākļos.” Neapšaubāmi, ja jūs ciešāk aplūkojat tā sauktās ietekmes sfēras, šādu līgumu Otrajā pasaules karā mums ir daudz vairāk. Pat pēc Otrā pasaules kara beigām uzvarētāji Sabiedrotie, Rietumu lielvalstis un Padomju Savienība strīdējās par tādām vietām kā Rumānija un Grieķija. Būtībā viņi strīdējās par ietekmes sfērām.

Baltijas gadījumā situāciju saasināja tas, ka jautājums nebija par to, kura valsts kļūs par demokrātisku valsti un kura paliks kapitālismā, bet tas bija par šo nāciju neatkarīgu pastāvēšanu, un Maskava to nevēlējās mainīt.

Taču šajās sarunās ar Maskavu bija vēl kāds interesants aspekts, proti, padomju konstitucionālā doktrīna paredzēja, ka padomju republikas bija suverēnas. Tāpēc tām nebūtu jāgrib nekas cits, jo tās jau bija suverēnas. Tas atkal ir tāpat kā strīdā par šo mikrofonu – kā diskutēt ar varu, kas pieņem atsevišķus vecus, vēsturiskus, arī rietumnieciskus priekšstatus un piešķir saturam atšķirīgu kontekstu. Diskusijai tādējādi ir ļoti daudz slāņu.

Starptautiskajām tiesībām laika gaitā ir izveidojušies divi virzieni, un viens no tiem ir moralizējošais virziens. Agrākos gadsimtos tas tika

saukts par dabiskajām tiesībām. Noteiktas lietas ir nepareizas. Tās nevajadzētu pieļaut. Neatkarības atņemšana mazām tautām, nekonsultējoties ar tām, ir nepareiza. Es domāju, ka Baltijas strīds pamatā ir dabisko tiesību strīds. Protams, pastāvēja līgumi no 20. gadsimta 20. un 30. gadiem, kas to pamatoja, taču Baltijas valoda pārsvarā ir bijusi moralizējoša valoda. Tā nedrīkst. To nevajadzētu darīt šādi.

Otru starptautisko tiesību virzienu veiksmīgi raksturo slavenais mēliešu dialogs grieķu vēsturnieka Tukidīda darbā. Sarunā starp Atēnām un Mēlu sarunu dalībnieki un Atēnas izsaka viedokli, kas neattiecas uz tiesībām, jo visiem zināms, ka visumā reālās tiesības ir balstītas uz principu, ka stiprais dara, ko vēlas, un vājais savukārt dara to, kas no tā tiek pieprasīts. Vairāk vai mazāk tā ir šī dialoga nozīme. Tā ir tā sauktā reālisma doktrīna, kas starptautiskajām tiesībām galu galā vienmēr ir jāievēro, tāpēc tikai moralizējošas valodas izmantošana nav pietiekama.

Es vēlētos nobeigt savu runu ar domu, ka neapšaubāmi Baltija, Baltijas tiesību speciālisti un nācijās uzvarēja šo cīņu tiesību jomā no 1989. līdz 1992. gadam. Taču šīs uzvaras galvenais iznākums nav tas, ka mēs esam neatkarīgi, bet tas, ka mūsu neatkarība ir balstīta uz kontinuitātes doktrīnu. Tās piemērošana bija iespējama tikai, pateicoties okupācijas argumentam. Kazahstāna un Azerbaidžāna šobrīd arī ir neatkarīgas – tā nav būtiskākā atšķirība. Atšķirība slēpjas tajā, ka okupācijas arguments un Hitlera–Staļina pakta prettiesiskums ļāva mums izveidot atšķirīgas valstis un faktiski atbrīvoties no Krievijas, ko vairākas citas valstis, iespējams, vēl joprojām nav izdarījušas. Šī ir labā ziņa.

Sliktā vai, precīzāk – pesimistiskā manas runas daļa ir tā, ka cilvēces vēsture, iespējams, neattīstas lineāri. Mēs netuvojamies progresam, apgaismībai un lielākam taisnīgumam. Iespējams, vēsture attīstās pa spirāli, un pēdējos gados mēs esam saskārušies ar to, ka stiprākais atkal var apgalvot: “Jūs esat mazi, ko jūs varat gribēt.” Mūsdienu pasaulē tā diemžēl nav tikai Krievijas lietotā valoda.

Tādējādi varam secināt, ka tādām valstīm kā mums ir jānostājas pret to. Mums jāizvirza savas prasības un jāizsaka viedoklis mierīgi, gudri, pamatoti un racionāli, balstoties uz starptautiskajām tiesībām, kas jāizmanto ne tikai, lai dalītu ietekmes sfēras, bet arī kā iespēja mazākām nācijām eksistēt un attīstīties. Paldies!

Dr. Rihards Hercingers,
laikraksta "Welt/Welt am Sonntag" žurnālists

No Baltijas ceļa līdz Berlīnes mūra krišanai. Kā Baltijas valstu cīņa tika uztverta Vācijā

Pateicos par uzaicinājumu! Ir brīnišķīgi atkal būt Rīgā, un es esmu pagodināts, ka šodien esmu pirmais vāciski runājošais pēc kancleres Angelas Merkeles.

Prezidents Egils Levits vienmēr runā par dažādām atmiņām Eiropā un to, kā tās atšķiras. Manas runas mērķis ir atklāt dažas no šīm atšķirībām attiecībā uz Vāciju, jo, ja sarunā ar vāciešiem jūs pieminēsiet 23. augustu kā vēsturiski būtisku dienu, jūsu priekšā būs neizpratnes pilnas un jautājošas acis, jo pat cilvēki ar vispārīgām zināšanām par vēsturi parasti zina ļoti maz vai vispār neko par šo datumu.

Protams, man nav jums jāatgādina, par kuru datumu un kuriem notikumiem es runāju: Hitlera–Stalīna pakta noslēgšanu 1939. gadā un Baltijas ceļu 1989. gadā. Austrumeiropā un Centrāleiropā, īpaši Polijā un Baltijā, šie vēsturiskie notikumi neapšaubāmi ir aktuāli un veido arī mūsdienu politisko vidi. Taču Rietumeiropā tie labākajā gadījumā tiek minēti garāmejot. Jā, protams, 2009. gadā Eiropas Parlaments pasludināja 23. augustu par visu totalitārisma un autoritārisma režīmu upuru piemiņas dienu Eiropā, taču Vācijā ir ļoti maz cilvēku, kuri to ir ievērojuši vai par to zina, un, man šķiet, līdzīga situācija ir arī citās Rietumeiropas valstīs.

Neapšaubāmi, lielākā daļa Rietumvācijas iedzīvotāju tajā laikā sekoja Baltijas cīņai par brīvību pret padomju tirāniju, jūtot līdzī, taču salīdzinājumā ar notikumiem Ungārijā, Polijā, Čehoslovākijā un Rumānijā Baltijas notikumi tika uztverti kā drīzāk perifērs jautājums. Diezgan ātri

līdzjūtību pārmāca bažas, ka Padomju Savienības izjukšana varētu radīt haosu, aktivizēt nevaldāmus nacionālistiskus spēkus vai iedrošināt padomju varas atbalstītājus veikt prettriecienu, vai arī izraisīt visus minētos notikumus.

Vācija, protams, nebija vienīgā Rietumvalsts, kas deva priekšroku Padomju Savienības neizjukšanai, izvirzot stabilitāti kā prioritāti. Būtībā visas Rietumu lielvalstis – ASV, Lielbritānija un Francija – tā uzskatīja un atbilstoši rīkojās. Vēl vairāk, vācieši tolaik izjuta īpašu apbrīnu pret Mihailu Gorbačovu, kurš, viņuprāt, bija daudz izdarījis vāciešu labā, tāpēc viņiem šķita, ka viņš ir pelnījis saņemt atbalstu jebkurā situācijā. Vācu atbrīvošanas naratīvs 1989. un 1990. gadā balstījās uz viedokli, ka M. Gorbačovs nodrošināja Eiropas brīvību un vienotību mums, vāciešiem.

Hanss Magnuss Encensbergers, viens no ievērojamākajiem vācu pēckara rakstniekiem, jau 1989. gadā uzrakstīja eseju, kuras virsraksts vēlāk kļuva par spārnotu teicienu: “Vēsturiskās atkāpšanās laikmets” (*Die Helden des Rückzugs*). Esejā M. Gorbačovs tika attēlots kā īsts varonis, kas patiesībā ir antivaronis, kurš brīvprātīgi vēlas pamest pozīcijas, ko iespējams noturēt tikai ar masīva, nesaprātīga spēka lietošanu.

Fakts, ka H. M. Encensbergera esejas nosaukums radīja tik lielu ietekmi, atspoguļo noskaņojumu, kas neļāva Vācijai sekot 1989. un 1990. gada piemēram, kad varonība tika uzskatīta par vēsturisku fenomenu. Tas vairs nebija vajadzīgs, jo Eiropā ir miers un Vācija ir draugu ieskauda. Vācijā 1989. un 1990. gada notikumi tika uztverti kā optimālais rezultāts, ko vēsture var piedāvāt, proti, valsts bija apvienota mierīgā ceļā un tika ieviesta demokrātija un labklājība.

Zināmā mērā tas izskaidro to, kāpēc vācu politika un sabiedrība mūsdienās nevēlas stingri un pienācīgi reaģēt uz jauniem miera un brīvības apdraudējumiem, piemēram, Krievijas īstenoto agresiju. Vāciešiem ir grūti pašiem sev atzīt, ka ideālais lietu stāvoklis, ko Vācija

šķietami sasniedza 1990. gadā, kad tā tika apvienota, nav pēdējais vēstures vārds. Viņi ir piekērušies šai sajūtai, lai gan situācija kopš tā laika ir fundamentāli mainījusies.

Austrumeiropā, īpaši bijušajās padomju republikās, Mihaila Gorbačova tēls, protams, nebija tik rožains. Šajā reģionā viņš galvenokārt tika uzskatīts par partijas līderi, kurš vēlējās reformēt komunisma sistēmu, taču ar reformām viņš to vienlaikus vēlējās arī saglabāt. Kurš gan cits Baltijā 1991. gada janvārī bija gatavs izmantot pat spēku un vardarbību, lai nodrošinātu turpmāku Padomju Savienības pastāvēšanu. Gorbačova mānijas (*Gorbymania*) paliekas mūsdienā Vācijā ir Vācijas ārpolitikas pastāvīga koncentrēšanās uz Maskavu. Pirmais jautājums, ko bieži automātiski uzdod Vācijas sabiedrība par notikumiem kontinenta austrumos un Vācijas politisko nostāju attiecībā pret šiem notikumiem ir, – kā uz to reaģēs Krievija?

Bailes, ka Maskava varētu tikt pārmērīgi provocēta, ļāva Vācijas valdībai, piemēram, nepieļaut Gruzijas un Ukrainas iekļaušanu NATO militārās rīcības plānā 2008. gadā, ko bija rosinājušas Amerikas Savienotās Valstis. Kremlis atbildēja uz šo piekāpšanos, uzbrūkot Gruzijai 2008. gadā, anektējot Krimas pussalu un īstenojot slepenu invāziju Austrumukrainā 2014. gadā. Vladimiram Putinam, visticamāk, nebūtu drosmes īstenot jebkuru no šiem uzbrukumiem, ja Gruzija un Ukraina jau iepriekš būtu iekļautas Rietumu aizsardzības aliansē.

Kremlis interpretēja vācu žestu, kura mērķis bija signalizēt par vāciešu vēlmi sadarboties, kā vājuma pazīmi un uzaicinājumu virzīties tālāk un īstenot agresiju. Baltijas cīņas par brīvību kontekstā Hitlera–Stālina paktam ir zināma nozīme mūsdienā vācu vēsturiskajā apziņā. Tas tiek uzskatīts par epizodisku starpspēli, kas kļuva vēsturiski nenozīmīgs līdz ar nacistu īstenoto iebrukumu Padomju Savienībā. Taču 1939. gada paktam bija daudz lielāka nozīme un tas bija kaut kas daudz vairāk nekā tikai īslaicīgs taktisks dokuments un abu diktatoru īstermiņa taktiska rīcība.

Es neapskatīšu ilgstošās saites starp galēji labējiem Vācijā un Padomju Savienību un tās ideoloģiju, kas iesniedzas mūsdienās, taču es varu apliecināt, ka šīs saites bija ļoti spēcīgas un tām ir būtiska nozīme arī pašlaik.

Lai arī gan Ā. Hitlers, gan J. Staļins, visticamāk, pieņēma, ka agrāk vai vēlāk starp viņiem izcelsies karš, pirmo reizi viņi spēja vērst spēkus pret viņu kopīgā ienaidnieka – Rietumu – ierobežošanu un iznīcināšanu. Padomju Savienības palīdzība, nodrošinot izejmateriālu un citu lietu piegādes, ļāva Vācijas kara mašīnai turpināt darboties. Antifašistu literatūra Padomju Savienībā tika aizliegta, un arī tas veicināja Ā. Hitlera lēmumu par pakta noslēgšanu. J. Staļins bija no amata atcēlis ebreju izcelsmes ārlietu tautas komisāru Maksimu Ļitvinovu. Nacistu ārlietu ministrs Joahims Ribentrops, kurš piedalījās sarunās par paktu, entuziasma pilns ziņoja fīreram, ka, esot kopā ar komunistu funkcionāriem Maskavā, viņš jūtas tāpat kā kopā ar saviem partijas biedriem.

Pēc nacistu impērijas sabrukuma J. Staļins paturēja laupījumu, ko ieguva 1939. gadā, vienojoties ar Ā. Hitleru. Taču laika gaitā apziņa par to, cik lielā mērā diktatoru noslēgtais pakts turpināja ietekmēt vēsturisko un politisko realitāti pēc tā noslēgšanas, Vācijas Federatīvajā Republikā ir izbalējusī. Sākotnēji situācija bija atšķirīga. Pirmajos gados, kad Vācijas Federatīvās Republikas nostāja tika definēta kā antikomunistiska, Hitlera–Staļina pakts bija uzskatīts par apstākļu sakritības pierādījumu, kas apvienojis divas totalitāras sistēmas, kas tikai šķietami ir naidīgas.

Uzskats, ka padomju komunisms ir nacionālsociālisma līdzinieks, bija daļa no Vācijas nostājas 20. gadsimta 50. gados un 60. gadu sākumā. Taču tas neattiecās uz labējiem spēkiem. Teiciens, ka komunisms ir sarkanais fašisms, pieder Kurtam Šūmaheram, pirmajam pēckara Vācijas Sociāldemokrātiskās partijas vadītājam, kas bija izdzīvojis koncentrācijas nometnēs. Taču no 20. gadsimta vidus šajā ziņā ir notikušas būtiskas pārmaiņas. Līdz ar politiskām izmaiņām un kreiso studentu kustības, vēlāk nosaukta par “Studentu maiju (1968)”, ietekmē totalitārisma teorija

ieguva sliktu slavu. Šī teorija tika vainota par to, ka tā piešķīrusi labskanīgu alibi vācu vainas sajūtas apspiešanai. Uzskatot komunistus par mūsdienu nacistiem un vainojot viņus, pēckara vācieši varēja samērā viegli novērst uzmanību no fakta, ka neskaitāmi nacisti ieņēma ietekmīgus amatus Vācijas Federatīvajā Republikā.

Neapšaubāmi, liela daļa agrīnās VFR kritikas tika attaisnota. Taču gadu gaitā kritiķi nonāca citā galējībā un apšaubīja jebkuru strukturālu salīdzinājumu starp totalitārisma diktatūrām kā nepieļaujamo un kā tādu, kura mērķis ir padarīt nacistu noziegumu unikālo vēsturisko dimensiju relatīvu. "Antikomunists" kļuva par lamu vārdu un sinonīmu reakcionāram. Tāpēc no redzesloka pazuda uzskats, ka 20. gadsimta vēsturi nav iespējams izprast, neapskatot saites starp lielajām totalitārisma sistēmām, kā arī fakts, ka Hitlera–Staļina pakts radīja austrumeiropiešos bailes, ka Vācija un Krievija atkal varētu aizmuguriski vienoties.

Atšķirīga 23. augusta uztvere Rietumeiropā un Austrumeiropā ir viens no piemēriem, cik tālu cita no citas vēl joprojām atrodas šo Eiropas daļu vēsturiskās atmiņas. Dažādo atmiņu ietekmi uz Eiropas apvienošanu nevajadzētu novērtēt par zemu. Paldies!

NACIONĀLI DEMOKRĀTISKĀS REVOLŪCIJAS BALTIJĀ, AUSTRUMEIROPĀ UN CENTRĀLEIROPĀ

Latvijas, Lietuvas, Igaunijas, Austrumeiropas un Centrāleiropas valstu atbrīvošanās kustības. Atšķirīgais un kopīgais, to savstarpējā iedvesmošanās un ietekme. Baltijas ceļa loma Baltijas valstu neatkarības atgūšanā un tā starptautiskā nozīme. Sapnis par vienoto Eiropu. Baltie plankumi Eiropas kopīgajā vēstures atmiņā.

Trivimi Velliste,

bijušais Igaunijas Republikas ārlietu ministrs

Hildigunde Noiberte,

Konrāda Adenauera fonda valdes locekle,
bijusī Vācijas Demokrātiskās Republikas opozīcijas kustības locekle

Dr. Lubošs Švecs,

Prāgas Kārļa Universitātes profesors

Aleksandrs Abišala,

bijušais Lietuvas Republikas premjerministrs

Ježijs Mareks Novakovskis,

bijušais Polijas Republikas vēstnieks Latvijas Republikā

Moderators: **Dr. Edijs Bošs,** žurnālists

Edijs Bošs: Vispirms iepazīsimies ar mūsu paneļdiskusijas dalībniekiem. Esmu ļoti pagodināts, ka varu to vadīt. Trivimi Velliste. Neapšaubāmi, daudziem no jums iepazīstināšana nav nepieciešama. Taču jaunākajiem mūsu publikas dalībniekiem, iespējams, viņš nav pazīstams. Viņš ir leģendārs Igaunijas brīvības kustības dalībnieks. Tajā laikā viņš bija Igaunijas Kultūras mantojuma biedrības vadītājs. Tā bija nevalstiska organizācija, kas tajā laikā veica apbrīnojamu un bīstamu darbu, atjaunojot Igaunijas nacionālās identitātes sajūtu. T. Velliste kopš tā laika ir aktīvi iesaistījies politikā, bijis parlamenta deputāts, Igaunijas ārlietu ministrs no 1992. līdz 1994. gadam un pārstāvēja savu valsti kā vēstnieks Apvienoto Nāciju Organizācijā. Paldies, ka šodien ieradāties!

Dr. Ježijs Mareks Novakovskis. Viņš ir no Polijas, un viņš ļoti labi pazīst Baltiju. 20. gadsimta 80. gados viņš bija atbildīgs par Polijas kustības “Solidaritāte” (*Solidarność*) saitēm ar Lietuvas antikomunisma kustības pārstāvjiem. Viņš ir cienījams politikas analītiķis, konsultējis Polijas valdības vadītājus, īpaši par Polijas austrumu politikas jautājumiem. Kā es saprotu, viņš ir beidzis savu diplomāta karjeru, taču ir labi pazīstams. Iespējams, jūs atceraties J. M. Novakovski, jo viņš bija Polijas vēstnieks Latvijā no 2010. līdz 2014. gadam. Paldies, ka šodien ieradāties!

Mums ir pievienojusies arī Hildigunde Noiberte. Viņa piedzima reliģiskā ģimenē komunistiskajā Austrumvācijā, viņas pirmā izglītība ir saistīta ar mūziku, taču 1989. gadā viņa bija viena no antikomunisma kustības līderiem, kas veicināja Austrumvācijas režīma sabrukšanu. Tajā laikā viņa aktīvi atbalstīja Baltijas neatkarības kustību. Jūs mums parādīsiet arī dažas liecības no tā laika. Pēc Vācijas atkalapvienošanas viņa ir pētījusi Austrumvācijas tumšākās vēstures lappuses, lai režīma upuri varētu pieredzēt vēsturisko taisnīgumu. Tāpat viņa ir darbojusies Tīringenes federālās zemes valdībā un pašlaik strādā Konrāda Adenauera fondā. Paldies, ka šodien ieradāties!

Dr. Aleksandrs Abišala pievienojas mums no Kauņas. Viņš ļoti ilgu laiku ir bijis uzņēmējs un politikā ilgi nav iesaistījies. Taču Atmodas laikā viņš atradās notikumu epicentrā kā kustības “Sajūdis” (*Sajūdis*) vecākais biedrs. Viņš tika ievēlēts parlamentā un balsoja par Lietuvas Neatkarības deklarācijas pieņemšanu. Viņš bija Lietuvas premjerministrs 1992. gadā. Paldies, ka šodien ieradāties!

Dr. Lubošs Švecs pievienojas mums no Prāgas. Viņš ir asociētais profesors Kārļa Universitātē Prāgā. Mans minējums ir, ka Lubošs no visiem čehiem vislabāk zina, ka Baltija ir vislabākā, vai ne? Es to uzskatīšu par apstiprinājumu. Baltija ilgstoši ir bijusi viņa pētniecības interešu lokā. Viņš ir rakstījis un publicējis pētījumu par revolūciju

radīto sekundāro ietekmi, un viņš ir salīdzinājis un centies analizēt mijiedarbību starp Baltijas neatkarības kustībām un to, kas tajā laikā notika Čehoslovākijā.

Paldies jums visiem, ka šodien ieradāties!

Mūsu paneļdiskusija ir veltīta vairākiem savstarpēji saistītiem tematiem. Mēs visvairāk vēlētos iegūt papildu perspektīvu attiecībā uz mijiedarbību starp Baltijas brīvības kustībām un to, kas tajā laikā notika Centrālajā Eiropā un Austrumeiropā. Mūsu paneļdiskusijas mērķis ir mēģināt pēc iespējas detalizētāk apskatīt šo jautājumu. Tāpēc centīsimies uzzināt par to vairāk. Mūs visus acīmredzot interesē jūsu viedoklis par to, kā Baltijas ceļš, kura gadadienu mēs šeit svinam, palīdzēja sasniegt mērķi – Baltijas valstu neatkarību, kādas bija šo notikumu praktiskās un politiskās sekas ne tikai pašiem baltiešiem, bet arī mūsu brāļiem Centrālajā Eiropā un Austrumeiropā.

Domino efekta ideja saistībā ar šo jautājumu ir pausta vairākkārt. Vai tiešām pastāvēja domino efekts? Kāds ir Centrāleiropas un Austrumeiropas viedoklis par to? Vai mēs varētu apspriest arī to? Paneļdiskusijas noslēgumā es lūgšu mūsu dalībniekiem reflektēt par notikumiem pirms 30 gadiem. Ko šie notikumi mums pastāsta par šodien un vai tie piedāvā arī kādus ieteikumus nākotnei? Atstāsim to diskusijas noslēgumam.

Katram diskusijas dalībniekam būs piecas minūtes laika ievada komentāram, un tad notiks diskusija. Diemžēl mums nav tehnisko līdzekļu un laika, lai atbildētu uz auditorijas jautājumiem. Tāpēc jums jāpaļaujas uz to, ka es uzdošu pareizos jautājumus.

Pirms mēs sākam, es vēlētos, lai jūs nedaudz iepazīstināt ar sevi un pārīs teikumos izstāstāt, kas jūs bijāt 1989. gada vasarā. Vai mēs varam to izdarīt ļoti īsi? Es sākšu ar sevi. Man bija deviņi gadi. Es atceros, ka 1989. gada vasaru pavadīju, aktīvi praktizējot savas karatē kustības.

Man šķita, ka tas varētu palīdzēt neatkarības kustībai. Izrādījās, ka tas nebija nepieciešams no manis kā bērna. Es biju bērns, un tā bija mana pirmā politiskā izglītība. Daļēji tas ir iemesls, kāpēc es esmu šeit, vai ne?

Taču karatē, visticamāk, nav tas, ar ko jūs tajā laikā nodarbojāties. Jūs bijāt iesaistīti daudz svarīgākās lietās. Trivimi, vai jūs varētu sākt? Kas bija Trivimi Velliste 1989. gada vasarā? Kāda ir jūsu spilgtākā atmiņa? Vai tas ir Baltijas ceļš vai kaut kas cits?

Trivimi Velliste: Paldies! 1989. gada 23. augustā es biju Igaunijas Kultūras mantojuma biedrības vadītājs. Tajā laikā tā bija organizācija ar lielu skaitu biedru. Ar mani sazinājās amerikāņu žurnālists no Maskavas. Viņš bija “*Washington Post*” reportieris no Maskavas, kurš plānoja apmeklēt Tallinu. Viņš lūdza man, vai es varētu viņu pavadīt pa Baltijas ceļu. Tā kā es esmu angļu filologs, es varēju runāt angļiski, tāpēc es biju viņa tulks. Mēs gājām garām Baltijas ceļam pa galveno ielu Tallinas centrā, pa Pērnavas ielu (*Pärnu maantee*). Protams, viņš igauņiem uzdeva dažādus jautājumus, es tulkoju, un mēs tikai gājām un gājām. Tas ir tas, ko es darīju tajā dienā.

E.B.: Lieliski. Ježij, ko darījāt jūs? Ježijs 1989. gada vasarā. Tam nav jābūt augustam.

Ježijs Mareks Novakovskis: 1989. gada vasara mums Polijā bija ļoti aktīvs laiks. Atcerēsimies, ka tas bija laiks pēc pirmajām daļēji brīvajām vēlēšanām Polijā, kas notika 1989. gada 4. jūnijā. Mēs nodibinājām pirmo pilnībā neatkarīgo institūciju – Polijas Senātu, kā arī visas Senāta birokrātiskās struktūras. Es personīgi biju iesaistīts pirmās domnīcas izveidē Polijas Senāta Starptautiskajā pētniecības centrā. Papildus tam kopā ar mūsu pašreizējo ārlietu ministru Jaceku Caputoviču un manu draugu Austrumu pētniecības centra dibinātāju Mareku Karpu mēs katru nedēļu braucām uz Lietuvu, lai uzturētu saziņu ar kustību

“Sajūdis”. Katru nedēļu. Mēs braucām ar mašīnu personīgi pie Vītauta Landsberga un jautājām viņam, kas notiek Lietuvā un kāda ir kustības “Sajūdis” situācija. Tad mēs devāmies atpakaļ un ziņojām par to kustībai “Solidaritāte”.

E.B. Jā, patiesībā būtiski ir atcerēties, ka pārmaiņu process Polijā jau notika. Tas jau bija sācies nedaudz agrāk, jūs mums rādījāt ceļu, vai ne? To ir būtiski ņemt vērā mūsu turpmākajā diskusijā. Paldies par šo komentāru! Kā ir ar jums? Kāda bija jūsu 1989. gada vasara?

Hildigunde Noiberte: Vasara – mums tas vēl bija laiks pirms revolūcijas. Citādi nekā Polijā. Spēcīgākos emocionālos iespaidus varbūt vislabāk ir aprakstīt kā spraigu notikumu loku. Bija 1989. gada 1. oktobris. Šajā dienā mūsu dzīvoklī tika dibināta viena no pirmajām demokrātiskajām partijām. Tas bija jauns sākums demokrātijai, bet mēs visi bijām nedaudz bailīgi. Baidījāmies, ka mūs apcietinās. Mums bija trīs mazi bērni, tādēļ es todien no rīta ar bērniem izbēgu ārā no dzīvokļa un atgriezos tikai vēlu naktī. Bailes bija, taču vienlaikus tās vairs nedominēja pār mūsu rīcību. Trīs nedēļas vēlāk es kopā ar visiem saviem bērniem biju klāt demonstrācijā, un tā jau bija pavisam cita sajūta. Tā bija apjausma, ka esam ceļā, ka kaut ko darām! Tās lielās briesmas, ka mūs tūlīt varētu apcietināt, arī bija zudušas. Mēs tagad kaut ko veidojam – tā bija liela iesākuma un prieka sajūta. Kopā ar mums gāja kāda dzejniece, un mēs nedaudz aprunājāmies. Kādā brīdī viņa teica: “Tagad man jūs jāpamet, – man vienkārši vajag izkliegties!”

E.B.: Paldies, ka dalījāties ar šīm atmiņām! Aleksandr, vai jūs varētu mūs iepazīstināt ar Aleksandru Abišalu pirms 30 gadiem.

Aleksandrs Abišala: Jūs jautājāt par visspilgtākajām atmiņām. Mana visspilgtākā atmiņa ir par 23. augustu, un es to varu izteikt vienā teikumā: “Fū, mēs to izdarījām!” nevis: “Jā! Mēs to izdarījām!” Tā, it kā

mēs būtu ieguvuši loterijas galveno laimestu vai uzvarējuši basketbola spēlē. Mūsu uzvara bija smaga darba rezultāts. Tas bija darbs, kurā līdz pat beigām mēs nezinājām, vai mums paveiksies vai ne. Es biju viens no darbiniekiem, kurš organizēja Baltijas ceļu Lietuvā, un es biju tieši atbildīgs par 70 kilometru gara posma aizpildīšanu, kur bija jāstāv cilvēkiem no Kauņas reģiona. Mana amata pienākumos ietilpa kustības "Sajūdis" Kauņas grupas pārstāvju sanāksmju vadība. Grupa tikās katru nedēļu un divas trīs stundas apsprieda dažādus jautājumus. Šajā grupā bija aptuveni 600 līdz 700 cilvēku. Patiesībā vadīt bija diezgan viegli. Neskatoties uz to, ka mums nebija ne mobilo telefonu, ne interneta, lai komunicētu un apspriestos, šie 600 līdz 800 cilvēku pārstāvēja aptuveni 2000 līdz 3000 cilvēku, kustības "Sajūdis" biedrus, viņu ģimenes locekļus un tā tālāk, tādējādi mēs varējām sazināties ar visiem, kuri vēlējās doties Baltijas ceļā.

E.B.: Liels paldies, Aleksandr! Man šķiet, šo varētu būt sarežģīti paskaidrot jaunajai paaudzei, kā to visu noorganizēt bez mobilajiem telefoniem, vai ne? Tas būs izaicinājums arī turpmāk. Luboš, kas jūs bijāt pirms 30 gadiem?

Lubošs Švecs: 1989. gada jūlijā es ceļoju pa Austrumvāciju uz Eizenahu, kas atradās Rietumvācijas pierobežā. Protams, tajā laikā nevarēja turpināt ceļu uz Rietumvāciju. Ceļā es satiku jaunu mākslinieku, kurš sūdzējās par situāciju Austrumvācijā. Viņš sacīja, ka Čehoslovākijā demonstrācijas ir bijušas, taču Austrumvācijā nekas nenotiek. Es viņam ieteicu neraizēties un piebildu, ka tas ir pāris mēnešu jautājums. Nedēļu vai mēnešu. Taču, protams, es nevarēju paredzēt tik ātru un radikālu notikumu attīstību.

Mana spilgtākā atmiņa no 1989. gada augusta ir dalība demonstrācijā 21. augustā Prāgā pasākumā, kas bija veltīts padomju iebrukuma un Čehoslovākijas okupācijas atcerei.

E.B.: Paldies par šīm atmiņām! Jūs palīdzējāt mums vizualizēt, kādi jūs bijāt tajā laikā un kādas bija tā laika emocijas un vide.

Sāksim diskusiju. Centīsimies nepārsniegt 5 līdz 7 minūšu ietvaru, izsakoties par mūsu paneļdiskusijas galveno tēmu: izvērtēt, analizēt un varbūt uzzināt kaut ko vairāk par mijiedarbību starp notikumiem Baltijā, Centrālajā Eiropā un Austrumeiropā.

Man šķiet, Ježijam jāsāk. Starp citu, šajā diskusijā mēs nolēmām cits citu uzrunāt vārdā, es neesmu vienkārši nepieklājīgs, tā mēs vienojamies ar paneļdiskusijas dalībniekiem. Ježij, es gribu dzirdēt par kustību “Solidaritāte”. Man šķiet, ka “Solidaritāte” ir visa pamatā. Tāpēc hronoloģiski mums jāļauj Ježijam sākt. Lūdzu!

J.M.N.: Paldies! Prezidenta kungs, dārgie draugi!

Mums šķiet, ka vārdu “atcerēties” galvenokārt lieto tikai ļoti veci cilvēki. Es pats nejūtos kā pensionārs, bet ļaujiet man lietot un pat ļaunprātīgi izmantot šo vārdu manā īsajā runā. Miljoniem poļu kustības “Solidaritāte” pirmais periods no 1980. līdz 1981. gadam bija laiks, kas izveidoja “Solidaritāti”. Jaceks Kuroņs rakstīja, ka tad varēja notikt jebkas. Es esmu pārliecināts, ka tas bija laiks, kad zem komunistu sistēmas tika ievietota bumba ar laika degli. Iespējams, tas bija pirmais vētras vilnis, kas iznīcināja komunismu. Kad es lasīju dokumentus par “Solidaritātes” vēsturi angļu valodā internetā, es ievēroju, ka trūkst viena dokumenta, – trūkst “Solidaritātes” pirmā kongresa ziņojuma, kas adresēts Austrumeiropas strādniekiem. Leonīds Brežņevs šo dokumentu, kas pieņemts 1981. gada septembrī, nosauca par bīstamu un provokatīvu.

No šodienas perspektīvas raugoties, teksts izklausās banāls, pat maigs, taču es atceros, ka tolaik mums tas likās revolucionārs. Ļaujiet man citēt šo dokumentu, tas nav ļoti garš. “Cienījamie delegāti, kas

sapulcējušies šodien šeit, Gdaņskā, pirmajā neatkarīgās arodbiedrības “Solidaritāte” kongresā, vēlas sveicināt un izteikt atbalstu strādniekiem Albānijā, Bulgārijā, Čehoslovākijā, Vācijas Demokrātiskajā Republikā, Rumānijā, Ungārijā un visās Padomju Savienības republikās! Kā pirmā neatkarīgā arodbiedrība mūsu pēckara vēsturē mēs dziļi jūtam mūsu ticības vienotību. Mēs apliecinām jums, ka, neskatoties uz meliem, kas tiek izplatīti jūsu valstīs, mēs esam īsta organizācija, kas apvieno 10 miljonus strādnieku un kas izveidota strādnieku streika rezultātā. Mūsu mērķis ir cīnīties par labāku dzīvi darbaļaudīm. Mēs atbalstām tos, kuri ir nolēmuši pievienoties mums šajā grūtajā cīņā par brīvu arodbiedrību kustību. Mēs ticam, ka drīz jūs un mūsu pārstāvji varēs tikties, lai apmainītos ar arodbiedrību pieredzi.”

Pirmo reizi tika noliegta propagandistu ideja par to, ka komunisma sistēma pārstāv darbaļaudis. L. Brežņevam bija taisnība – šie daži banālie teikumi satricināja sistēmas pamatu. Tāpat es atceros, kāds spēks piemita “Solidaritātes” nozīmītei. Visā Padomju Savienībā “Solidaritātes” nozīmītes bija vispārdotākā prece no Polijas līdz pat 1990. gadam. Es atceros, ka tad, kad pirmā neatkarīgā poļu žurnāla “Znad Wilii” dibinātājs Česlavs Okinčičs 1989. gadā brauca prom no Varšavas, mēs viņam piegādājām vairākus tūkstošus “Solidaritātes” nozīmīšu. Šis žurnāls bija pamatā pirmajam neatkarīgajam laikrakstam poļu valodā, kas tika izdots Viļņā. Tāpat es atceros, cik priecīgi mēs skatījāmies uz visu, kas 20. gadsimta 80. gadu beigās notika Baltijā. Kā jau teicu, mums bija īpaši cieša saikne ar kustību “Sajūdis”.

No mūsdienu skatupunkta raugoties, izmaiņu virziens šķiet acīmredzams. Taču Polijā pēc pirmajām daļēji brīvajām vēlēšanām, kas notika 1989. gada 4. jūnijā, mēs sev gandrīz katru dienu jautājām: “Ja nu Padomju Savienība atkal iebruks?” Vai Vojcehs Jaruzeļskis atkal vedīs armiju ielās? Miljoniem igauņu, lietuviešu un latviešu, kuri plecu pie pleca stāvēja Baltijas ceļā, atbalstīja arī mūsu politisko ceļu, kad mēs tieši pēc

Baltijas ceļa izveidojām pirmo nekomunistisko valdību, kuras vadītājs bija Tadeušs Mazoveckis.

Mēs jutām, ka neesam vieni. Šim lēmumam tas bija būtiski. Mūsu diskusijas 1989. gada vasarā bija balstītas arī uz apsvērumiem par iespējamo padomju iebrukumu. Tad, kad mēs sajutām, ka neesam vieni, mēs virzījāmies tālāk daudz ātrāk. Pāriešu pie nākamā datuma.

Es atceros arī 1991. gada 21. janvāri Rīgā. Kā Polijas vēstnieks Latvijā es piedzīvoju barikāžu nakti Rīgā, jo nedēļu pēc padomju brutālā iebrukuma Viļņas televīzijas tornī mēs organizējām Polijas Senāta delegāciju, ko vadīja Polijas Senāta priekšsēdētājs Andržejs Stelmačovskis un kuras ietvaros bija oficiāla vizīte uz Rīgu. Mēs vēlējāmies izrādīt atbalstu un solidaritāti Latvijai.

Vēl pēdējais komentārs. Es atceros, ka Anatolijs Gorbunovs sarunājās ar A. Stelmačovski viesnīcas "Rīdzene" numuriņā. Tieši pretim pāri ielai atradās Iekšlietu ministrijas ēka, no kurienes padomju OMON šāva uz Latvijas patriotiem. Ļaujiet man minēt, ka OMON šāva viesnīcas gaitenī, kamēr abiem līderiem bija saruna otrajā stāvā. Godīgi sakot, man žēl, ka viesnīcas īpašnieks nomainīja sašautos logus kāpnēs, kas atgādināja par šiem notikumiem. Paldies!

E.B.: Paldies, Ježij! Liels paldies! Tātad apkoposim sacīto par to, kāda bija šī mijiedarbība? Jūs minējāt, ka notikumi Baltijā aktivizēja arī poļus. Acīmredzot process Polijā attīstījās savā tempā, taču notikumi Baltijā palīdzēja strādāt ar lielāku pārliecību, ka padomju iebrukums nenotiks, vai ne? Tas bija sava veida katalizators, kas parādīja Padomju Savienības attieksmi, kā arī to, kāda varētu būt tās iespējamā reakcija. Šie notikumi ļoti reāli ļāva jums ātrāk virzīties pretim mērķim, vai ne?

J.M.N.: Jā, zināmā mērā – jā! 20. gadsimta 80. gadu beigās ne tikai Polijā, bet arī Čehoslovākijā, Lietuvā, Ungārijā un Austrumvācijā bija bailu laikmets. Kāda būs Padomju Savienības reakcija uz mūsu cīņu par

neatkarību un demokrātiju? Tad mēs nolēmām izveidot pirmo nekomunistisko valdību. Atcerēsimies, ka valdošā komunistu partija arī piedāvāja savu Ministru prezidenta kandidātu – Česlavu Kišaku, kurš bija iekšlietu ministrs un bija atbildīgs par kara stāvokļa ieviešanu.

Mēs vērojām padomju reakciju un vienlaikus meklējām alianses, brīvības kustības un tautas frontes. Baltija tajā laikā bija mūsu tuvākie sabiedrotie, arī disidenti Čehoslovākijā un Ungārijas opozīcijas spēki. Taču katru nedēļu mēs uzturējām kontaktus pirmkārt ar lietuviešiem.

E.B.: Liels paldies! Hildigunde, vai jūs piekrītat Ježijam? Acīmredzot process Austrumvācijā nedaudz atšķīrās. 1989. gada vasara radīja lielas neskaidrības attiecībā uz izvēlēto virzienu. Tad ātri pagāja rudens mēneši, kuros notika visādi brīnumi. Kāda, jūsuprāt, bija Baltijas notikumu loma visā šajā procesā, raugoties no Vācijas perspektīvas 1989. gada vasarā un rudenī?

H.N.: 1988. un 1989. gadā sākusies demokrātiskā atmoda bija Eiropas mēroga kustība. Es atceros, ka 18. augustā devos uz Ungāriju. Protams, ungāru aktivitāte lielā mērā ietekmēja notikumus Austrumvācijā. Mēs redzējām, ka dzelzs priekšbars vairs nedarbojas, un sapratām, ka Austrumvācijā cilvēkus vairs nevar ietekmēt ar bailēm. Mēs raudzījāmies arī uz to, kas notiek Polijā, uztvērām “Solidaritāti” kā kaut ko tādu, ko atdarināt. Mums Polija bija valsts, kurā bija patiešām ļoti spēcīga opozīcija, kas bija nodibinājusi kustību “Solidaritāte”. Tas mums bija kā paraugs. Austrumvācijā tas viss notika daudz mazākā mērā. Mēs aizvien vēl bijām atmodas procesā. Bet 1989. gada vasarā, kad mēs redzējām šos Eiropas līmeņa pasākumus, arī notikumus Baltijas valstīs, tas ļoti iedrošināja mūs Austrumvācijā, un mēs redzējām, ka spriedze sabiedrībā aizvien pieaug. Austrumvācieši, it sevišķi jauni cilvēki, pulcējās vienkop, viņi bija daudz gatavāki kaut ko darīt, un gaisā valdīja spriedze. Mēs redzējām, ka komunisma sistēma ir nonākusi dziļā krīzē, ka totalitārā

plānveida ekonomikas valstī notiek stagnācija, ka viss apstājies. Situācija kļuva aizvien saspringtāka, krīze – dziļāka, un tas bija strupceļš. M. Gorbačovam bija sajūta, ka viņš zaudē kontroli, tajā pašā laikā viņš meklēja jaunus veidus, kā saglabāt komunistisko režīmu un sistēmu. Taču sistēmas vājie punkti kļuva aizvien acīmredzamāki. Jo vairāk mēs redzējām šos vājos punktus, jo vairāk bija cilvēki, kas bija gatavi rīkoties, kas patiešām gribēja īstenot politiskās pārmaiņas. Tas, protams, nekādā veidā nemazina politisko kustību vadītāju lomu jau no 20. gadsimta 80. gadu sākuma. Mēs redzējām, kā 80. gadu sākumā, pret viņiem tika vērsta vardarbība, un mēs dzirdējām mūsu kolēģus, kuri atbrauc un saka, ka Vācijā nekas nenotiek.

Pamatā tas bija sagatavošanās laiks, un tad jau jūlijā notika pirmās demonstrācijas, pirms vasaras brīvlaika bija demonstrācijas Leipcigā. Tās bija ļoti maza mēroga, taču mēs tiešām jutām, ka sistēma vairs nespēj pastāvēt un ka tā vairs nespēj pakļaut cilvēkus.

Man bija tāda sajūta, ka ir cilvēki, kas ir gatavi rīkoties un vērsties pret sistēmas vājajiem posmiem. Tāda bija "Solidaritāte" Polijā un tādas bija protestantu baznīcas Austrumvācijā, kas bija iesaistījušās miera kustībā un kas kļuva arvien populārākas. Cilvēki mācījās valodas, apsprieda dažādas tēmas un meklēja veidus, kā risināt situāciju, bet, protams, pie mums aizvien valdīja totalitāra sistēma, Vācijas Demokrātiskās Republikas sistēma. Tas nozīmēja, ka tiek kontrolēts viss, taču baznīcās mēs jutāmies vairāk vai mazāk brīvi. Mēs varējām runāt valodā, kas bija absolūti atšķirīga no tās valodas, ko izmantoja oficiālās komunistu galvenās avīzes, mēs varējām brīvi pateikt, ko mēs vēlamies, un baznīcas mums piedāvāja šo telpu, kur mēs varam izteikt savus viedokļus. Mēs organizējām arī miera lūgšanas. 80. gadu beigās mēs pulcējām kopā aizvien vairāk cilvēku.

Cilvēki bija drosmīgi un gatavi rīkoties. Šo drosmi viņi ieguva no Eiropas konteksta, no Ungārijas un Polijas, un, protams, sākot ar 23. augustu, arī

no Baltijas valstīm. Mēs tiešām sapratām, ka notiek kaut kas izcils. Cilvēki baznīcā kaut kādā veidā sazinājās ar organizācijām Baltijas valstīs un stiprināja saiknes. Bija Pasaules luterāņu federācija, kurai bija kontakti ar šīm valstīm. Protams, to izdarīt bija grūti, jo drošības institūcijas mēģināja sabotēt šos kontaktus. Sāpumā mums bija šis impulss, un tad mēs mēģinājām atrast veidus, kā rīkoties, lai gan pretī stāvēja pilnībā militarizēti bruņoti spēki.

Baltijā mēs ieraudzījām, ka miermīlīgā pasākumā piedalās divi miljoni cilvēku, stājoties pretim šai bruņotajai armijai, tie mierīgi stāvēja, sadevušies rokās, un darīja to mierīgā ceļā, bez vardarbības. Tā, ko mēs redzējām, bija nevardarbīga pretestība. Cilvēku ķēde Baltijas valstīs bija ārkārtīgi svarīgs signāls mums, ka to var izdarīt mierīgā, nevardarbīgā veidā, ka jūs varat aizstāvēt savas idejas un ka jums nevajag baidīties no tā, ka jums uzbruks vardarbīgi spēki. Aiz tā visa mēs redzējām šo ārkārtīgi sarežģīto tīklu, un mēs sapratām, cik ārkārtīgi grūti ir organizēt kaut ko tādu. Tas patiešām mums bija ļoti iedvesmojošs piemērs, un tas kļuva par milzīgu impulsu mums rīkoties. 1989. gada 9. oktobrī notika milzīga demonstrācija Leipcigā, un komunistu režīms atkāpās, viņiem vairs nebija drosmes sūtīt armiju pret demonstrāciju. Kaut kas bija mainījies. Mēnesi vēlāk krita Berlīnes mūris, vēl vienu mēnesi vēlāk – 1989. gada 3. decembrī – Austrumvācijā tika organizētas divas cilvēku ķēdes. No ziemeļiem uz dienvidiem, no austrumiem uz rietumiem, un arī tur piedalījās divi miljoni cilvēku.

Tas bija vēstījums, ka mēs gribam turpināt šīs kustības. 9. novembris bija aiz muguras, un mēs nešaubījāmies – vai nu mēs virzāmies uz Rietumvāciju, vai paliekam tepat. Protams, komunistu partija gribēja virzīties pretēji, bet mēs organizējām šo cilvēku ķēdi Austrumvācijā. Kopējot, atdarinot to, kas notika Baltijas valstīs. Tie ir visskaidrākie piemēri, kā mēs izmantojām jūsu idejas un realizējām tās Austrumvācijā. Kā mēs to organizējām? Mēs izplatījām ar roku rakstītus plakātus,

izmantojot baznīcu tīklu, – katra luterāņu baznīca lūdza cilvēkus piebiedroties. Mēs izmantojām baznīcu tīklu, lai izplatītu šo vēstījumu, lai lūgtu cilvēkus piebiedroties. Cilvēki Austrumvācijā vienojās un sekoja jūsu Baltijas ceļam. Mēs to darījām mierīgā ceļā, bez vardarbības, tieši tāpat, kā to bijām redzējuši Austrumeiropā.

Mēs izstūmām komunistu ideoloģiju un tiešām stāvējām, burtiski kaili, tikai ar garu un domām pretojāmiem ieročiem. 1990. gadā, protams, ka M. Gorbačovs gribēja paturēt Baltijas valstis, kas bija tādas pusautonomas valstis, taču tā bija īslaicīga ideja. Mēs redzējām, ka viņš bija gatavs izmantot spēku, lai paturētu Baltijas valstis, mēs to pamanījām. 1990. gadā mēs nodibinājām komiteju “Brīvību Baltijai!”, tā bija mūsu solidaritātes organizācija. Mūsu partneri Rietumberlīnē lūdza padomju vēstnieku pieprasīt neatkarību Baltijas valstīm. Šeit man ir neliels atgādinājums, neliels plakāts, ko mēs tajā laikā izplatījām, pieprasot Baltijas valstu brīvību.

E.B.: Pateicos! Man šķiet, daudzi būs ieinteresēti un vēlēties apskatīt fotogrāfijas. Tās ir lieliskas. Izmantojiet šo iespēju pusdienu laikā. Apkopojot minēto, varam secināt, ka Austrumvācijas protesta un antikomunisma kustība guva pārliecību no Baltijas ceļa un Baltijas piemēra. Baltijas ceļš palīdzēja pārbaudīt iespēju robežas, un tas tolaik bija ļoti, ļoti svarīgi. Taču, Hildigunde, vai jūs varētu izteikt viedokli par kādu vēsturisku spekulāciju? Atvainojiet par to, taču mani patiesi interesē jūsu viedoklis un skatupunkts. Vai Berlīnes mūris būtu kritis bez Baltijas ceļa? Es saprotu, ka tas ir hipotētiski un mēs nevaram pārliecinoši atbildēt uz šādiem jautājumiem. Kā jums šķiet? Vai pastāvēja cieša saikne starp vienu un otru notikumu?

H.N.: Jā, protams, ir zināma saite. Berlīnes mūra krišana nebūtu notikusi, ja nepastāvētu pretošanās kustība Baltijas un arī citās valstīs. Būtu nepareizi uzskatīt, ka durvis uz Eiropu bija vaļā. Nē, bija otrādi, durvis uz Eiropu tika atvērtas, jo jūs arī esat daļa no Eiropas, un tie

cilvēki, kas dzīvoja otrpus dzelzs priekškaram, parādīja, ka ar mierīgas demonstrācijas palīdzību var atvērt durvis. Nevis pati Eiropa atvēra durvis, bet jūs atvērāt durvis Eiropai un aicinājāt Eiropu atpakaļ. Tas bija otrādi. Tajā ziņā es tiešām saskatu tiešu saikni starp Berlīnes mūra krišanu un to, kā mēs pieredzējām dzelzs priekškara krišanu un kā mēs dzīvojam šodien Eiropā.

E.B.: Luboš, jūs esat nākamais. Arī Čehoslovākijā 1989. gada rudenī notikumi sāka attīstīties ļoti strauji. Pēc ilga neziņas perioda un iespēju robežu pārbaudīšanas lietas tik tiešām sāka mainīties arī citās valstīs. Vai čehu gadījumā tas bija tikai hronoloģiski vai pastāvēja saikne arī starp šiem notikumiem? Vai jūs varat to apliecināt, tāpat kā jūsu kolēģi?

L.Š.: Notikumi Čehoslovākijā 1989. gada rudens sākumā un vēlā rudenī bija pretrunīgi. Tika spriests, ka pārmaiņu laiks vēl nav pienācis un ka opozīcija vēl joprojām ir vāja. Studentu demonstrācija augusta beigās un plaša protesta kustība 1989. gada 17. novembrī situāciju mainīja pilnībā. Rudens sākumā opozīcija apsvēra iespēju pārņemt varu, lai arī apgalvoja, ka tā vēl joprojām ir vāja. Tas ir paradokss. Man šķiet, ka šis periods bija paradoksu pilns. Tie bija pirmie brīnumu gadi, ko iezīmēja arī pirmā atļautā demonstrācija Prāgā 1988. gada decembrī, kas tika veltīta Cilvēktiesību dienai. Čehoslovākiju ietekmēja perestroikas ietvars un padomju politika, kā arī notikumi un pārmaiņas Polijā un Ungārijā. Tam sekoja iekšējā attīstība un radikalizācija pēc studentu demonstrācijas 1989. gada novembrī.

Notikumiem Baltijā bija konkrēta loma, un Baltijas notikumu interpretācija un atspoguļošana bija divu pasaulu – jaunās un vecās – sadursme. Bija komunistu pasaule, tā sauktie normalizācijas režīma atbalstītāji, kas bija iecelti amatos pēc padomju īstenotās Čehoslovākijas okupācijas, un perestroika, kas padziļināja iekšējās problēmas, jo perestroika un liberalizācija Prāgas pavasara iespaidā apdraudēja komunistu pozīcijas. Viņi neatļāvās atklāti pretoties

perestroikai. Viņi izvēlējās to darīt formāli un ierobežoja perestroiku, ieviešot ekonomiskas reformas. Attiecībā uz notikumiem Baltijā Čehoslovākijas komunistu partija atbalstīja Padomju Savienības oficiālo viedokli, un 1988. gada notikumi Baltijā tika interpretēti kā perestroikas laboratorija.

Šis uzskats mainījās 1989. gadā, kad Baltija kļuva par nacionāla konflikta piemēru Padomju Savienībā, ko izraisījusi perestroika. Tagad tas tika uzskatīts par sliktu jēdzienu un sliktu sociālisma projektu. Interesanti, ka 1989. gada janvārī komunistu vadībai bija tikšanās, kuras laikā tika apspriesta demonstrācijas brutāla apspiešana tā sauktās Jana Palaha nedēļas laikā 1989. gada janvārī. Prese ignorēja šos notikumus. Izņēmums bija Latvijas prese, kas kritizēja Čehoslovākijas policijas brutalitāti. Baltijā cenzūra bija atcelta, bet cenzūra un stīvais komunistu režīms Čehoslovākijā vēl pastāvēja līdz 1989. gada novembrim. Policijas īstenoto demonstrācijas apspiešanu Prāgā uzraudzīja un kritizēja Baltijas žurnālisti, un tas bija paradoksāli, jo pirmo reizi Čehoslovākijas nedemokrātiska režīma brutalitātes kritiku pauda padomju prese.

Jāpiebilst, ka notikumi Baltijā tika uztverti nevienprātīgi, un tas pievērsa uzmanību Baltijai. Informācija galvenokārt nāca no Rietumu radio pārraidēm, bet disidentiem bija personīgi kontakti ar intelektuāļiem. No Igaunijas tas bija Arvo Valtons un žurnāliste Marianna Miko, no Lietuvas – rakstnieks Almis Gribausks.

Kad Vāclava Havela ieslodzījums J. Palaha nedēļas laikā 1989. gada janvārī pasaulē izraisīja solidaritātes vilni, šī plašā kampaņa radīja igauņu, latviešu un lietuviešu interesi par notikumiem Čehoslovākijā. Tautas frontes un rakstnieku un mākslinieku savienības pieprasīja Čehoslovākijas valdībai atbrīvot V. Havelu no cietuma. Drīz pēc viņa atbrīvošanas V. Havels pateicās starptautiskajai solidaritātei, tostarp Baltijas kampaņai, kas bija veltīta viņa atbrīvošanai. Starp citu,

Vāclavs Havels intervijā minēja, ka cietumā viņam bija laikraksta "Atmoda" eksemplārs.

E.B.: Viņš lasīja latviešu valodā vai tas bija izdevums krievu valodā?

L.Š.: Tas bija izdevums krievu valodā.

Pāris dienu pēc Vāclava Havela atbrīvošanas organizācija "77. harta" nosūtīja atklātu pieprasījumu Vācijas kancleram Helmūtam Kolam pārskatīt Molotova–Ribentropa pakta sekas un veicināt Baltijas tautu pašnoteikšanās tiesības. Tas notika 1989. gada maija beigās, un tādējādi "77. harta" kļuva par pirmo Čehoslovākijas politisko organizāciju, kas ieņēma skaidru pozīciju Baltijas jautājumā un publiski nosodīja Baltijas aneksiju. Tas bija Vāclava Havela politikas pamatā, kad viņu 1989. gada beigās ievēlēja par Čehoslovākijas prezidentu. Viņš centās uzsākt strīdu starp Maskavu un Viļņu nākamajā gadā – 1990. gada pavasarī. Viņš aicināja šo jautājumu apspriest Prāgā un nosūtīja uzaicinājumu ierasties M. Gorbačovam un V. Landsbergim. M. Gorbačovs, protams, neatbildēja.

Tas šķita nekaunīgi, ka bijusī satelītvalsts ir uzaicinājusi M. Gorbačovu apspriest jautājumu, kas viņam bija Padomju valsts iekšējais jautājums. Tikai V. Landsbergis ieradās Prāgā 1990. gada maijā, un viņa vizītes rezultātā tika izstrādāts plāns par Lietuvas un pārējo Baltijas valstu pakāpenisku integrāciju Eiropas struktūrās. Jautājums nebija par atzīšanu no Eiropas puses, tajā laikā tas nebija iespējams. Tika apspriesta tikai pakāpeniska integrācija.

E.B.: Luboš, paldies par šo perspektīvu no Prāgas!

Mums palikusi aptuveni pusstunda, un es vēlētos sarunā iesaistīt divus mūsu baltiešu draugus. Acīmredzot, viņu komentāri būs par to, ko viņi uzskata par būtisku. Taču es vēlētos jums uzdot vēl kādu jautājumu, un es to darīšu tagad, jo vēlāk mums vairs nebūs laika.

Tātad mēs vairāk vai mazāk esam secinājuši, ka 1989. gada notikumi Baltijā dažos aspektos notika ātrāk nekā notikumi Čehoslovākijā, Austrumvācijā, taču ne tik ļoti kā Polijā, tur bija cita situācija. Piemēra rādīšana un iedvesma ir lieliski. Bet vai tās ir stāsta beigas? Kas notika tālāk? Lietuviešiem un igauņiem būs stāsts par to.

Kas notika 1990. un 1991. gadā, ka reformistu valdības jau bija izveidotas, kad notika Vācijas atkalapvienošanas process, kad pārmaiņas pēc 1989. gada bija samērā stabilas? Vai nepastāvēja konflikts starp reālpolitiku un solidaritāti, par ko mēs šeit jau dzirdējām, jo V. Havelam, kurš tika ievēlēts 1989. gada decembrī, bija jādiskutē par padomju karaspēka izvešanu. Vai viņš vēlējās atbalstīt baltiešus līdz galam? Tas pats attiecas uz Lehu Valensu, vai ne? Notika svarīgas diskusijas, un uz spēles bija svarīgas nacionālas intereses. H. Kola stāstu par Vācijas apvienošanu mēs visi esam dzirdējuši, mēs to zinām. Viņa prioritāte bija attiecību saglabāšana ar M. Gorbačovu, un M. Gorbačova prioritāte bija Padomju Savienības saglabāšana.

Tātad 1989. gadā Baltija, perestroikas laboratorija, rādīja piemēru Centrāleiropai un Austrumeiropai, taču vai 1990. un 1991. gadā šis process nekļuva par diskutablu lietu, kaut kādā mērā par reālpolitisku konfliktu? Konflikts un nedaudz reālpolitikas. Varbūt liels konflikts starp reālpolitiku un solidaritāti.

J.M.N.: Vai drīkstu nedaudz iejaukties, piebilstot par 20. gadsimta 80. gadu beigu notikumiem? Slavenais poļu rakstnieks Tadeušs Konvickis, kurš no 20. gadsimta 70. gadiem, teiksim, izmisīgi abonēja žurnālu poļu valodā, ko drukāja komunistu partija Lietuvā, 1988. gadā man teica: "Es nekad nedomāju, ka briesmīgais komunistu laikraksts būs liberālāks nekā poļu prese." Tajā laikā Baltija bija līderis.

E.B.: Es vēlos diskusijā iesaistīt arī Aleksandru un Trivimi. Vai Baltijas valdības un Baltijas neatkarības kustības 1990. un 1991. gadā jūta, ka tās

vairs nav galvenās prioritātes, jo aktuālāka kļuva Polija un Austrumvācija ar tās atkalapvienošanu? Vai jūs varētu nedaudz ieskicēt šo situāciju? Varbūt mijiedarbība starp Baltiju un Centrālo Eiropu un Austrumeiropu nebija tik rožaina, kādu to rādīja 1989. gads. Aleksandr?

A.A.: Iespējams, ka tas nebija rakstveidā noslēgts kā Molotova–Ribentropa pakts, taču pastāvēja aizmuguriska vienošanās starp Helmutu Kolu, Džordžu Bušu, senioru, un Mihailu Gorbačovu. Mums šķiet, ka tāda bija. Atceroties Helmūta Kola un Fransuā Miterāna vēstuli Baltijas valstīm, šķiet, 1990. gadā, un faktiskos notikumus politikā, pastāvēja tendence, ka jāļauj M. Gorbačovam tikt galā ar Centrālo Eiropu un Austrumeiropu, un bijušajai komunistu Centrāleiropai, Austrumeiropai un Baltijai nevajadzētu iejaukties šajā procesā. Tas bija skaidrs. Taču jūs zināt, ka esmu fiziķis pēc izglītības, un es zinu, ka cilvēka zināšanas tiek attīstītas, galvenokārt uzdodot jautājumu: “Kāpēc?” Šogad jūnijā mēs atzīmējam tā sauktās D-dienas 75. gadadienu. Es sev jautāju: “Kāpēc un ko mēs svinam?” “Kāpēc” ir vairāk vai mazāk skaidrs, pirmkārt, tā ir lielākā jūras militārā operācija, otrkārt un galvenokārt, tā bija kopīga Sabiedroto misija. Tajā bija iesaistīti ne tikai amerikāņi un briti, bet arī francūži, poļi un citi. Tā nebija liela militāra uzvara, bija notikušas daudzas svarīgākas kaujas pirms tam un bija arī uzvara Otrajā pasaules karā, taču iemesls svinībām, manuprāt, bija tāds, ka D-diena bija Otrā pasaules kara lūzuma punkts. Tāda pati loma bija arī Baltijas ceļam.

Es negribu apgalvot, ka no tā brīža vairs nebija atpakaļceļa, taču tas, neapšaubāmi, bija lūzuma punkts, un kolēģi bija liecinieki, ka tas paātrināja procesus Baltijā un Austrumeiropā. Par spīti šai reālpolitikai un vēlmei attīstīties pakāpeniski, es neuzskatu, ka tā laika demokrātiskie politiskie līderi gribēja uz mūžīgiem laikiem paturēt Baltijas valstis Krievijā, taču, man šķiet, ka viņi gribēja nedaudz atlikt šo brīdi laikā.

Neskatoties uz to, es domāju, ka bija par vēlu apturēt neatkarības centienus, piemēram, ar militārām metodēm kā 1991. gada janvārī vai ar diplomātiskām, vai citām metodēm. Neatkarība bija ceļā. Pastāv mūžīgais jautājums: “Kas veido vēsturi – šķēršļi, izvēles vai atsevišķi cilvēki?”

Mūsu gadījumā, es domāju, būtiski bija tas, ka 1989. gada 23. augustā un 1991. gada 23. augustā mums bija skaidra politiskā vadība. Mums mūsu valstīs bija cilvēki, kuri ticēja un vēlējās pielikt pūles, organizējot Baltijas ceļu. Tā tas bija arī Krievijas ekonomiskās blokādes laikā 1991. gada janvārī un ekonomiskās lejupslīdes laikā visā 1992. gadā. Tātad bija kaut kas, kam cilvēki ticēja, un, par spīti H. Kola, F. Miterāna un Dž. Buša viedokļiem, viņi gribēja iet savu ceļu. Baltijas ceļš bija pierādījums, ka, “jā, mēs varam izdarīt to, ko gribam, kad mēs rīkojamies kopā”.

Tas ir svarīgs aspekts. Es domāju, ka Baltijas ceļš bija veids, kā mēs demonstrējām, ka rīkojamies kopā. Man nepatīk vārds “solidaritāte”, taču tā bija kopīga rīcība, lai sasniegtu kopīgu mērķi. Es domāju, ka Baltijas ceļš palīdzēja mums pārdzīvot tos laikus bez ārēja atbalsta, taču ar lielu spiedienu no Maskavas.

Tā ir atbilde, kāpēc mēs atzīmējam D-dienas 75. gadadienu un Baltijas ceļa 30. gadadienu. Tie ir lieliski piemēri, kas rāda, ka mēs varam, ja gribam un ja rīkojamies kopā.

E.B.: Liels paldies, Aleksandr! Tas bija lielisks secinājums visai mūsu diskusijai, jums vajadzēja to pataupīt pēdējam komentāram.

Trivimi, atvainojiet, ka jums tik ilgi bija jāgaida iespēja izteikt savu viedokli. Es šajā laikā esmu uzdevis tik daudz dažādu jautājumu, tāpēc runa, ko jūs bijāt sagatavojis sākumā, iespējams, vairs nav aktuāla. Tagad ir jūsu kārta!

T.V.: Paldies, dārgie latviešu draugi! Pirms es pāreju pie sava komentāra, es vēlētos izmantot iespēju un pateikties par izdevību atkal būt Rīgā, jo es uzskatu, ka Rīga ir Baltijas galvaspilsēta.

Edijs ievadā minēja, ka es kādu laiku strādāju arī Igaunijas parlamentā, es biju arī Baltijas Asamblejas biedrs. Lielāko daļa laika es biju Baltijas Asamblejas Igaunijas delegācijas vadītājs, tāpēc es esmu daudzkārt apmeklējis Rīgu un Viļņu. Es, manuprāt, biju viens no tiem, kuri ļoti ticēja Baltijas solidaritātei un Baltijas sadarbībai, un es arī turpmāk tam ticēšu, lai arī tagad vairs neesmu politikā. Atgriežoties pie šodienas temata par Baltijas ceļu.

Pirms sniedzu savu komentāru, es vēlētos izteikt komplimentu mūsu lietuviešu draugam par dažām epizodēm 1988. un 1989. gadā. Es atceros ļoti interesantu epizodi no 1988. gada vasaras. 1988. gada pavasarī Igaunijas Kultūras mantojuma biedrība iznesa lielu skaitu Igaunijas zilmelnbalto karogu Tartu ielās. Tā bija pirmā reize, kad Igaunijas karogi bija redzami publiskajā telpā visā Igaunijā. Šī kustība sākās 1988. gada pavasarī un izplatījās tālāk arī uz Latviju. Es atceros, ka Tartu apmeklēja daži viesi no Čehoslovākijas, no Prāgas. Viņi bija jauni cilvēki, un viņi bija pārsteigti, kā mēs to tik brīvi Igaunijā varam darīt, jo viņiem Prāgā tas nebija atļauts. Tas bija 1988. gada vasarā. Tad es sapratu, ka esam soli priekšā Centrālajai Eiropai. Mana atbilde čehu viesiem bija, ka izskaidrojums tam ir pavisam vienkāršs: "Mēs to varam darīt, jo esam tuvāk Maskavai, tuvāk Kremlim, un tas nozīmē, ka mēs esam tuvāk perestroikai un ieviešam perestroiku nedaudz ātrāk, nekā jūs to varat darīt Prāgā."

Tagad es vēlos izteikt savu viedokli par Baltijas ceļu. Es uzskatu, ka Baltijas ceļš bija ķirsītis uz kūkas. Pati kūkas pamatne, manuprāt, ir ļoti liela, tās aizsākumi meklējami senākā pagātnē. Atskatoties vēl 10 gadus atpakaļ, mēs atceramies, ka 1979. gada 23. augustā tika publicēts Baltijas uzsaukums. Tas bija ļoti drosmīgs un liels solis. Uzsaukumu parakstīja 45 lietuvieši, latvieši un igauņi. Teksts tika radīts manā dzimtajā pilsētā Tartu, lielākā daļa parakstu uz tā bija lietuviešu paraksti, taču tur bija arī latviešu un igauņu paraksti. Būtiskākais par šo Baltijas uzsaukumu

bija tas, ka cilvēki uzdrīkstējās parakstīt to ar saviem īstajiem vārdiem. Tas bija adresēts Apvienoto Nāciju Organizācijai, Padomju valdībai un abu Vāciju valdībām.

Man šķiet, ka tas bija būtisks pirmais solis, kas tika sperts 10 gadus pirms Baltijas ceļa. Atskatoties vēl senākā pagātnē, pastāvēja arī pasīvā pretošanās, piemēram, "Amerikas Balss" klausīšanās, daudzi vecāka gadagājuma igauņi vienmēr klausījās, ko katru gadu 24. februārī, kas ir mūsu neatkarības diena, sacīja mūsu leģendārais diplomāts ASV Ernsts Jāksons. Viņš vienmēr uzrunāja igauņus kā Igaunijas pilsoņus. Viņš nekad mūs neuzrunāja kā Padomju Savienības pilsoņus, lai arī mums visiem kabatā bija padomju pase, bet viņš mūs vienmēr uzskatīja par Igaunijas Republikas pilsoņiem. 1989. gadā, kad notika Baltijas ceļš, vismaz Igaunija, un es personīgi to ļoti labi atceros, – Igaunija atradās politiskās, garīgās un filozofiskās krustcelēs, jo Tautas fronte bija virsotnē. Tautas frontes oficiālais pilnais nosaukums bija "Igaunijas Tautas fronte perestroikas atbalstam". Tāpēc bija daudz igauņu, kuri ticēja, ka ar perestroiku un "glasnostj" mēs varam iegūt arvien vairāk brīvības un autonomijas. Igauniski autonomija pat tika saukta par "suverenitāti". Tas bija zināmā mērā interesants "neatkarības" nosaukums. Tā nebija neatkarība, tā bija suverenitāte. Igaunijā bija daudz cilvēku, īpaši Tautas frontes vadībā, kuri ticēja, ka beigu beigās mums būs pilnīga autonomija, kaut kas līdzīgs, ko Somija ieguva cariskās Krievijas impērijas laikā. Tad, ja mums paveiktos, mēs pat varētu izstāties no Padomju Savienības un mēs būtu bijusī Padomju Savienības republika. Tas bija viens no ceļiem, viena no iespējām. Taču arvien vairāk bija igauņu, kuri atcerējās, ko vēstnieks E. Jāksons mums vienmēr sacīja mūsu neatkarības dienā: "Kā gan jūs varat izstāties no Padomju Savienības, ja jūs nekad tai neesat pievienojušies?"

Bija daudz igauņu, kuri uzskatīja, ka Igaunija ir Padomju Savienības kaimiņvalsts, ko Padomju Savienība ir īslaicīgi okupējusi, līdzīgi kā

Dānijas Karaliste bija Vācijas kaimiņvalsts. Dānija nekad nebija daļa no Vācijas, to īslaicīgi bija okupējis Trešais reihs. Tātad vienīgā atšķirība, ko viņi redzēja, bija tā, ka Dānija bija okupēta piecus gadus, bet Igaunija bija okupēta 50 gadus. Ko tas maina juridiski? Lauri Melkso norādīja, ka būtiski ir uzsvērt tiesiskās kontinuitātes principu un starptautisko tiesību principus. Tiesiskās kontinuitātes princips, manuprāt, ir ļoti svarīgs, vismaz Igaunijai, un, man šķiet, zināmā mērā arī Latvijai. Beigu beigās tika ievēlēts Igaunijas Kongress, kas bija sava veida paralēls kvazi parlaments. Kopš 1990. gada marta mums Igaunijā bija divi parlamenti: padomju parlaments, kas tika izveidots padomju tiesību sistēmā, un Igaunijas Kongress. Galu galā Igaunijas Kongresa idejas kļuva par noteicošajām, un pirmajās parlamenta vēlēšanās 1992. gadā, kas bija pirmās vēlēšanas pēc Otrā pasaules kara, Igaunijas Kongresa filozofija uzvarēja un Igaunija atguva neatkarību, balstoties uz tiesiskās kontinuitātes principu. Man šķiet, ka Igaunijai tas bija ļoti būtiski, un, es domāju, zināmā mērā tas bija būtiski arī Latvijai. Lietuva bija nedaudz citādā situācijā, un kustībai "Sajūdis" bija tik fundamentāla loma Lietuvā, ka jums, iespējams, nemaz nebija vajadzīgs Igaunijas izvēlētais ceļš. Paldies!

E.B.: Paldies, Trivimi, ka atgādinājat mums par to, ka šis stāsts un tā sarežģītība, un neatkarības kustību struktūra katrā Baltijas valstī patiesībā ir stāsti stāstā. Pārāk bieži, man šķiet, dominē uzskats, ka notikumi ir monolīti, bet šie stāsti pierāda, ka tā nav, īpaši Igaunijas gadījumā. Tas nav vienkāršs stāsts.

Dārgie draugi, mums ir palikušas astoņas minūtes, un bija ļoti interesanti apspriest šos jautājumus ikvienam no mums, taču diemžēl tuvojās pusdienu pārtraukums, un mēs varam turpināt diskusijas neformāli, iespējams, citur, taču mums diskusija jānoslēdz pēc septiņām vai astoņām minūtēm. Tāpēc es vēlētos jums dot iespēju vēlreiz izteikties. Aleksandr, jūs būsiet pēdējais. Katram no jums ir viena minūte, tātad

aptuveni četri līdz seši teikumi. Es savu jautājumu formulētu šādi: ja jums būtu jānosūta īsziņa vai *WhatsApp* ziņojums kā laika kapsula jūsu mazmazbērniem no brīnumainā 1989. gada. Kas ir būtiskākais, ko jūs ieguvāt no šiem notikumiem? Kas ir jāuzsver un jāatgādina? Iespējams, tas ir padoms mūsdienu aktīvajām paaudzēm. Iespējams, jūsu paaudze zināmā mērā vairs nav aktīvā paaudze, jūsu iesākto pārņem citas paaudzes. Taču jūs ar savām acīm pieredzējāt 1989. gada sniegtās mācības. Ja jums būtu jāizvēlas – kas būtu svarīgākā ziņa, kas mums jāpaņem līdzī no tā laika notikumiem? Kā jums šķiet? Trivimi?

T.V.: Paldies! Vissvarīgākais, manuprāt, ir sadarbība, nevis konkurence. Šodien es bieži vien savas valsts medijos dzirdu, ka dažkārt filozofi, ekonomisti un žurnālisti strīdas un apspriež, vai Igaunija, Latvija un Lietuva ir drīzāk konkurenti vai nācijas, kas sadarbojas. Mans vēstījums būtu, ka mēs esam pārāk mazi un mūsu ģeopolitiskais novietojums ir samērā sensitīvs, tāpēc mēs neapšaubāmi varam būt konkurenti atsevišķās jomās, taču tikai atsevišķās jomās. Mums vienmēr jāatceras, ka sadarbība mūsu starpā ir visbūtiskākais. Paldies!

J.M.N.: Īsākā ziņa ir viens vārds – solidaritāte. Solidaritāte nevis kā arodbiedrība, bet solidaritāte starp mums. Solidaritāte kā atbilde uz cīņu par ierobežotas drošības zonas izveidi, solidaritāte kā atbilde uz mūsu Eiropas reģiona un transatlantiskās kopienas sadalīšanu. Kad es 1989. gadā Leha Valensas vārdā satiku Eduardu Ševernadzi, kurš tolaik bija Padomju Savienības ārlietu ministrs, viņš man izstāstīja par sapni – Eiropu no Vladivostokas līdz Lisabonai. Tas nozīmē, ka viņi jau toreiz domāja tāpat kā šodien krievi: viņiem nepieciešama ierobežotas drošības zona pie viņu robežām. Mūsu atbilde ir mūsu solidaritāte un vērtību apvienība. Tieši tāpat kā 1989. gada augustā. Paldies!

H.N.: Jūs pirms tam jautājāt, kas notika 1990. gadā. Protams, Vācijas galvenā interese bija, lai no Vācijas tiktu izvests vācu–padomju karaspēks. Taču nedrīkst aizmirst par svarīgo principu, ka bija jāpieņem

mazākais ļaunums, kāds vien iespējams. Ko es ar to gribu teikt? Tie, kam nebija varas, ieguva varu, izmantojot solidaritāti, un ar solidaritātes palīdzību viņi ieguva lielu spēku, bet, ja kaut ko kādam apsola, ir svarīgi turēt savu solījumu. Mēs tieši tā arī domājām, ka mēs uzvarēsim 1989. gada revolūcijā un ka mēs turēsim savu solījumu. 80. gadu sākumā mēs nespējām noticēt tam, ko mēs pieredzēsim 80. gadu beigās, un, protams, daudzējādā ziņā notikumi attīstījās citādi, jo mēs sadevāmies rokās, jo mēs pieredzējām kaut ko iepriekš nepieredzētu 1989. gadā. Lielākais vēstījums no tā visa būtu, ka nekad nevajag būt pesimistam, domājot par politiku. Šim vēstījumam būtu grūti piekrist, īpaši mūsdienās.

E.B.: Šim vēstījumam būtu grūti piekrist, īpaši mūsdienās, taču mēs centīsimies. Paldies!

L.Š.: Es pievienojos viedoklim par solidaritāti un sadarbību. Destabilizācija vienā valstī nozīmē draudus citai valstij. Solidaritāte un sadarbība ir mūsu Eiropas stūrakmeņi. Paldies!

A.A.: Es jūs apbēdināšu. Būtībā par solidaritāti viss tika pateikts, taču Baltijas valstis apgalvo, ka tās ir reģions tāpēc, ka mēs esam kaimiņi un mums ir līdzīga vēsture. Taču mums ir līdzīga vēsture ar Poliju, Igaunijai – ar Somiju, mums – ar Baltkrieviju, un mums ir ļoti dažādi kaimiņi, un tā tālāk. Lietuva uzskata Poliju par savu stratēģisko partneri. Mēs esam patiešām atšķirīgi, un mēs patiešām konkurējam.

Jautājums ir, kuros aspektos mēs varam konkurēt. Es esmu vadības konsultants, tāpēc “pamatvajadzības” ir man zināma frāze. Mums ir viena pamatvajadzība: būt drošībā militāri un enerģētiski, un to mēs varam izmantot mūsu attiecībās. Otra lieta ir tāda, ka ekonomiski pasaule uzskata Baltijas valstis par vienu reģionu.

Tūristi no Ķīnas brauc uz visām trim valstīm, iepakojums tiek ražots visām trim valstīm. Jautājums ir: vai mums tam jāpretojas vai mums tas jāizmanto, lai mēs kļūtu konkurētspējīgāki, nevis viens ar otru, bet

pasaules mērogā – ar Vāciju, ASV un Ķīnu? Apskatīsim Skandināvijas valstu piemēru. Mazumtirgotāji konkurē par klientiem, taču viņi sadarbojas attiecībā uz piegādātājiem. Patiesībā šādam sadarbības veidam jābūt dominējošam, mums jāatzīst, ka mums ir jākonkurē, bet mums ir arī jāsadarbojas, lai mēs būtu stiprāki. Tas attiecas ne tikai uz drošības jautājumiem, bet arī uz ekonomiskiem jautājumiem. Tagad ļaujiet man atkārtot, ko teicu iepriekš.

E.B.: Lūdzu, mums ir nepieciešams iedvesmojošs citāts.

A.A.: Atcerieties, Baltijas ceļš demonstrēja, ka, “jā, mēs varam, ja mēs rīkojamies kopā”. Paldies!

E.B.: Liels paldies! Trivimi Velliste, Hildigunde Noiberte, Lubošs Švecs, Aleksandrs Abišala, Ježijs Mareks Novakovskis. Paldies jums visiem! Aplaudēsim!

**EIROPA
PĒC BALTIJAS CEĻA.
21. GADSIMTA
DEMOKRĀTIJAS
IZAICINĀJUMI UN
IESPĒJAS**

Karls Bilts,

bijušais Zviedrijas premjerministrs

Prezidenta kungs, ekselences, dāmas un kungi! Es esmu pagodināts par uzaicinājumu piedalīties un teikt runu Rīgā laikā, kad mēs atceramies gan pagātnes traģēdijas, gan panākumus pēdējās desmitgadēs, kā arī skatāmies vai cenšamies skatīties nākotnē, mēģinot apjaust izaicinājumus, ko mums nesīs turpmākās desmitgades.

1939. gads. Apkaunojošais slepenais pakts, kas tika noslēgts pirms 80 gadiem, bija līgums starp totalitārisma vadoņiem. Gan Ā. Hitleram, gan J. Staļinam pakts bija īstermiņa veiksmē, taču tas, kā mēs zinām, noveda pie neiedomājamām traģēdijām. Miljoniem cilvēku šajā kontinentā zaudēja savu dzīvību. Tautas tika paverdzinātas, un tām bija atņemta pašnoteikšanās brīvība.

Taču tad – pirms 30 gadiem – viss sāka mainīties. 1989. gada otrā pusē kļuva par patiesi brīnumainu periodu Eiropas vēsturē: daļēji brīvas vēlēšanas Polijā, kurās pārlicinoši uzvarēja arodbiedrība “Solidaritāte” un opozīcijas spēki, dzelzs priekškara likvidēšana starp Ungāriju un Austriju, kuras gadadiena tika svinēta šīs nedēļas sākumā, beigu beigās – kaunpilnās sienas krišana Berlīnē, kas sadalīja ne tikai pilsētu un valsti, bet arī kontinentu un zināmā mērā – visu pasauli.

Taču tam, kas notika Baltijā – tolaik padomju republikās, kas mūsdienās ir neatkarīgas valstis, ir īpaša vieta šajā brīnumainajā un nozīmīgajā Eiropas vēstures nodaļā. Šeit tas nebija tikai jautājums par Padomju Savienības ārējā tēla iedragāšanu. Man šķiet, ka Maskavas aprindās tajā laikā valdīja uzskats, ka padomju impērijas ārpusē ir drīzāk īslaicīgs fenomens, kas kādā brīdī izzudīs.

Šeit tas bija jautājums par pašas Padomju Savienības iznīcināšanu, un tas šiem notikumiem piešķīra pilnīgi citu nozīmi. Latvija, kā arī Igaunija un Lietuva kļuva par Padomju Savienības daļu okupācijas un aneksijas rezultātā. Tas bija iespējams, pateicoties J. Staļina un Ā. Hitlera parakstītajam apkaunojošajam paktam.

Taču tad, tajos brīnumainajos mēnešos, sāka atklāties apkaunojošā patiesība par šo paktu un tā tika atzīta pašā Padomju Savienībā. Visas trīs tautas pieprasīja tiesības noteikt savu nākotni, kas tām tika atņemtas. Baltijas ceļš pirms 30 gadiem pievērsa pasaules uzmanību šim fundamentālajam jautājumam, izveidojot gandrīz 600 kilometru garu divu miljonu cilvēku ķēdi, kas roku rokā apvienoja trīs valstis.

Tas bija unikāli. Tas bija mierīgi. Tas bija spēcīgi.

Baltijas ceļš pamatoti tiek uzskatīts par vienu no būtiskākajiem notikumiem, kas ļāva atjaunot Latvijas, Lietuvas un Igaunijas neatkarību un tādējādi arī Eiropu, kurā dzīvojam šodien.

Bija būtiski pievērst pasaules uzmanību tam, kas notika šeit, jo tajos mēnešos dažādām valstīm bija dažādas perspektīvas. Dabiski, ka Vācijas uzmanība galvenokārt bija vērsta uz to, kas notika turpat, dzelzs priekšvara otrajā pusē – Austrumvācijā, iespējams, arī Polijā un Ungārijā. Tas nebija neierasti, ka amerikāņu uzmanība galvenokārt bija vērsta uz to, kas notika Maskavā, un uz kodolieroču kontroli nākotnē, ko Padomju Savienība ražoja neiedomājamās daudzumos. Taču Baltijas ceļš lika skaidri ieskanēties trīs Baltijas valstu balsīm, pievēršot pasaules uzmanību tā, ka citādi tas nemaz nebūtu bijis iespējams.

Mēs zinām, ka šo 30 gadu laikā ir notikušas būtiskas pārmaiņas. Šo gadu laikā šīs trīs nācijas ir spējušas pilnībā integrēties Eiropas un pasaules institūcijās, un to, es domāju, neviens no tiem miljoniem cilvēku, kuri tajā zīmīgajā dienā sadevās rokās, pat nevarēja iedomāties.

Eiropas Savienība, NATO un vienota valūta ir tikai dažas no integrācijas pazīmēm. Šis ir bijis panākumu pilns ceturtdaļgadsimts Eiropā. Laika gaitā arvien vairāk un vairāk valstu ir spējušas veiksmīgi integrēties pasaules sabiedrībā un izmantot integrācijas un sadarbības sniegtās priekšrocības. Šis process šī ceturtdaļgadsimta laikā nav iedomājams bez brīvības un demokrātijas attīstības lielākajā daļā mūsu pasaules. Šis ir bijis optimisma, demokrātijas un starptautiskās sadarbības laiks.

Taču šodien, kā mēs zinām un jūtam, un esam apsprieduši, noskaņojums zināmā mērā ir sācis mainīties. Arvien spēcīgāka kļūst sajūta, ka pie horizonta savilkušies draudoši mākoņi. Tuvojas nežēlīgu valdnieku un nežēlīgu varas spēļu laikmets. Brīvības, kuras mēs tik ļoti novērtējam, iespējams, atkal tiks apdraudētas.

Jauna nekārtību laikmeta tuvošanās pazīmes globālajā arēnā ir acīmredzamas. Īpaši pēdējā desmitgadē mēs redzam revizionistu Krieviju. Mēs redzam pašpārliecinātu Ķīnu. Mēs redzam dumpīgas Amerikas Savienotās Valstis. Mēs redzam Eiropu ar jaunu varas dalījumu un dažkārt – ar nekārtībām. Mēs esam piedzīvojuši, ka karš atgriežas mūsu Eiropas austrumos, Krievijai cenšoties sadalīt un pakļaut Gruziju un galvenokārt Ukrainu. Mēs esam piedzīvojuši, ka divas lielas anglosakšu varas, kas bija neiedomājami spēcīgas gandrīz visu pēckara periodu, atkāpjas no Eiropas un globālās atbildības. Mēs redzam bīstamu identitātes politiku, kas mēģina noskaņot cilvēku pret cilvēku un tautu pret tautu. Mēs pat dzirdam viedokļus mūsu Eiropa Savienības iekšienē, kas apgalvo, ka pienācis liberālās demokrātijas laiks.

Neko no tā nedrīkst uztvert nenopietni. Mēs neapšaubāmi runājam par tendencēm, lai cik spēcīgas tās, mūsaprāt, būtu, tās var mūs aizvest atpakaļ uz tumšāku, sarežģītāku un bīstamāku laikmetu. Taču mēs nedrīkstam aizmirst arī par pārējiem spēkiem, kas ir mums līdzās un kas var mūs savienot ar to spēcīgo vēstījumu, kas tika izteikts to brīnumaino mēnešu laikā un Baltijas ceļā pirms 30 gadiem.

Kad jauni cilvēki sestdienu pēc sestdienas izvirza vienkāršu un ne pārāk revolucionāru prasību atļaut ikvienam pieteikt kandidātus vietējās vēlēšanās un saduras ar policijas brutalitāti Maskavas ielās, tā ir būtiska norāde, ka kaut kas ir sācis mainīties.

Kad mēs redzam, ka ģeogrāfiski šķietami tik tālajā Honkongā, kas mūsdienu informācijas laikmetā patiesībā ir gluži tuvu, miljoniem cilvēku mobilizējas, lai aizstāvētu tiesiskas valsts pamatprincipus, arī tā ir pazīme, ko neviena vara – neatkarīgi no tās ietekmes – nevar pilnībā ignorēt.

Lai nerastos šaubas, es neapgalvoju, ka mūsdienu Krievijas vai Ķīnas varas struktūras drīzumā sabruks. Gluži otrādi. Es uzskatu, ka tām ir pietiekami daudz spēka, lai noturētos vēl kādu laiku. Taču es apgalvoju, ka jāsaprot, ka šīs varas nav mūsu nākotne tādā veidā, kādā tās vēlētos redzēt nākotni. Vēstures straume dažkārt var būt lēna un neskaidra, taču vēstures pārmaiņu vētras, manuprāt, vienmēr rosina tieši brīvības spēki. Ja no Maskavas un no Honkongas ielām mums tiek sūtīta kāda ziņa, tad, es domāju, neapšaubāmi tā ir ziņa par pārmaiņām.

Taču tas nenozīmē, ka turpmākie gadi būs viegli. Vēsture, kā bija norādīts iepriekšējā paneldiskusijā, mainās viļņveidīgi un riņķveidīgi, diemžēl reti tas notiek taisnā līnijā. Daudzas pazīmes norāda, ka mūsu priekšā ir sarežģīts periods. Spēcīgi režīmi mēģina demonstrēt savu varu, liberālās vērtības un principi tiek apdraudēti, tautas, kultūras un cilvēki dažkārt tiek noskaņoti cits pret citu.

Mums nevajadzētu būt naiviem. Daudzi spēki aktīvi cenšas vājināt mūsu sabiedrību solidaritāti un spēku, mūsu institūciju pārliecību un uzticamību, lai pakļautu tās sev, lai sadalītu Eiropas Savienību, apšaubot Atlantijas alianses būtību, raisot naidu pret citu nacionalitāšu piederīgajiem un uzskatiem, graužot mūsu liberālās kārtības pamatprincipus un institūcijas.

Baltijas ceļa un citu tā laika notikumu veiksmē slēpās tajā, ka pastāvēja dziļa ticība brīvības un demokrātijas pamatprincipiem. Tas nebija triju

Baltijas tautu spēks, kas noteica iznākumu. Klasiskajā varas izpratnē jums vispār nepiemita nekāds spēks. Taču jums piederēja ideju spēks, principu spēks un pārliecības spēks, un tas izrādījās spēcīgāks par zūdošo pasaules dalījumu.

Neaizmirsīsim, ka tas bija laiks, kad šīs idejas un principi bija spēcīgi arī Krievijā. Tie bija viņu brīvi ievēlētie pārstāvji no visas Padomju Savienības, kas denonsēja apkaunojošo paktu starp Ā. Hitleru un J. Staļinu, tādējādi brūģējot ceļu jūsu valstīm, lai jūs varētu tiesiski atjaunot savu neatkarību pirms gaidāmās Padomju Savienības sairšanas. Tas ir ļoti būtiski, un, iespējams, tajā laikā tas netika pietiekami novērtēts, taču laika gaitā tas ir kļuvis vēl būtiskāk. Lai vēlreiz uzsvērtu Trivimi Vellistes izteikto viedokli, es domāju, ka būtiski ir ņemt vērā, ka notikumi Baltijā kalpoja par izmaiņu priekšvēstnesi Centrāleiropā. Kāpēc? Vai Baltija bija priekšā Centrāleiropai tāpēc, ka tā bija tuvāk Maskavai? Tuvāk demokrātiskās revolūcijas centram, kas iznīcināja Padomju Savienību un atradās Krievijā? Tas ļāva jums atjaunot neatkarību un sniedza iespēju Centrāleiropas valstīm atbilstoši tajā laikā aktuālajam sauklim “atgriezties Eiropā”.

Skatoties nākotnē šajos – daudz sarežģītākos laikos, es uzskatu, ka Eiropas Savienības vienotība kļūst arvien būtiskāka. Tas neapšaubāmi attiecas uz tiem jautājumiem, kas saistīti ar mūsu ekonomiku un sabiedrību labklājību, brīviem un atvērtiem tirgiem, brīvu tirdzniecību atvērtā pasaulē, brīvu uzņēmējdarbību, kas veicinās labklājību nākotnē. Taču arvien lielākā mērā tas attiecas arī uz mūsu drošību. Militārajā izpratnē mums nepieciešami savi militārie resursi, kā arī mūsu sabiedroto militārie resursi.

Latvijas gadījumā Kanādas vadītā NATO cīņas grupa ir kaut kas daudz vairāk nekā tikai solidaritātes simbols. Drošība šajā laikmetā ir daudz plašāks jēdziens. Mēs redzam riskus, ar ko sabiedrība saskaras dalošās politikas rezultātā. Mēs redzam, ka pastāv politiskās sadarbības

vājināšanas un graušanas risks, ko īsteno nacionālistiski noskaņoti spēki. Mēs saskaramies ar drošības izaicinājumiem, ko rada jaunais absolūtas digitalizācijas laikmets. Mums jāņem vērā, ka sadrumstalota Eiropa būs ne tikai vājāka Eiropa, bet tā būs arī bīstamāka Eiropa. Pirmie, kas sajūtīs šo procesu ietekmi, būs mazākie no mums, jo tas ir viņu liktenis un vēstures mācību stunda.

Tajās nozīmīgajās dienās pirms trim desmitgadēm mēs koncentrējāmies tikai un vienīgi uz Eiropas problēmām. Tā bija pareizā izvēle! Uz spēles bija likta mūsu kontinenta nākotne. Eiropa atdzima pēc ilgiem kara, apspiešanas un sadrumstalotības gadiem. Taču šodien, es domāju, ikviens no mums apzinās, ka mums jāskatās plašāk. Globalizācija, tirdzniecības ceļi, finanšu plūsmas, informācijas plūsmas, migrācijas plūsmas – mūsu robežas ir tuvākas pārējai pasaulei, un pārējā pasaule ir tuvāka mums gandrīz ikvienā aspektā. Ja izceltos tirdzniecības karš starp Ķīnu un Amerikas Savienotajām Valstīm, tas mūs ietekmētu tieši. Ja konflikts izceltos Tuvajos Austrumos, tas ietekmētu arī mūs.

Ja vājinās stabilitāte informatīvajā jomā, mūsu sabiedrības neapšaubāmi justu šādu notikumu ietekmi. Tāpēc mūsu valstīm, Eiropas demokrātijām, turpmākajos gados jāsadarbojas ciešāk. Jaunajā kārtībā mūsu spēks un drošība pirmkārt slēpjas mūsu spējā strādāt kopā un izprast nezināmo, kas mūs sagaida aiz stūra. Man šķiet, ka mēs esam iemācījušies tikt galā ar zināmajiem izaicinājumiem. Nezināmais vēl ir mums priekšā, un to mēs varēsim risināt, strādājot kopā.

Baltijas ceļš bija unikāls dažādu iemeslu dēļ. Mums nevajadzētu aizmirst, kā tas apvienoja Igauniju, Latviju un Lietuvu. Tajā laikā tas nebija pašsaprotami. Manuprāt, arī jūsu vēstījums bija ļoti spēcīgs. Tā nebija tikai viena tauta, kas cīnījās par savu nākotni un brīvību. Tās bija tautas, kas sadevās rokās un vēlējās kopīgu nākotni, un tieši tas padarīja Baltijas ceļa vēstījumu tik spēcīgu salīdzinājumā ar tikai "Igaunijas ceļu", "Latvijas ceļu" vai "Lietuvas ceļu" atsevišķi.

Mums nevajadzētu aizmirst, kā jau minēju iepriekš, ka ār pasaule ieklausījās Krievijas demokrātos, un tas pievērsa visas pasaules uzmanību situācijai jūsu valstīs, jo lielākā daļa, kā jau teicu, tajā laikā bija pievērsusies citiem jautājumiem. Pēkšņi šīs trīs mazās tautas parādījās viņu redzeslokā. Tas parādīja, ka ideju un vērtību spēks vēl joprojām ir dzīvs. Sadodoties rokās, lai aizstāvētu šīs idejas un principus, jūs parādījāt, cik vērtīga ir sadarbība.

Šis, man šķiet, ir ļoti spēcīgs un būtisks vēstījums, kas mums jāiegaumē no laika pirms 30 gadiem un jāiedzīvina arī šajā nekārtību laikmetā. Mums jāiestājas par idejām un principiem un jāsadodas rokās kā Baltijas un Ziemeļvalstu tautām, kā eiropiešiem, kā demokrātiem, lai mēs spētu veidot mūsu kopīgo nākotni. Tā bija un vēl joprojām ir vērtīgākā mācība, ko mums sniedz Baltijas ceļš. Paldies!

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

1. Konferences dalībniekus uzrunā Latvijas Nacionālās bibliotēkas direktors **Andris Vilks**. Fotogrāfs Kristians Luhaers, LNB.
2. Konferences dalībniekus uzrunā Latvijas Valsts prezidents **Egils Levits**. Fotogrāfs Kristians Luhaers, LNB.
3. Konferences dalībniekus uzrunā Latvijas Republikas ārlietu ministrs **Edgars Rinkēvičs**. Fotogrāfs Kristians Luhaers, LNB.
4. Konferences dalībniekus videosveicienā uzrunā Vācijas Federatīvās Republikas federālā kanclere **Dr. Angela Merkele**. Fotogrāfs Kārlis Kalseris, LNVM.
5. Konferences dalībniekus uzrunā Latvijas Republikas kultūras ministrs **Nauris Puntulis**. Fotogrāfs Kristians Luhaers, LNB.
6. Konferences dalībniekus uzrunā Latvijas Tautas frontes pirmais priekšsēdētājs **Dainis Ivēns**. Fotogrāfs Kristians Luhaers, LNB.
7. Konferences dalībniekus uzrunā Tartu Universitātes profesors **Dr. Lauri Melkso**. Fotogrāfs Kristians Luhaers, LNB.
8. Konferences dalībniekus uzrunā laikraksta "Welt/Welt am Sonntag" žurnālists **Dr. Rihards Hercingers**. Fotogrāfs Kristians Luhaers, LNB.
9. **Paneldiskusija** "Nacionāli demokrātiskās revolūcijas Baltijā, Austrumeiropā un Centrāleiropā". No kreisās: **Dr. Edijs Bošs**, žurnālists, **Dr. Lubošs Švecs**, Prāgas Kārļa Universitātes profesors, **Aleksandrs Abišala**, bijušais Lietuvas Republikas premjerministrs, **Hildigunde Noiberte**, Konrāda Adenauera fonda valdes locekle, bijusī Vācijas Demokrātiskās Republikas opozīcijas kustības locekle, **Ježijs Mareks Novakovskis**, bijušais Polijas Republikas vēstnieks Latvijas Republikā, **Trivimi Velliste**, bijušais Igaunijas Republikas ārlietu ministrs. Fotogrāfs Kristians Luhaers, LNB.

10. **Paneļdiskusija** “Nacionāli demokrātiskās revolūcijas Baltijā, Austrumeiropā un Centrāleiropā”. No kreisās: **Dr. Edijs Bošs**, žurnālists, **Dr. Lubošs Švecs**, Prāgas Kārļa Universitātes profesors, **Aleksandrs Abišala**, bijušais Lietuvas Republikas premjerministrs, **Hildigunde Noiberte**, Konrāda Adenauera fonda valdes locekle, bijusī Vācijas Demokrātiskās Republikas opozīcijas kustības locekle, **Ježijs Mareks Novakovskis**, bijušais Polijas Republikas vēstnieks Latvijas Republikā. Fotogrāfs Kristians Luhaers, LNB.
11. Konferences dalībniekus uzrunā bijušais Zviedrijas premjerministrs **Karls Bilts**. Fotogrāfs Kristians Luhaers, LNB.
12. **Paneļdiskusija** “Līdzdalība: tautas demokrātija vai pūļa demokrātija. Liberālās demokrātijas nākotne”. No kreisās: **Dr. Arnis Rītups**, žurnāla “Rīgas Laiks” redaktors, **Dāvis Sīmanis**, kinorežisors, **Pauls Raudseps**, žurnāla “Ir” komentētājs, **Egils Levits**, Latvijas Valsts prezidents, **Sandra Kalniete**, Eiropas Parlamenta deputāte, **Dr. Una Bergmane**, Londonas Ekonomikas augstskolas pasniedzēja, **Dr. Dace Dzenovska**, Oksfordas Universitātes profesore. Fotogrāfs Kristians Luhaers, LNB.
13. **Paneļdiskusija** “Līdzdalība: tautas demokrātija vai pūļa demokrātija. Liberālās demokrātijas nākotne”. No kreisās: **Dr. Arnis Rītups**, žurnāla “Rīgas Laiks” redaktors, **Dāvis Sīmanis**, kinorežisors, **Pauls Raudseps**, žurnāla “Ir” komentētājs, **Egils Levits**, Latvijas Valsts prezidents, **Sandra Kalniete**, Eiropas Parlamenta deputāte, **Dr. Una Bergmane**, Londonas Ekonomikas augstskolas pasniedzēja, **Dr. Dace Dzenovska**, Oksfordas Universitātes profesore. Fotogrāfs Kristians Luhaers, LNB.
14. Konferences dalībnieki. Fotogrāfs Kristians Luhaers, LNB.

15. Konferences organizatori un lektori. Otrajā rindā no kreisās: **Dr. Edijs Bošs**, žurnālists, **Dr. Lauri Melkso**, Tartu Universitātes profesors, **Aleksandrs Abišala**, bijušais Lietuvas Republikas premjerministrs, **Dr. Rihards Hercingers**, laikraksta "Welt/Welt am Sonntag" žurnālists, **Andris Vilks**, Latvijas Nacionālās bibliotēkas direktors, **Dr. Lubošs Švecs**, Prāgas Kārļa Universitātes profesors, **Dainis Īvāns**, Latvijas Tautas frontes pirmais priekšsēdētājs, **Trivimi Velliste**, bijušais Igaunijas Republikas ārlietu ministrs, **Ježijs Mareks Novakovskis**, bijušais Polijas Republikas vēstnieks Latvijas Republikā, **Anna Zeibārte**, Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Tautas frontes muzeja nodaļas vadītāja, **Dr. Una Bergmane**, Londonas Ekonomikas augstskolas pasniedzēja, **Līga Gaisa**, Latvijas valsts simtgades biroja projektu vadītāja, **Daiga Krieva**, Konrāda Adenauera fonda Latvijas biroja zinātniskā līdzstrādniece, **Anna Muhka**, Latvijas Nacionālās bibliotēkas korporatīvās komunikācijas vadītāja, **Una Spēlmane–Baumane**, Konrāda Adenauera fonda Latvijas biroja vadītāja, **Sarmīte Ēlerte**, bijusī Latvijas Republikas kultūras ministre, **Nauris Puntulis**, Latvijas Republikas kultūras ministrs, **Egils Levits**, Latvijas Valsts prezidents, **Karls Bilts**, bijušais Zviedrijas premjerministrs, **Hildigunde Noiberte**, Konrāda Adenauera fonda valdes locekle, bijusī Vācijas Demokrātiskās Republikas opozīcijas kustības locekle, **Elizabete Bauere**, Konrāda Adenauera fonda pārstāvniecības Baltijas valstīs vadītāja, **Sandra Kalniete**, Eiropas Parlamenta deputāte, **Dr. Dace Dzenovska**, Oksfordas Universitātes profesore. Fotogrāfs Kristians Luhaers, LNB.

LĪDZDALĪBA: TAUTAS DEMOKRĀTIJA VAI PŪĻA DEMOKRĀTIJA. LIBERĀLĀS DEMOKRĀTIJAS NĀKOTNE

Demokrātija digitālajā laikmetā. 20. gadsimta 80. gadu atbrīvošanās kustības Latvijā, Lietuvā, Igaunijā, Austrumeiropā un Centrāleiropā un šodienas sabiedrības līdzdalības formas. Iegūtais un zaudētais, līdzīgais un atšķirīgais, populisms, viltus ziņas un manipulācijas. Reprerentatīvās demokrātijas, sabiedrības līdzdalības formu, demokrātijas institūciju noturība un iespējamās pārmaiņas.

Egils Levits,

Latvijas Valsts prezidents

Sandra Kalniete,

Eiropas Parlamenta deputāte

Dr. Una Bergmane,

Londonas Ekonomikas augstskolas pasniedzēja

Dr. Dace Dzenovska,

Oksfordas Universitātes profesore

Pauls Raudseps,

žurnāla "Ir" komentētājs

Dāvis Sīmanis,

kinorežisors

Moderators: **Dr. Arnis Rītups,** žurnāla "Rīgas Laiks" redaktors

Arnis Rītups: Vispirms es aicinu uz sarunu Egilu Levitu, Latvijas Valsts prezidentu, un Sandru Kalnieti, Eiropas Parlamenta deputāti. Tad ir divi cilvēki ar "Dr." priekšā. Dr. Una Bergmane, Londonas Ekonomikas augstskolas pasniedzēja, un Dr. Dace Dzenovska, Oksfordas Universitātes profesore. Bez regālijām divi cilvēki – Pauls Raudseps, žurnāla "Ir" komentētājs, un Dāvis Sīmanis, kinorežisors. Es atļaušos sašaurināt mūsu diskusijas tēmu no lielā saraksta, ko nolasīju. Būšu priecīgs, ja mēs varētu koncentrēties uz liberālās demokrātijas diagnozi un tās nākamo stāvokli – vai tās iznākums ir letāls vai ne – prognozēšanu, jo šīs diskusijas mērķis ir mēģināt saprast, ko darīt situācijā, kad demokrātija kļūst arvien stubāka un stubāka un tā rezultātā esam apdraudēti mēs visi.

Tas ir viens atskaite punkts. Otrs aspekts, ko gribu aplūkot, ir atsauce uz premjerministra Karla Bilta vārdiem, ka tur, pie horizonta, ir redzami tumši mākoņi. Tādas baisas ēnas no savstarpējiem konfliktiem un izolacionisma dažādās konfigurācijās. Katru es aicināšu pēc kārtas izteikt dažus ievadvārdus, koncentrējoties uz to, kā jūs redzat liberālās demokrātijas stāvokli pasaulē šobrīd, tās slimības diagnozi un iespējamo prognozi, kā situācija varētu attīstīties. Sāksim ar Latvijas Valsts prezidentu Egilu Levitu.

Egils Levits: Paldies! Vispirms daži vārdi par demokrātijas diagnozi, kā jūs teicāt, un pēc tam par iespējamiem risinājumiem. Sākšu ar diagnozi. Es redzu, ka demokrātija vispirms ir nesaraucami saistīta ar valsti. Demokrātija var pastāvēt tikai valstī, jo ir jāzina, kas pieņem lēmumus un uz kuriem cilvēkiem šie lēmumi attiecas. Tādēļ, lai funkcionētu demokrātija, nepieciešama valsts. Ir daži modeļi, ir tā sauktā pārvalstiskā demokrātija, taču tā nav demokrātija klasiskajā nozīmē – viens cilvēks, viena balss. Tātad demokrātijai ir nepieciešama valsts. Šajā kontekstā es redzu trīs tendences. Pirmā tendence – globalizācija, internacionalizācija un eiropeizācija daļēji samazina valsts jaudu, jo rodas arvien vairāk jautājumu, ko nevar risināt viena valsts, kas ir jārisina vairākām valstīm kopā vai visai pasaulei kopā, piemēram, vides aizsardzība vai klimata pārmaiņas, tādēļ šajā kontekstā valsts nozīme samazinās. Iespējams, var teikt, ka nāk klāt citi jautājumi, ko atkal risina valsts. Katrā ziņā valsts vairs nav vienīgais spēlētājs, bet joprojām galvenais, taču es neesmu drošs, vai pēc 50 gadiem tā joprojām būs galvenais spēlētājs. Tagad tas tā ir, nākamos 49 gadus arī, bet pēc 50 – to es vairs nezinu. Tātad globalizācija, internacionalizācija un eiropeizācija samazina valsts darbības rādīsu, jo rodas arvien vairāk jautājumu virs un ārpus valsts.

Otra tendence – nepārtraukti pieaug sabiedrības kompleksitāte, es teiktu, pat ģeometriskā progresijā. Līdz ar to tas nozīmē, ka, pieņemot kādu lēmumu, lēmuma sekas, un it sevišķi blaknes, kļūst arvien nepārredzamākas. Parlaments paliek tāds pats, cilvēku kapacitāte paliek tāda pati, protams, ir eksperti, kas izsaka savus viedokļus, bet par katru jautājumu ir dažādi racionāli un pamatoti viedokļi un pieņemt lēmumu nepārredzamā un kompleksā situācijā kļūst arvien grūtāk.

Ir vienkārši lēmumi, kas nav kompleksi. Es tagad paņēmu glāzi, ieliešu ūdeni un iedzeršu – tas ir vienkāršs lēmums. Savukārt par to, kādi enerģijas avoti mums tagad būtu jāfinansē vai jāatbalsta vairāk nekā citi, par to, protams, var diskutēt konferenci pēc konferences, bet lēmums jāpieņem tagad. Situācija kļūst arvien komplicētāka. Tā ir otra tendence.

Trešā tendence – arvien lielāka cilvēku iesaiste demokrātijā un lēmumu pieņemšanā. Lēmumu pieņemšanā vai vismaz līdzdalībā lēmumu pieņemšanā, it sevišķi saistībā ar tehnoloģiju attīstību, tas ir izdarāms daudz vieglāk. Vienkārši ir nospiest podziņas un teikt “jā” vai “nē”, un cilvēki to tiešā vai netiešā veidā dara, respektīvi, piedalās lēmumu pieņemšanā – varbūt ne formālā veidā, bet neformālā, veidojot sabiedrisko domu. Tātad arvien lielāka daļa cilvēku iesaistās šajā procesā. Formāli vienlīdzīgi vienmēr ir visi, agrāk mazāka daļa interesējās par politiskiem jautājumiem un līdzdarbojās publiskās domas veidošanā, taču pēdējos 10 vai 15 gadus tas ir redzams ļoti intensīvi.

Tātad pastāv trīs objektīvās tendences – globalizācija, kompleksitāte un demokrātiskās līdzdalības pieaugums. Ko tas nozīmē? Sevišķi, ja mēs runājam par demokrātisko līdzdalību. Teiksim tā: viena valsts pieņem ārkārtīgi daudz lēmumu, tūkstošiem vai desmitiem tūkstošiem lēmumu katru dienu. Cilvēku līdzdalība lēmumu pieņemšanā, kaut gan cilvēks

vēlas arvien vairāk piedalīties, samazina iespēju iedziļināties un pieņemt racionālus lēmumus. Līdz ar to lēmumu racionalitāte saistībā ar demokrātiskās līdzdalības pieaugumu ir viens no jautājumiem, kas varētu būt riskants un par ko vajadzētu diskutēt. Otrs jautājums saistībā ar demokrātiskās līdzdalības pieaugumu ir šāds: mēs redzam, ka modernās tehnoloģijas kopā ar tā sauktajām polittehnoloģijām ir radījušas situāciju, ka publisko domu un līdz ar to arī lēmumu pieņemšanu ir iespējams samērā viegli mērķtiecīgi un nemanāmi virzīt un manipulēt ar to. Tātad divas tendences vai divas problēmas. Viena tendence ir, ka cilvēki netiešā vai arī tiešā veidā piedalās arvien vairāk lēmumu pieņemšanā, līdz ar to viņiem atliek mazāk laika pārdomāt savu nostāju šo lēmumu pieņemšanā. Otra tendence rāda, ka šādā virpusīgā lēmumu pieņemšanas procesā ir samērā viegli mērķtiecīgi manipulēt ar sabiedrisko domu. Tagad attīstības tendences var būt divas. Es redzu, ka demokrātija attīstās populisma virzienā, respektīvi, populisms ir viens veids, kā apieties ar to, ka daudzi cilvēki visu laiku grib piedalīties lēmumu pieņemšanā, un populisms piedāvā muļķīgus, bet vienkāršus risinājumus.

Protams, šo risinājumu bezjēdzību var konstatēt tikai tad, ja velti pusstundu vai stundu, vai, manis pēc, desmit minūtes kādam jautājumam, bet, ja tev katru rītu piedāvātu 30 dažādus jautājumus (tas patlaban nav pieejams) un tu vienkārši teiksi "jā", "nē", "jā", "nē", tādā gadījumā racionalitātes līmenis, protams, nebūs pārmērīgi augsts. Populisms piedāvā šāda veida līdzdalību ar samazinātu racionalitāti. To es varu teikt kā politologs, nevis kā prezidents. Kā prezidentam man būtu jāsaka: "Ļoti labi, ka ir līdzdalība." Kā politologs es redzu zināmu risku.

A.R.: Vai es saprotu, ka maza racionalitāte ir apmēram tas pats, ko es citēju sākumā – stulbā demokrātijā ir iespējams kļūt...

E.L.: Tuvu tam, tuvu tam, bet ne tas pats.

A.R.: Gribēju tikai precizēt.

E.L.: Ir otra iespēja. Demokrātijas institucionālā sistēma ir attīstīta teorētiski, sākot ar 18., 19., 20. gadsimtu, un tās pamatprincipi ir palikusi samērā nemainīgi. Iespējams, ka, lai risinātu racionalitātes un kompleksitātes problēmu, varētu domāt par demokrātijas tālāku institucionālu attīstību, respektīvi, lēmumu pieņemšanu un lēmumu pieņemšanas sistēmu varētu diferencēt divos lielos virzienos. Es jau teicu, ka racionalitāte un kompleksitāte ir paralēlas problēmas. Tas nav viens un tas pats. Ir vērtību lēmumi attiecībā uz tiem jautājumiem, kur ir skartas vērtības, un ir racionālie vai speciālie lēmumi. Ja mēs runājam par vērtībām, tad visi cilvēki ir vienādi, vienlīdzīgi, jo nav speciālu vērtību. Nevar teikt, ka manas vērtības ir labākas par tavām vērtībām, mēs šajā gadījumā esam vienvērtīgi, un katra cilvēka nostāja vērtību jautājumos ir vērā ņemama. Jautājumos, kur tiek skartas vērtības, protams, katrs var piedalīties un katru dienu var pieņemt daudzus un dažādus vērtību lēmumus. Savukārt attiecībā uz tiem lēmumiem, kas prasa dziļāku pārdomāšanu, iedziļināšanos, kompleksitātes aptveršanu, balansēšanu un tā tālāk, droši vien būtu labāk, ja mēs visi gribētu pieņemt racionālākus lēmumus, mēs visi kā sabiedrība gribam, lai valsts pieņem racionālu lēmumu.

A.R.: No kurienes tāds pieņēmums, ka visi varētu gribēt racionālus lēmumus?

E.L.: Es domāju, visi cilvēki tā saprot. Es gribēju teikt, ka šos lēmumus tomēr vajadzētu pieņemt institūcijām, kas ar to nodarbojas dziļāk, plašāk un spēj tos labāk pārstrādāt. Kādēļ šis pieņēmums? Tādēļ, ka tas atkal ir

vienas vērtības jautājums. Gandrīz visi sabiedrībā tā teiktu, ja mums jautātu: "Vai jūs gribat, lai valsts darbojas racionāli vai neracionāli?" Domāju, ka 99,99% atbildētu – racionāli. Tas būtu tā kā Padomju Savienības vēlēšanu rezultāts.

Tas varbūt būtu īsumā par to, kādas ir šīs objektīvās tendences: globalizācija, kompleksitātes pieaugums un cilvēku līdzdalības pieaugums. Kur ir problēmas? Problēmas ir ar racionalitāti un ar sabiedriskās domas manipulāciju. Pastāv divi attīstības virzieni atkarībā no tā, kā politika virzīsies, un to ir grūti pateikt. Ir populisma virziens un ir racionālisma virziens, kas nozīmē, ka vērtību lēmumi tiek nodalīti no racionāliem lēmumiem. Piemēram, vērtību lēmumiem būtu jēdzīgi lietot tādus klasiskos demokrātijas institūtus kā tautas nobalsošana, referendums un aptauja. Tie tiešām ir piemēroti šādiem vērtību lēmumiem. Runājot par demokrātiju vispār, ja mēs skatāmies uz tautas nobalsošanu gan Latvijā mazākā mērā, gan citās valstīs, iespējams, daļa lēmumu, kas tiek pieņemti tautas nobalsošanā, nav īsti piemēroti tautas nobalsošanai, bet, iespējams, daļu no tādiem, ko pieņem bez tautas nobalsošanas līdzdalības, būtu jānodod tautas nobalsošanā. Tā, es beidzu.

A.R.: Brīnišķīgi, jo es neiedrošinājos jūs kā Latvijas Valsts prezidentu pārtraukt un atgādināt, ka runātājam ir trīs līdz piecas minūtes.

A.R.: Bet jūs kā politologu gan es mudinātu...

E.L.: Kā politologu jūs mani varat visu laiku pārtraukt.

A.R.: Jā, es tā arī darīšu. Pret jums kā Latvijas Valsts prezidentu es neiedrošinos pat iepīkstēties, bet pret jums kā politologu es ik pa brīdim iepīkstēšos. Tad, kad būs par garu. Sandra Kalniete, lūdzu!

Sandra Kalniete: Paldies, protams, ka pēc Valsts prezidenta visaptverošās kopainas, ko viņš uzbūvējis, turpināt ir visai grūti, es mēģināšu sašaurināt diezgan izvērsto tēžu kompleksu, ko es esmu sagatavojusi. Man šķiet, ka mēs visi esam vienisprātis, ka liberālā demokrātija atrodas lielu pārmaiņu periodā, bet mūsu sabiedrība, mūsu ekonomika, mūsu tehnoloģijas, viss pašlaik atrodas lielā pārmaiņu procesā. Tieši tāpat, kā mēs mainīsimies, mainīsies arī demokrātija un tās izpausmes. Lielākais izaicinājums, kāds vispār pašlaik ir politikai un politiskajām sistēmām, ir – kādā veidā šajā pārmaiņu laikā saglabāt tos institucionālos pamatus, uz kuriem balstās mūsu sabiedrības, un neļauties panikai, kas rodas no labējā un kreisā radikālisma politikā, jo, ja mēs paskatāmies uz statistiskajiem datiem, tad radikāli noskaņoto vēlētāju daudzums ir diezgan konstants starp 20 un 25%, un līdz šim tas nekur nav bijis vairāk.

Otrs elements, kas man šķiet ļoti svarīgs, ir tas, ka šī liberālās demokrātijas krīze nav lokāla vai reģionāla, tā ir globāla, jo aptver tādas lielas valstis kā Amerikas Savienotās Valstis un tādu starptautisku valstu apvienību kā Eiropas Savienība. Tas ir arī saistīts ar tiem paātrinātajiem globalizācijas apstākļiem, kādos mēs pašlaik dzīvojam, ja mēs salīdzinām ar iepriekšējo gadsimtu. Protams, šī globalizācija valstīm un sabiedrībām izvirza vairākas nepieciešamības, no kurām nav iespējams izvairīties. Viena no tām ir integrācija, arvien ciešāka savstarpējo sakaru attīstība, tajā pašā laikā, protams, saglabājot vajadzību pēc demokrātijas. Arvien skaļāks kļūst jautājums par suverenitāti un tās saglabāšanu.

A.R.: Ko jūs domājat ar to, ka var saglabāt vajadzību pēc demokrātijas, – kāda veida procesus jūs aprakstāt šādi?

S.K.: Mēģināšu to pateikt. Nezinu, vai es to spēšu, bet tad jūs uzreiz iepīkstaties. Ir trīs kategorijas – integrācija, suverenitāte, demokrātija. Paskatoties, kas pašlaik notiek politikā, var redzēt, ka ir ārkārtīgi grūti savienot visus trīs vienā laikā. Ja ir integrācija un suverenitāte, tad kaut kādā pakāpē cieš demokrātija. Ja izvēlas suverenitāti un demokrātiju, tad priekšplānā izvirzās protekcionalisma jautājumi, kā pasargāties no integrācijas. Līdzšinējā Eiropas Savienības izvēle ir bijusi integrācija un demokrātija, kas nozīmē, ka dalībvalstīm brīvprātīgi ir jāsamazina savas suverēnās tiesības uz lēmumu pieņemšanu, un praksē tas varētu nozīmēt, par to daudzi tagad runā, no vienbalsības pāriet uz kvalificēta vairākuma balsojumu visās jomās.

Jūs man saki, vai man vēl ir laiks, bet es vēl gribētu pieskarties diviem ārkārtīgi svarīgiem punktiem.

Kāpēc tieši pašlaik iezīmējas liberāli demokrātisko vērtību apšaubīšana? Pēc Otrā pasaules kara sākās liberālās demokrātijas uzvaras gājiens, ko papildināja 1968. gada nemieri ar ļoti lielu uzsvāri uz minoritāšu jeb mazākuma tiesībām. 1989. gadā, kad sākās Eiropas atkalapvienošana, faktiski nebija neviena cita saukļa kā tikai: "Mēs vēlamies dzīvot normāli un brīvi." Pirmajā desmitgadē, kad mēs integrējāmies Eiropas Savienībā, mēs pieņēmām tās liberāli demokrātiskās vērtības, kādas tās bija izveidojušās bez mums, un tas arī likās ļoti pareizi. Pēdējā desmitgadē notiek šo vērtību apšaubīšana, un tam varētu būt vairāki iemesli, bet es runāšu tikai par diviem. Pašlaik līdzās klasiskajai demokrātijai attīstās tās hibrīds. Citi to sauc par kontrolēto demokrātiju, citi – par vēlēto autoritārismu, bet diemžēl šis vēlētais autoritārisms, konkrēti Ķīnas gadījumā, parāda, ka labklājību ir iespējams sasniegt ar stingru roku, ar to domājot diktātu, un tas šajās Centrāleiropas un Austrumeiropas

sabiedrībās rada vēlmi kārdinājumiem slīdēt atpakaļ pie zināmiem elementiem, kas uzliek lielāku kontroli demokrātijai un pat iejaucas tiesiskumā.

Uzreiz gribu izcelt vienu atsevišķu reģionu – Baltijas valstis. Es personīgi domāju, ka liberālā demokrātija Baltijas valstīs neko daudz necietīs, jo mūsu ģeopolitiskais stāvoklis neļauj mums tādu luksusu kā nepārdomāti eksperimentēt ar riskantiem labējiem un kreisajiem radikāļiem un populismu. Vajadzība pēc drošības, vajadzība būt tur, kur lemjam par mums – nevis bez mums, bet ar mums, – uzliek tādu mērenu, racionālu sapratni, kas valda arī mūsu vēlēšanās. To mēs jūtam. Taču ir vājinošs faktors, kas atstāj iespaidu uz liberālo demokrātiju, un tā ir migrācija. Ar migrāciju šajā gadījumā nedomāju tikai no ārpuses Eiropas Savienībā, bet domāju Eiropas Savienības robežās no mazāk attīstītiem reģioniem uz attīstītiem reģioniem, jo pēc Otrā pasaules kara nekad tik daudz cilvēku nav vienlaikus pārvietojušies kā tieši pēdējā desmitgadē. Kas dodas projām no Austrumeiropas? Pēdējais, es saprotu, ka man jābeidz. Visizglītotākie, tie, kuri bija liberālās revolūcijas priekšgalā, viņi šodien, vienalga, vai mēs paskatāmies uz Ivanu Krastevu vai kādu citu, strādā Rietumos. Tas, protams, rada lielu tukšumu un arī zināmu demogrāfisku paniku, ko es personīgi Latvijā izjūtu. Šī demogrāfiskā panika rada nepieciešamību pēc kaut kādas virtuālas sienas būvēšanas. Lai nosargātu to, kas ir mūsu, mūsu identitāti, mēs negribam tos svešos. Tas ir paradokss, ka mums ir tik ārkārtīgi asi iebildumi pret migrāciju no ārpuses. Tā ir absolūti hipotētiska, jo mums nekādi viņi pāri neveļas, bet tās ir bailes no depopulācijas. Pēdējais – tie ir milzīgi intelektuālie resursi, kas no mūsu valstīm ir aizplūduši uz pārtikušo Eiropu, par šīm mūsu investīcijām gandrīz nerunā.

A.R.: Paldies, Kalnietes kundze! Tagad mēs tieši vērsīsimies pie diviem tādiem resursiem, kas ir pametuši šo valsti un baro Lielbritānijas jaunākās paaudzes ar saviem intelektuālajiem dotumiem. Vispirms Una Bergmane.

Una Bergmane: Es esmu vēsturniece, tāpēc daudz labprātāk būtu runājusi panelī par vēsturi, bet, ja nu mani aicināja runāt par šodien un par nākotni, tad es gribētu iezīmēt specifiskāku tēmu par to, kā politiskās pārmaiņas Amerikas Savienotajās Valstīs varētu ietekmēt demokrātijas kvalitāti Latvijā. Kāpēc es runāšu tieši par ASV? Mēs varētu teikt, ka Latvija dzīvo tiešā saskarsmē ar Putina režīmu Krievijā, kur problēmas ar demokrātiju ir daudz nopietnākas nekā ASV. Kāpēc es nerunāšu par Krievijas ietekmi uz Latvijas demokrātiju? Tādēļ, ka, manuprāt, Krievijā notiekošais Latvijas situāciju ietekmē pilnīgi citādi. Krievija Latvijas sabiedrības vairākuma apziņā ir citāds. Tas, attiecībā pret ko mēs veidojam savu identitāti. Tikmēr ASV ir sabiedrotais, kam pār Latvijā notiekošajiem procesiem ir milzīga normatīva ietekme. Latvija, protams, ir ne tikai NATO dalībvalsts, bet arī Eiropas Savienības valsts, un es baidos, ka nevienai Eiropas valstij attiecībā uz Latviju nav tādas ietekmes kā ASV. Gluži vienkārši tādēļ, ka neviena Eiropas valsts nevar, negrib un nespēj uzņemties Latvijas un Baltijas kopumā galvenā drošības garanta lomu. Tāpēc es runāšu par ASV. Pēc PSRS sabrukuma izveidojās 12 valstis un trīs atguva neatkarību. Latvija, Lietuva un Igaunija ir vienīgās no šīm 15 valstīm, kurās pāreja uz demokrātiju notika bez būtiskiem sarežģījumiem. Starptautiskās sabiedrības loma šajā procesā bija milzīga. Mūsu vēlme iestāties Eiropas Savienībā un NATO deva starptautiskajai sabiedrībai ļoti lielu normatīvu ietekmi pār reformu procesiem Latvijā. ASV šajā situācijā ir īpaša loma.

Šo īpašo lomu noteica, no vienas puses, Baltijas un ASV īpašās attiecības, jo 20. gadsimta 90. gados ASV kļuva, kā jau es teicu, par Baltijas galveno drošības garantu. No otras puses, šo īpašo lomu noteica arī ASV vieta starptautisko attiecību sistēmā. ASV ir ne tikai militāra lielvara, bet arī strukturāla lielvara. Ko nozīmē strukturāls spēks starptautiskajās attiecībās? Šis strukturālais spēks ir spēja izlemt, kā lietas tiek darītas. Tā ir spēja veidot normatīvus ietvarus, kas pēc tam regulē starpvalstu attiecības, kuras regulē valstu attiecības ar šo valstu pilsoņiem un kuras regulē valstu attiecības ar korporatīviem uzņēmumiem. Citiem vārdiem, tā ir spēja uzstādīt spēles noteikumus. Demokrātisko normu ievērošana līdz šim ir bijis viens no priekšnoteikumiem, lai starptautisko attiecību spēlē mēs varētu būt ASV komandā. Tādēļ Baltijas pāreja uz demokrātiju bija ātra un veiksmīga. Daļēji tādēļ un lielā mērā tādēļ, ka mūsu galvenais drošības garants to prasīja, atbalstīja un veicināja. Kopš 2014. gada un Donalda Trampa ievēlēšanas lietas ir mainījušās. Šis ASV prezidents nav ieinteresēts demokrātiskā misionārisma, viņš neizmanto demokratizācijas retoriku kā instrumentu ASV ietekmes veicināšanā. Viņš savā iekšpolitikā un ārpolitikā noārda tos normatīvus ietvarus, kas līdz šim ir regulējuši starpvalstu attiecības, kā arī tos normatīvus ietvarus, kas ir regulējuši izpildvaras attiecības ar presi, ar opozīciju, ar tiesu varu. Nesenais gadījums ar D. Trampa vēlmi iegādāties Grenlandi nav tikai smieklīgs starpgadījums. Tas ir tipisks normatīvo ietvaru noārdīšanas piemērs. Tas ved mūs atpakaļ laikā, kad vara pār teritoriju piederēja nevis demokrātiskām institūcijām, šajā gadījumā – Grenlandes parlamentam, bet koloniālām lielvarām, kas varēja tirgoties ar teritorijām un to iedzīvotājiem, šajā gadījumā – ar inuītiem un citiem grenlandiešiem. Noārdīto normatīvo ietvaru vietā tika veidoti jauni uzvedības modeļi un normalizētas prakses, kas līdz šim

tikušas uzskatītas par nesavienojamām ar demokrātisku sabiedrību. Kā piemēru mēs vēlreiz varam minēt prezidenta D. Trampa retoriku attiecībā pret žurnālistiem. Kā šīs pārmaiņas ASV ietekmēs demokrātiju Latvijā, kas joprojām pēc mūsu pašu izvēles atrodas un, cerams, vēl ilgi atradīsies tieši ASV ietekmes sfērā, jo, kā jau minēju, nav nevienas citas valsts, kura gribētu, varētu vai spētu uzņemties Latvijas un Baltijas galvenā drošības garanta lomu. Vai Latvija turpinās progresu cilvēktiesību jautājumos bez stimula, kas nāk no ASV puses? Kā piemēru mēs varam minēt LGBT kopienu situāciju Latvijā. ASV vēstniecība gadiem ir aktīvi paudusi atbalstu šai kopienai. Bet šogad, kā mēs uzzinājām, praida mēneša laikā no Vašingtonas tika saņemtas instrukcijas neizkārt LGBT kopienas karogu pie vēstniecības. Vai šie jaunie uzvedības modeļi, kas pašlaik tiek normalizēti ASV, kļūs par plašāku normatīvu ietvaru, kas ietekmēs arī Latvijas sabiedrības izpratni par to, ko var un ko nevar atļauties politiķi? Šie ir tie jautājumi, kas man likās svarīgi apskatāmās tēmas ietvaros.

Paldies!

A.R.: Mums ir vēl daži runātāji, turpinot ar intelektuālajiem resursiem, kas ir aizbraukuši no Latvijas. Vārds Dacei Dzenovskai.

Dace Dzenovska: Tad, kad es neesmu resurss, esmu sociālantropoloģe, un no šīs perspektīvas es mēģināšu reflektēt par liberālo demokrātiju šodien. Turpinot prezidenta kunga iesākto par to, ka demokrātijai ir nepieciešama valsts, es piebīdīšu, ka liberālai demokrātijai, un it sevišķi nacionālas valsts ietvaros, ir, protams, vajadzīga arī tauta, bet vēl vairāk tai ir vajadzīgs pūlis, šis pats pūlis, kas kādreiz var likties stulbs. Piemēram, Baltijas ceļa un vēlāk barikāžu laikā tauta bija emocionāli savīļņots pūlis, kas leģitimēja atjaunojamo Latvijas valsti.

Tas bija kosmisks spēks, kam vajadzēja aizraut līdzīgi bērnus, garāmgājējus, krievus. Viņu līdzdalība bija absolūti nepieciešama. Tajā pašā laikā, kad šis savijotais pūlis leģitimēja valsti, tas radīja risku šīs valsts nacionālajam ietvaram un liberāli demokrātiskajai iekārtai. Drīz pēc tam sākās šī leģitimējošā pūļa nodalīšana no tautas kā no politiskas kopienas, kas piedalās valsts pārvaldē, un, protams, viens no pirmajiem soļiem šajā procesā bija padomju laikā iebraukušo izslēgšana no politiskās kopienas kā pilsoņu kopuma, daudzi no kuriem bija piedalījušies barikādēs un droši vien arī Baltijas ceļā. Šis piemērs nav tikai Latvijai specifisks, tas nav kaut kāda Latvijas neizdarība vai vēl kaut kas tāds. Tas principā raksturo liberālai demokrātijai piemētošu spriedzi starp liberālismu un nepatiku pret tautu, kas kurā katrā brīdī var kļūt par pūli, un demokrātiju, tātad prasību leģitimēt politisko iekārtu. Tas nav nekas jauns, tas ir jau iestrādāts liberālajā demokrātijā kā kompromiss starp liberālismu un demokrātiju, kas izveidojās 19. gadsimta beigās, varētu pat teikt – populisma rezultātā, jo prasība demokratizēt liberālismu, piemēram, paplašinot politisko kopienas iekļaujot tajā strādniekus un sievietes, tiešām nāca arī no apakšas. Šīs politiskās kopienas paplašināšana principā notika vienlaikus ar mazākuma viedokļu aizsardzības mehānisma ieviešanu kā mēģinājumu aizsargāt liberālismu no pūļa varas. 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā liberālisma centieni pasargāt sevi no pūļa varas izskatās citādi. Tas nav tas pats, kas bija 19. gadsimta beigās. Aizsargājamās minoritātes tiek definētas ar identitātes kategoriju palīdzību. Liberālisms ir uzņēmies etnisko, reliģisko un seksuālo minoritāšu tiesību aizstāvību, kā vārdā ir gatavs ierobežot viedokļu dažādību. Pūlis, kas apdraud minoritāšu tiesības, apdraud arī liberālismu, un tas tiek raksturots kā nacionālistisks, rasistisks un neiecietīgs.

Kā mēs zinām, pašlaik ASV un Lielbritānijā rit spraigas diskusijas par to, vai breksita un D. Trampa atbalstītāji ir rasistisks pūlis, kas ir vērsts, piemēram, pret migrāciju, vai tādu to “mālē” liberālās elites, kas vēlas saglabāt savu pozīciju, kā arī novērst uzmanību no neoliberalisma sekām. Par to es arī domāju, turklāt mums vajadzētu runāt par ekonomisko liberālismu. Latvijā šī situācija atšķiras. Tas, kas no liberālisma perspektīvas ir pūlis, no nacionālas valsts perspektīvas bieži vien ir tauta. Kā Latvija tiek galā ar šo pretrunu? Latvijas nacionāli liberālās demokrātijas balsts ir ģeopolitika, kas palīdz daļēji novērst iekšējās pretrunas, un Latvijā ir vērojama situācija, kas no Rietumu liberālisma perspektīvas var šķist paradoksāla, taču ir racionāla no Latvijas ģeopolitisko interešu perspektīvas, piemēram, Latvijas liberāli var būt nacionālistiski attiecībā pret krieviem, kas uzvedas vai domā tik dažādi vai tik atšķirīgi, ka apdraud nacionālo valsti, bet tajā pašā laikā nezaudēt savu liberālo akreditāciju un kritizēt tautu, piemēram, par tās neiecietību pret citām minoritātēm, piemēram, LGBT vai vēl kādām. Latvijas nacionālisti var būt neiecietīgi pret visām minoritātēm, bet tajā pašā laikā nezaudēt liberālo akreditāciju, jo arī viņi piedalās šīs jau minētās starptautiskās liberālās kārtības jeb *liberal order* saglabāšanā vai aizsargāšanā pret Krievijas draudiem. Vēl viens jau minētais mehānisms iekšējo it kā pretrunu novēršanai, protams, ir migrācija – daļa no pūļa, kas varētu mobilizēties ap sociālajiem jautājumiem, neatrodas valstī. Protams, no valsts aizbrauc ne tikai, tā teikt, neatkarības kustības priekšgalā esošie vadošie prāti un spēki, bet arī šis iespējamais pūlis. Šādos apstākļos gan no nacionālās valsts, gan no liberāldemokrātiskās iekārtas perspektīvas populisma draudus iemieso ārējie spēki, Krievijas propaganda un tās mēģinājumi pārvērst tautu par pūli. Varētu teikt, ka Latvijā liberālā demokrātija nacionālā ietvarā risina

savas pretrunas, tās pārnesot uz ārējiem draudiem vai ar migrācijas palīdzību. Latvijas piemērs ir vēsturiski specifisks, bet ne unikāls. Var teikt, ka liberālās demokrātijas nākotne ir atkarīga no tās spējām novērst iekšējās pretrunas vai, no jauna demokratizējoties, rodot arvien jaunas iespējas eksternalizēt draudus.

A.R.: Brīnišķīgi, paldies jums! Cilvēkresursi ceļo arī pretējā virzienā, un Pauls jau pirms kāda laika ir atceļojis uz šejieni. Vārds Paulam Raudsepam.

Pauls Raudseps: Paldies! Mēs šeit runājam par demokrātiju kā par nepārprotamu labumu, taču man šķiet, ka mums ir svarīgi atcerēties, ka ilgākajā laikā Rietumu civilizācijas apzinātās vēstures, kopš grieķi mēģināja saprast, kas ir sabiedrība un kā tā vislabāk funkcionē, demokrātija tika uzskatīta par bīstamu un nestabilu sistēmu, no kuras būtu labāk izvairīties. Aristotelis bija novērojis, ka grieķu pilsētvalstīs demokrātija parasti noveda pie demagogu pārtapšanas par diktatoriem. Platons "Valsti", savu slavenāko darbu, uzrakstīja speciāli, lai savā ziņā pamatotu, kāpēc demokrātija ir bīstama. Tāpēc, ka tā sagroza patiesību, ļaujot jebkuram uzstāties un apgalvot pilnīgi jebko un tādā veidā pārliecināt kā demagogs pūli, tautu, vienalga, kā mēs to sauktu. Tāpēc viņš izvirzīja domu, ka valdīt vajadzētu filozofam-karalim, kas zina patiesību un uz tā pamata prot rīkoties pareizi, vislabāk šīs pilsētvalsts pastāvēšanai. Arī turpmāk vairākus gadu simtus un tūkstošus mēģinājumi ieviest demokrātiju, kas pārsvarā notika mazās politiskās vienībās, ātri vien noveda pie viena vai otra demagoga nākšanas pie varas. Šī situācija būtiski mainījās, kā Valsts prezidents teica, 18. gadsimta beigās, kad bija skaidrs, ka veids, kā to atrisināt, ir ieviests. Mēs esam tam it kā pieskārušies, manuprāt, to ir ļoti svarīgi saprast, ka pārstāvnieciskā demokrātija ir tas, ka mēs kā

politisks kopums uzticam lēmumu pieņemšanu mūsu pārstāvjiem, kuri tad kā eksperti mēģina tikt galā ar šiem sarežģītajiem lēmumiem un līdzsvarot dažādas intereses. Tas šai cilvēku masai deva institucionālu ietvaru un stabilitāti, kas citādi bija pakļauta dažādām, ļoti pēkšņām emocionālām pārvērtībām un svārstībām, kas varēja nozīmēt pretrunīgu lēmumu pieņemšanu, visas varas uzticēšanu vienam demagogam vai līderim un citām lietām, kas pēc būtības grāva šīs sistēmas iespēju pastāvēt. Ko mēs redzam šodien? Šim jautājumam par patiesību un demokrātiju gribu pievērsties kā mediju pārstāvis. Jau Platons saskatīja šo divu jautājumu būtisko kopsakarību. Šodien mēs redzam, ka, pateicoties diviem procesiem, spēja radīt strukturētu ietvaru tautas līdzdalībai lēmumu pieņemšanā tiek būtiski mazināta. No vienas puses, un tas ir ilglaicīgāks fenomens, diemžēl ir cilvēku uzticības mazināšanās pārstāvjiem, kas tiek ievēlēti. Tam ir dažādi iemesli – politiķu profesijas profesionalizācija, cilvēku aizvien mazāka līdzdalība dažādās nevalstiskās organizācijās, mazāks savstarpējais kontakts. Katrā ziņā šis uzticības kritums nozīmē, ka mēs nespējam vairs piepildīt pārstāvniecisko demokrātiju ar saturu, sakot – jā, es uzticos šim cilvēkam, par kuru es esmu balsojis, ka viņš pārstāvēs mani, pieņems lēmumus jautājumos, kuros es neesmu kompetents. No otras puses, protams, ir digitalizācija, kas rada iespēju visiem nepārtraukti būt tiešsaistē, būt iesaistītiem 24/7, izteikties un burzguļot par notikumiem, par to, kas norisinās sabiedrībā, un tas arī rada aizvien lielāku prasību pēc tiešās demokrātijas, kas, es piekrītu, konkrētos jautājumos ir piemērota. Taču Atēnu demokrātija sabruka tāpēc, ka viņi nemitīgi balsoja visi par visu un beigās nobalsoja – vienkārši atdosim visu varu vienam konkrētam cilvēkam.

Arnis teic, ka nerunāsim par vēsturi, bet es tomēr gribētu pievērsties Baltijas ceļam tieši kā ļoti konkrētam pretpiemēram, kas mūs varētu kaut kādā veidā iedvesmot un likt domāt par iespējamiem risinājumiem, jo, pirmkārt, Baltijas ceļš bija prasība pēc patiesības. Mēs runājam par neatkarību, tā bija viena no būtiskajām prasībām, bet otra būtiskā prasība Baltijas ceļā bija prasība pēc patiesības par Hitlera–Staļina paktu. Šī patiesība varēja iemiesoties tikai konkrētu cilvēku kopdarbībā, tā jau eksistēja, protams, abstraktā līmenī, arhīvos kā dokuments vai kaut kur citur kā zinātnisks raksts, bet kā sabiedriski nozīmīgs fakts šī patiesība varēja rast savu izpausmi, cilvēkiem sanākot kopā un vienojoties, ka tā tas ir.

Otrkārt, šis nebija pūlis tādā nozīmē. Ja mēs runājam par pūli, tad tas manā izpratnē ir nestrukturēts cilvēku kopums. Baltijas ceļš nebija pūlis. Tas bija viens no iespējamiem strukturētākajiem cilvēku sanāksšanas kopā veidiem, kādu pasaule jebkad redzējusi. Starp vienu un diviem miljoniem, skaitļi ir dažādi, kas tiek nosaukti, bet katrā ziņā milzīgs skaits cilvēku ļoti organizētā veidā sanāca kopā un spēja izveidot šo ķēdi no Tallinas cauri Rīgai uz Viļņu. Viņi to izdarīja arī tāpēc, ka viņi uzticējās saviem pārstāvjiem, kas viņus aicināja to darīt.

Runājot par vēsturi un apcerot nākotni, es domāju, ka šīs divas lietas – uzticība mūsu pārstāvjiem un spēja kopīgi vienoties un atrast kopējo patiesību – ir vienīgais veids, kā mēs varam saglabāt demokrātiju, kādu esam to piedzīvojuši pēdējos 200 gados – dažkārt efektīvāku, dažkārt mazāk efektīvu, un glābties no tās demokrātijas, no kuras brīdināja cilvēki tos garos gadus starp Atēnu demokrātiju un nosacīti franču un Amerikas revolūcijām 18. gadsimta beigās. Paldies!

A.R.: Visbeidzot cilvēks, kurš pārstāv vietējos resursus un šeit ir izaudzis un izveidojies. Dāvis Sīmanis.

Dāvis Sīmanis: Klausoties pārējos runātājus, man radās sajūta, ka esmu uzaicināts mazliet kā tāds klauns, kā tautas, pūļa pārstāvis. Atsauksos uz cilvēku, kurš, iespējams, tiek uzskatīts par vienu no liberālās demokrātijas konceptualizētājiem, uz rīdzinieku seru Jesaju Berlinu. Uz jautājumu, kā viņam izdevies nodzīvot tik garu un laimīgu dzīvi, viņš atbildēja, ka tas ir tāpēc, ka viņš ir bijis ļoti virspusējs. Es tā arī gribētu par sevi domāt un uz šo problēmu paskatīties ar ļoti virspusēju skatienu. Jo ir skaidrs, ka, lai arī liberālās demokrātijas krīze ir, iespējams, ka Frensisa Fukujamas skaistais sapnis par vēstures beigām ir ļoti ātri noslēdzies. Vēsture ir atgriezusies, un ar to vēsturi kaut kas ir jādara. Pat liberālās demokrātijas tēls sāk izskatīties pēc tāda kā filmās sastopama banāla pusmūža vīrieša krīzes stāvoklī, kura vienīgā doma ir varbūt nopirkt kādu sporta mašīnu vai apprecēt vismaz divreiz jaunāku sievu. Tieši tas neveiklais sporta mašīnas un jaunākās sievas tēls savā ziņā apzīmē to, ko mēs šobrīd pazīstam, visticamāk, gan kā nacionālo populismu, gan ekonomisko populismu, kas ir sastopams ļoti daudz kur. Mēs redzam, kā tas dažādos veidos ietekmē varas maiņas ne tikai Eiropā, bet ārpus Eiropas, visur pasaulē. Demokrātiski vēlēti pārstāvji pēkšņi sāk pieņemt nedemokrātiskus, tiesu varu apkarujošus vai ierobežojošus lēmumus, apkaro preses brīvību un tā tālāk. Domājot tieši par šiem īpatnējiem krīzes motīviem un populismu kā savā ziņā lakmusa papīriņu, jājautā, kur ir liberālās demokrātijas eksistenciālās krīzes iemesli. Īstenībā mēs varētu padomāt, kas ir tas, kas populismam izdodas, bet liberālai demokrātijai ne. Pat neskatoties uz to, ka, iespējams, tur jau ir iekodēta kaut kādu kategoriju kļūda, mēģinot abus salīdzināt. Pirmkārt, man šķiet, viena lieta ir terminu skaidrība vai neskaidrība, jo populismam nav vajadzīgi skaidri termini, nav vajadzīga patiesība vai nepatiesība. Ir ļoti viegli operēt ar absolūti abstraktiem jēdzieniem, visbiežāk tie ir kaut kādi ienaidnieki – minoritātes, lielas globālas korporācijas, organizācijas

un tā tālāk. Savukārt liberālajai demokrātijai patiesībā ir jābūt ļoti skaidram tam, ko tā mēģina definēt, taču šeit, man šķiet, parādās problēma jau pašā liberālās demokrātijas jēdzienā, jo liberālā demokrātijā savā ziņā ietver kaut kādu semantisku pretrunu, bet tur es neiedziļināšos.

Otra lieta ir komunikācija. Populisti un populisms ir daudzkārt efektīvāks komunikācijā nekā jebkura pašlaik sevi kā liberālo demokrātiju vai liberālās demokrātijas sistēmu definējoša vara. Tas ir tādēļ, ka viņi daudz agresīvāk operē ar faktiem vai – tieši otrādi – ar faktiem, kas reāli nav fakti. Viņi var izmantot jebkāda veida nepatiesības un padarīt tās par patiesībām. Tajā pašā laikā liberālās demokrātijas pārstāvji šo saikni jaunajā komunikatīvajā pasaulē, kurā pastāv pilnīgi jauna veida sociālā komunikācija, manuprāt, nav īsti atraduši, un tam atkal ir iemesls, iespējams, kaut kāda tradīcijā, kas ir bijusi iepriekš, vai pārliecībā par savu eksistences stabilitāti. Vienkārši nav pamanīts tas, ka komunikācija ir mainījusies.

Trešais elements ir morālais imperatīvs, kā es to sauktu. Populismā šādam morālam imperatīvam nav vietas, taču liberālās demokrātijas varas pārstāvjiem šķietami tam kaut kādā ziņā vajadzētu piemist, viņiem būtu jāpārstāv kaut kādas ļoti stabilas morāles vērtības. Tas patiesībā savā ziņā sakrīt ar vienu 19. gadsimta tekstu, ko rakstījis Aleksis de Tokvils tieši par to, ka tas, kā trūkst demokrātijai, ir kaut kāda veida moralitāte. Problēma ir tā, ka ļoti bieži šo liberālo demokrātiju realizē cilvēki, kuriem šī morālā imperatīva nav.

A.R.: Paldies! Tagad mēģināšu sakrustot dažus no jūsu izteikumiem tā, lai rodas kaut kāda saistība starp šīm sešām atsevišķām pozīcijām. Sākšu ar to, ka lūgšu prezidentu kungam reaģēt un komentēt Daces iezīmēto spriedzi Latvijas gadījumā starp liberālās demokrātijas un nacionālisma tieksmēm.

E.L.: Vispirms es gribētu teikt, ka Daces grāmata “*School of Europeannes*” ir ļoti interesanta, un tur šīs tēzes daļēji parādās, bet es noteikti negribētu piekrist tam, ka jūs uzskatījāt Baltijas ceļu kā pūļa izpausmi. Tieši otrādi. Tā bija ļoti strukturēta, organizēta tautas gribas izpausme strukturētā veidā, kas bija politiski ļoti apsvērta un ar specifiskiem mērķiem. Izpausmes veids, lai tas varētu iedarboties, tas bija tieši pretējs – tautas politiskās rīcības masveida izpausme, jo tauta var darboties arī masveidā. Visklasiskākajā strukturētajā veidā, kā tauta demokrātiskā veidā to dara vai tai vajadzētu varēt to darīt.

Runājot par liberālismu un nacionālismu, es domāju, ka es jau pašā sākumā teicu, ka ir liberālisms un nacionālisms. Tagad jāskatās, ko mēs apzīmējam ar liberālismu un ko ar – nacionālismu. Es pašā sākumā teicu, ka demokrātija savā klasiskajā veidā ir tas, ka cilvēki, noteikts cilvēku loks pieņem lēmumus un paši pakļaujas šiem lēmumiem. Modernā sabiedrībā vai modernā valstī, kur nav nomadu – nomadu sabiedrībā to varbūt ir grūti organizēt, tas ir nepieciešams valstij. Piesaiste savai valstij ir, protams, juridiska, ar pilsonības sasaisti, bet arī emocionāla un kulturāla, piemēram, ja tev ir kulturāla piesaiste valstij, tad tu jūties piederīgs zināmai komunikācijas kopienai, un šī komunikācijas kopiena ir saistīta ar zināmiem kultūras kodiem, valodas kodu, kurā tiek nesta arī šīs kopienas vēsturiskā pieredze, atbildība par šīs kopienas nākotni un tā tālāk. Ja to sauc par nacionālismu, tādā gadījumā liberālismam ir pat nepieciešams šāda veida nacionālisms. Arī politikas zinātnē liberālisms un nacionālisms ir sasaistīti, jo demokrātija nozīmē, ka sabiedrībā ir iesaistīti vairāki cilvēki, un tev jāzina, kuri ir iesaistīti. Nacionālisms ir iespējams arī antiliberālā izpausmē, kas, protams, nav mūsdienīgi, jo tas apdraud demokrātiju. Nacionālisms kā neiecietība un sevis un savas

kopienas nostādīšana augstāk par citām kopienām un tā tālāk. Īsteni demokrātiskā valstī nacionālisms un demokrātija pareizā izpratnē, kā es to definēju, nevis tā, kā to citi definē tagad, ir nepieciešami un komplimentāri. Nacionālisms šādā izpratnē ir nepieciešams, lai liberālā demokrātija funkcionētu, un otrādi.

A.R.: Paldies! Kā jūs domājat kā politologs, cik plaši Latvijā ir izplatīta šāda pareizā nacionālisma izpratne? Ir vēl septiņi cilvēki bez jums, kas tā domā, vai...?

E.L.: Es domāju, no pusotra miliona latviešu viens miljons tā domā. Jo Latvijas valdības politika, kas reprezentē vairākumu, ir demokrātiski ievēlēta un ir vara, ir šāda veida nacionāla un vienlaikus liberāla politika. Varbūt ir ekstrēmisti? Sandra runāja par ekstrēmistiem. Es domāju, ka Latvijā šādu ir diezgan maz un varbūt pat salīdzinājumā ar dažām Rietumeiropas valstīm procentuāli mazāk. Mums nav tādas partijas, un es tagad neminēšu valstis tāpēc, ka man piesiesies, ka es kā Valsts prezidents kaut ko saku par citām valstīm, uz kurām man būs jābrauc, bet jūs paši zināt, ko es domāju.

A.R.: Dace, vai jūs gribētu atbildēt prezidenta kungam vai politologam Egilam Levitam?

D.Dz.: Jā, paldies par to pūli! Protams, ka mums ir svarīgi uzsvērt to, ka Baltijas ceļā piedalījās tauta, jo tā ir pozitīva vienība, kas piedalījās Baltijas ceļā, bet mēs nevaram neievērot to, ka ir klātesoši pūļa elementi, tātad šajā te tautā piedalās emocionāla organizācija, cilvēki, kas tautā kā pilsoņu kopumā neiederas, kaut vai bērni. Protams, ka jebkurš tādā veidā emocionāli mobilizēts cilvēku kopums var kaut kādā brīdī tapt par pūli, sevišķi, ja mums tas nesimpatizē ar viedokļiem un tā tālāk, bet tas,

manuprāt, nav galvenais strīda elements. Es vēlējos uzsvērt, ka tauta var kļūt par pūli, pūlis par tautu, kad tas vēlas, atkarībā no situācijas un no tā, kas veic šo vērtēšanas procesu.

E.L.: Pavisam īsa piebilde – emocionalitāte ir visur klāt, arī liberāļi ir emocionāli, ja redzam, kā runā īsts liberālis. Runā ārkārtīgi emocionāli, jo emocionalitāte pieder pie politikas. Tā kā emocionalitāte nenozīmē pūļu elementu, tas pieder pie racionālas politikas.

D.Dz.: Jūs uzsvērāt racionalitātes sevišķo lomu liberālas demokrātijas nākotnes nodrošināšanā, tātad tas ir kaut kāds pretstats emocionalitātei, vai ne?

A.R.: Tie iet kopā, un to mēs tūlīt noskaidrosim. Es gribēju lūgt Kalnietes kundzei atbildēt uz Unas iezīmēto Amerikas Savienoto Valstu lomu Latvijas demokrātijas tapšanā un iespējamā destrukcijā nākotnē. Varbūt jūs, no Eiropas vidienes skatoties, redzat, kā mainās ASV loma un iespējamais motīvs.

S.K.: Paldies par šo jautājumu! Es klausījos ļoti uzmanīgi, bet, visu cieņu, es tiešām tam nevaru piekrist, tas nebija tik vienošķīgs. No rītdienas skatīties nevarēs, var skatīties tikai no vakardienas. Protams, pēc 1989., 1990., 1991. gada jautājums par to, kur būs Baltijas valstis, lielā mērā bija uz galda, jo, kur būs Centrāleiropa, Višegradas valstis, uzreiz bija skaidrs, ka tās būs gan Eiropas Savienībā, gan NATO, bet mums bija jāveido ļoti plašs sabiedroto tīkls. Zviedrijas premjerministrs Karls Bilts ļoti pareizi piezīmē, ka Ziemeļvalstīm bija ļoti liela loma, lai Eiropa mūs ieraudzītu. Arī Vācijai bija liela loma, bet tā bija Helmūta Kola Vācija, kas vairāk par visu bija noraizējusies par savām attiecībām ar topošo lielvaru Krieviju, lai tās būtu draudzīgas, lai Vācijas jautājumu varētu godam atrisināt.

Tikai vēlāk Vācija ieguva savu lomu. Es personīgi uzskatu, ka Vācija ir Latvijai vissvarīgākā valsts Eiropā, jo ar Vāciju mēs varam rēķināties. Mēs vairs nevaram rēķināties ar Lielbritāniju, mēs nekad neesam īsti varējuši rēķināties ar Franciju drošības jautājumu un arī ģeopolitiskās izpratnes ziņā. Protams, Amerikas Savienotās Valstis ir nr. 1 Baltijas valstīm, bet tās nav vienīgās. Tas ir tas, ko vienmēr esmu aicinājis paturēt prātā manus kolēģus diplomātus tad, kad es biju Ārlietu ministrijā, jo tiem, kas strādā ar Amerikas jautājumiem, vienmēr šķiet, ka cita pasaule vispār neeksistē, bet tā nav, jo starptautiskās attiecības aužas no 1000 dažādiem pavedieniem. Mums ir ļoti svarīgas attiecības ar Ziemeļvalstīm un ar Vāciju, jo abi šie reģioni palīdz Amerikas Savienotajām Valstīm mūs ieraudzīt un mūs labāk saprast.

A.R.: Paldies, Kalnietes kundze! Vai jūs, Una, gribētu kaut ko atbildēt uz šo kritisko reakciju?

U.B.: Jā, es jums daļēji pilnībā piekrītu, bet daļēji mazliet nepiekrītu, jo es nevienā brīdī neteicu, ka ASV būtu vienīgā svarīgā valsts Latvijai vai Baltijas valstīm, un tur es jums pilnīgi piekrītu, ka Vācija ir ļoti būtisks partneris. Arī Ziemeļvalstis ir ļoti svarīgs reģions Baltijas valstīm. Es tomēr gribētu uzsvērt šo ASV īpašo lomu, jo, lai cik svarīgi politiski mums būtu Vācija, Vācijas un ASV militārā kapacitāte ir ļoti dažāda. ASV līdz ar to ir mūsu svarīgākais garants tieši drošības jautājumos, kas ASV pārstāvjiem dod lielāku ietekmi Latvijā. Es domāju, ka mūsu politiskā elite daudzos un dažādos jautājumos 20. gadsimta 90. gadu beigās un 21. gadsimta sākumā bija jūtīgāka pret ASV viedokli tieši tādēļ, ka ASV ir šī spēja ietekmēt notikumus pasaulē un iespēja vajadzības gadījumā nodrošināt aizsardzību Latvijai, jo ASV tomēr ir vissvarīgākā NATO valsts. Bieži tieši šīs ASV īpašās lomas dēļ mūsu elite ir bijusi jūtīgāka pret ASV viedokli.

S.K.: Tā kā es esmu no tās elites, kas toreiz bija jūtīgāka, jo es visus šos gadus šeit esmu, es pilnībā piekrītu par drošības jautājumiem, bet drošībai ir divas formas – ir tā drošība, ko garantē Amerikas Savienotās Valstis, un ir *soft* drošība, ko garantē Eiropas Savienība. Tās iet roku rokā, tās nav šķīramas, un bez tām Baltijas valstu nākotne, labklājība un drošība nav iespējama.

A.R.: Man bija tāda sajūta, ka Latvijas Valsts prezidents grib ko teikt.

E.L.: Es gribētu uzsvērt, ka Bergmanes kundze pateica ļoti svarīgu lietu, proti, vara ir ne tikai tā vara, ko mēs redzam, bet pie varas pieder un vara definē diskursu. Vara var uzstādīt normatīvus noteikumus citiem, un šajā gadījumā Amerikai ir intelektuālā spēja noteikt diskursu. Viss, kas notiek Eiropā, Amerikā notika pirms viena vai diviem gadiem. Līdz ar to Amerika atšķiras varbūt no citām lielvalstīm vai citiem reģioniem, ka tā joprojām mums ir tik svarīga tieši tādēļ, ka tā strukturē problēmas un uzstāda diskursus, tādējādi ir šī normatīvā vara. Vācu valodā ir teiciens *Definitionsmacht* – vara definē. Amerikai tā ir nesalīdzināmi lielāka nekā citām valstīm.

A.R.: Es gribētu lūgt Daci mazliet izvērst jūsu komentāru par emocionalitātes vietu politikā cerībā, ka jūs varētu izteikt kādu kritisku domu par Latvijas Valsts prezidenta optimistisko skatījumu, ka demokrātijas procesos piedalās racionalitāte, jo varētu būt kritiskāks vai pesimistiskāks skatījums, ka racionalitāte demokrātijas procesos principā nav iespējama, jo pūļi un tautas nedomā, domā tikai atsevišķi cilvēki, ja viņi domā. Vai jūs varētu komentēt šo optimistisko mūsu Valsts prezidenta viedokli par racionalitātes līdzdalību demokrātiskajos procesos?

D.Dz.: Paldies! Tad, kad jūs runājāt, prezidenta kungs, un nodalījāt lēmumu pieņemšanu par vērtībām no lēmumu pieņemšanas par sarežģītākiem jautājumiem, tad, man šķita, ka šis tieši ir tas dalījums, ka varbūt jūsu minētajai lēmumu pieņemšanai par vērtībām ir gandrīz vai leģitimējoša loma, kur varētu pieļaut daudz emocionālāku pieeju šiem jautājumiem.

Otrais jautājumu klāsts ir par kaut kādām sarežģītākām problēmām, un tur jau vajadzētu pieiet ar šo racionālo pieeju. Man tik tiešām izklausījās, ka šīs divas lietas jūs nodalījāt, un man šķiet, ka daļēji liberālā demokrātija – vismaz noteikti Lielbritānijā un arī citur – ir krīzes situācijā tādēļ, ka šie sarežģītie jautājumi tiek nodalīti un atdoti ekspertiem. Daudzi pašlaik runā un raksta par tādu kā ekspertīzes krīzi, varētu pat teikt – racionalitātes krīzi, un kolēģi Lielbritānijā ir rakstījuši par nepieciešamību tam, ko šobrīd dēvē par kreisi liberālo bloku, drīzāk emocionalizēties, nevis racionalizēties, un tas, man šķiet, ir interesants moments, ka jautājums tik tiešām ir par to, kāda ir saistība starp šīm divām lietām. Es teiktu, ka šī racionalizēšana vai racionalizācija faktiski ir novedusi pie krīzes, un šeit man gribas aplūkot ekonomikas jautājumu un paskaņties uz to, ka mēs, runājot par liberālas demokrātijas pašreizējo situāciju un nākotnes iespējām, nemaz nepievēršamies ekonomikas jautājumiem vai tam, ka liberālā demokrātija ir cieši saistīta ar kapitālismu. Protams, es neesmu vienīgā, Latvijas politologi, cita starpā arī Daunis Auers, ir rakstījuši par to, ka ekonomiskie jautājumi ir principā noņemti no politiskās arēnas. Arī Ivans Krastevs, bulgāru politiskais teorētiķis, par to ir rakstījis, ka politiskajām partijām nav alternatīvu piedāvājumu tai ekonomiskajai politikai, kas ir novedusi pie diezgan lielas iedzīvotāju daļas izslēgšanas no – tā teikt – labas dzīves. Tā kā daudzi no mums droši vien teiks, ka mēs neko daudz nesaprotam no

finanšu kapitālisma un no tā, kā tas viss darbojas, tad šis ir viens no tiem jautājumiem, ko acīmredzot, no vienas puses, varētu atdot ekspertiem, bet, no otras puses, tieši šī jautājuma atdošana ekspertiem ir tā, kas, manuprāt, rada vai vismaz veicina liberālas demokrātijas krīzes situāciju.

A.R.: Gribētu lūgtu Unu atbildēt nevis vienam mūsu paneldiskusijas dalībniekam, bet uz iepriekšējā runātāja izmantoto tēlu saistībā ar Zviedrijas premjerministru Karlu Biltu. Viņš izmantoja mitoloģisku tēlu par vēstures virzību, kur brīvība neizbēgami būs priekšā. Manuprāt, tā bija atsauce uz Baraka Obamas vai kāda cita Amerikas prezidenta izteikumu Ķīnas valdībai, ka tā atrodas *“on the wrong side of history”* (vēstures nepareizajā pusē). Tātad eksistē tāds mītisks priekšstats par vēsturi, kas neizbēgami virzās uz brīvību, un nekas to neapturēs. Protams, būs grūtības un neērtības. Vai jūs kā vēsturniece varētu komentēt šo mitoloģisko priekšstatu, ko izmantoja Zviedrijas premjerministrs?

U.B.: Jā, paldies par ļoti interesanto jautājumu! 20. gadsimta pieredze reizē vieš ļoti lielu pesimismu un ļoti lielu optimismu attiecībā uz to, kas mūs sagaida nākotnē.

No vienas puses, es domāju, ka pēc Otrā pasaules kara, pēc holokausta, pēc Padomju Savienības noziegumiem mums varētu būt zudušas pilnīgi visas ilūzijas par to, ka vēstures gaita mūs patiešām ved pretī brīvībai, demokrātijai un kaut kam pozitīvam. Man šķiet, šie notikumi ļoti labi parāda to, ka pilnīgi nekas nav drošs un ka mēs pilnīgi ne ar ko nevaram rēķināties. Ka cilvēka daba var mūs novest vietās, kurās iepriekšējās paaudzes nedomāja, ka mēs kādreiz tur nonāksim. No otras puses, fakts, ka tas ir noticis, ka mēs esam izdzīvojuši vai mūsu senči ir izdzīvojuši un līdz ar to mēs esam šeit, pati apziņa, ka tas ir noticis, iespējams, ļauj skatīties ar optimismu nākotnē, cerot, ka šī apziņa par šādu notikumu

iespējamu atkārtoto ierobežos dažādas tādas tendences sabiedrībā, kas pie tā varētu novest. Šīs zināšanas par vēsturi un līdz ar to šie atmiņas jautājumi ir tik ārkārtīgi svarīgi, tādēļ gan Latvijas, gan Eiropas līmenī notiek ļoti asas debates un cīņas par to, ko mēs atceramies, kā mēs atceramies, jo šīs atmiņas lielā mērā ietekmē to, ar kādu pesimismu vai optimismu mēs varam skatīties nākotnē.

A.R.: Par premjerministra izmantoto mitologēmu jūs neteicāt nevienu vārdu, bet varbūt jūs esat diplomātiska, tālredzīga un...

U.B.: Jūs domājat tieši par to, ka vēsture virzās pozitīvi?

A.R.: Jā, vienkārši virzās uz arvien labāku un labāku dzīvi, un būs vairāk un vairāk brīvības un vienlīdzības, un viss būs arvien skaistāk.

U.B.: Vēsture nevirzās pozitīvā virzienā, bet tas, ka mēs apzināmies, ka tā pavisam noteikti nevirzās pozitīvā virzienā, mums ļauj cerēt un raudzīties ar kaut kādu optimismu nākotnē.

A.R.: Vai es varu lūgt premjerministru Karlu Biltu? Vai jūs saņēmt tulkojumu? Vai jūs varētu atbildēt? Jūs netikāt ielūgts uz šo paneldiskusiju, bet vai es varētu lūgt jūs atbildēt uz to, ko viņa sacīja. Par jūsu mitoloģiju.

Karls Bilts: Es nesauktu to par mitoloģiju, bet, kā jau teicu, es nedomāju, ka mums ir pilnīgi atšķirīgi viedokļi. Es sacīju, ka vēsture nav taisna līnija, tā mainās pa apli un viļņveidīgi. Taču, ja skatāmies vispārīgi, es gribētu apgalvot, ka brīvības gaita ir nākotnes gaita. Protams, mēs esam piedzīvojuši gadījumus, kad sabiedrības atkrīt atpakaļ tumsā. Neapšaubāmi! 20. gadsimts ir lielisks piemērs, taču, ja jūs to paplašināt pāri vairākiem gadsimtiem, man šķiet, jūs sapratīsiet, ko es domāju. Tāpat es vēlētos izteikt dažus komentārus diskusijas kontekstā par

Krieviju un Ķīnu. Es nedomāju, ka ķīnieši ģenētiski spēj īstenot diktatūru. Man šķiet, ka ķīnieši šajos aspektos ir tādi paši kā mēs. Ķīnas tauta pieprasīs cieņu. Tāpat kā lielākā daļa citu cilvēku dara noteiktā brīdī, un tam būs ietekme uz šīs valsts politisko sistēmu.

Vai tas notiks jau rīt? Visticamāk, ka ne. Nākamajā nedēļā? Es negribētu to solīt. Vēsturei vajag laiku, taču es teiktu, ka ir dažas fundamentālas lietas, par kurām mēs varam justies optimistiski. Paldies!

A.R.: Pauls savā ievadā minēja to, ka demokrātija lielākoties Rietumu civilizācijas vēsturē nav bijusi aplūkota kā kaut kas vēlams, labs un tāds, pēc kā būtu jātiecas. Taču man jāatzīst, es neizsekoju jūsu domai, kā jūs no šīs vēsturiskās atziņas nonācāt pie gala secinājuma, ka jūs tomēr cerat, ka demokrātija pārstāvēnieciskajā formā būs mūsu nākotnes organizējošā vīzija. Es to nesapratu, bet tā varbūt ir mana neuzmanība vai kas tāds. Uzdot es gribēju citu jautājumu. Kam ir jānotiek, lai nākamajā gadā vai pārskatāmā nākotnē 600 000 vai miljons cilvēku Lietuvā, Latvijā un Igaunijā sadotos rokās? Kam ir jānotiek, lai kaut kas tāds vēl kādreiz notiktu? Zviedrijas premjerministrs mūs aicināja strādāt pretim nezināmajam, strādāt kopā un apvienot spēkus, tātad būtu skaisti, ja kādreiz vēl varētu nostāties visi rindā, sadoties rokās. Kam ir jānotiek, lai kas tāds atkārtotos?

P.R.: Vispirms, atbildot uz pirmo jautājumu, lai gan jūs man to neuzdevāt, es teiktu, ka ir skaidrs, kāpēc mēs vēlamies saglabāt šo sistēmu. Liberālā demokrātija, kādu mēs to esam piedzīvojuši pēdējos 200 gadus, ir nodrošinājusi lielāko labklājību un cilvēka brīvību, kādu vispār cilvēce jebkad ir piedzīvojusi, un tas ir, pateicoties tieši šim atklājumam, ka tā var darboties kā strukturēta sistēma, kurā ir pārstāvēniecība un mazākuma tiesību aizstāvība.

Šī sistēma ir atvērta un attīstījies laika gaitā. Tā nebija perfekta, bet tā ir paplašinājusies šo 200 gadu laikā, un tagad, protams, dažādu apstākļu dēļ tā tiek apdraudēta. Man šķiet, ka šie draudi rada briesmas, ka mēs faktiski varam atgriezties sistēmā, kas būs daudz mazāk brīva un kur labklājība būs daudz mazāka. Tāpēc mēs esam ieinteresēti šīs sistēmas saglabāšanā, un ir jādodomā par to, kā to izdarīt. Es ceru, ka nekas tāds nenotiks, jo mēs sastājamies rindā tāpēc, ka Latvija, Lietuva un Igaunija tika okupētas un mēs gribējām to novērst. Es ceru, ka mums nekad nebūs tādas nepieciešamības, bet ko mēs varam no tā mācīties? Nepārprotami ir tas, ka bija cilvēku kopdarbība un uzticība tiem cilvēkiem, kas organizēja šo milzīgo tautas manifestāciju. Tā bija uzticība, ka mēs esam gatavi piedalīties, līdzdarboties, sadarboties, un tas viss bija, pateicoties uzticībai un vēlmei vienoties patiesībā. Man šķiet, ka es kā sabiedriskā medija pārstāvis varbūt gribētu teikt, ka tieši tas pats, ko saka par politiskām sistēmām, ir attiecināms arī uz sabiedrības iekšējās komunikācijas sistēmām. Bez zināmas strukturizācijas, bez spējas cilvēkiem saprast, kuri ir uzticami informācijas avoti un kuri nav, kaut kādā veidā arī pārbaudīt to saprātīgā veidā, mēs nonākam pie tā, ko tagad sauc par pēcpatiesības jeb viltus ziņu laikmetu, kur mums gāžas pāri tik daudz informācijas. Daļa ir patiesība, daļa ir meli, daļa ir puspatiesība. Ja mums nav šīs strukturētās šķirošanas iespējas, tad mēs zaudējam orientierus un mums atkal parādās draudi nonākt tādā situācijā, kur būtu apšaubītas mūsu spējas piedalīties gan racionāli, gan emocionāli. Šīs lietas nav tik stingri šķiramas, kā prezidenta kungs piezīmēja. Domāju, ka mēs esam gan racionālas, gan emocionālas būtnes.

A.R.: Jūs tomēr spējat tās atšķirt?

P.R.: Teiksim tā, emocijas uzstāda mērķus, un tad mēs ar racionālo prātu izdomājam, kā tos mērķus sasniegt. Tomēr racionalitāte pieslēdzas tikai pēc tam, kad mēs šos mērķus esam uzstādījuši.

A.R.: Konsekvents Deivida Hjūma sekotājs?

P.R.: Es uzskatu, ka mediju telpas un sabiedrības iekšējās saziņas struktūrām ir arī jābūt pietiekami skaidrām, lai cilvēki var efektīvi saprast, kas notiek.

A.R.: Tagad pajautāsim tautas pārstāvim, kurš reizēm nodarbojas ar mākslu. Es gribētu uzdot Dāvim jautājumu. Uz Baltijas ceļu, kam par godu mēs esam sapulcējušies, es raugos kā uz lielisku mākslas darbu, tas bija ļoti veiksmīgs mākslas darbs. Mākslas loma politiskajā dzīvē nav novērtēta, it sevišķi liberālās demokrātijas ietvaros. Sakiet, ko māksla var dot valstij? Pirms kāda laika es izteicu tēzi, ka bez mākslas nav valsts. Proti, nevis bez valsts nav mākslas, bet bez mākslas nav valsts. Tas viss ir tikai fikcija, bet, ja parādās māksla kā radošs akts, tad var rasties arī valsts. Ko māksla var dot mūsu demokratizācijas vai politiskajā procesā, par ko mēs runājam?

D.S.: Pirmkārt, emocionalitāte, ko visu laiku pieminam, visticamāk, ir kaut kas tāds, ko māksla varētu dot valstij. Problēma ir tā, ka māksla, līdzīgi kā manis iezīmētais liberālās demokrātijas krīzes modelis, pati par sevi, iespējams, kļūst daudzkārt populistiskāka. Savā ziņā māksla, kas patiešām var sniegt kaut kādu saturu, nevis ideoloģisko saturu ar kaut kādiem patriotiskiem vai citiem priekšstatiem sabiedrībā, veidojot kaut kādu, pieņemsim, nacionālu valsti, bet māksla, kas vienkārši liek sabiedrībai kļūt gudrākai un padomāt, tādas mākslas palicis ļoti maz. Vai, pareizāk sakot, viņa ir tajā milzīgajā plurālismā, milzīgajā daudzumā

visa kā, ko mēs šķietami dēvējam pa mākslas faktiem vai mākslas objektiem. Tur ir ļoti maz tā, kas mūs var padarīt gudrākus. Protams, es pilnībā piekrītu, tā ir gudrība, kam jābūt, lai valsts vispār pastāvētu. Bet es gribu vēl pateikt vienu lietu un, līdzīgi kā Pauls, atbildu uz neuzdotiem jautājumiem. Vienu komentāru attiecībā par to, kam būtu jānotiek, lai mēs nostātos Baltijas ceļā. Es teiktu, ka īstenībā tieši tā ir viena no problēmām, ne tik daudz, ka kaut kam ir jānotiek no ārpuses, bet kam ir jānotiek mūsos, lai mēs nostātos. Es šajā gadījumā varbūt vairāk runāju par Latvijas sabiedrību, kas kaut kādas iekšējās pasivitātes dēļ nav spējīga uz patiešām spēcīgu publisku protestu, lai pateiktu, ka kaut kas nav pareizi, tāpēc mēs bieži vien pieļaujam beztiesiskumu šajā valstī. Pat runājot konkrēti, kad mēģinām protestēt pret kaut kādu oligarhu patvaļu, tad mēs spējam savākt 500–600 sevi cenošus cilvēkus Rīgā. Būtu pat skaisti, ja mēs atrastu sevī spēku uz kaut kādu protesta formu, ieraugot to, kas ir netaisnīgs.

P.R.: Ja es drīkstētu atbildēt. Man prasīja par 600 000 vai miljonu, es domāju, ka diez vai. Man šķiet, ka tā ir būtiska atšķirība, jo es pilnīgi piekrītu, ka sabiedrībai ir jābūt aktīvākai, un tā ir viena no problēmām, kas savā ziņā grauj liberālo demokrātiju, ka cilvēki nav pietiekami iesaistīti gan savstarpēji, gan arī ar saviem pārstāvjiem. Es gribu teikt, ka ir bijušas reizes. Atcerieties, 2007. gadā bija lieta ar Gravu, bija 10 000 cilvēku saraksts, kas tomēr nebija maz, bet fakts ir tāds, ka tiešām mēs ikdienā pārāk maz iesaistāmies. Ja ir mācība no Baltijas ceļa, par ko mēs varētu domāt nākotnē, es nedomāju, ka mums ir jāveido akcijas, kurās piedalās miljons, bet mums ir personiski jāpiedalās. Sociālie tīkli, “laiki”, “retvīti”, “posti” nevar atvietot to, ka mēs faktiski katrs pats piedalāmies, tiekamies, runājam, aizejam. Tas, protams, ir ārkārtīgi svarīgi.

A.R.: Paldies! Kalnietes kundze?

S.K.: Pilnīga taisnība, tikai svarīgākais jautājums ir nevis, kā to organizēt un tā tālāk, bet kas notiek iekšēji cilvēkos. Tomēr mēs varam lepoties ar kaut ko, kur mēs esam, es teiktu, ka tāds pats mākslas darbs kā Baltijas ceļš ir arī Dziesmu svētki, jo tā ir vispārēja vajadzība. Tā ir cilvēku pašorganizēšanās. Protams, tagad arī ar valsts un pašvaldību palīdzību, bet tikai ar rīkojumu vien tik plaša kustība nekad nevarētu pastāvēt, jo piecu gadu garumā top nākamais mākslas darbs, noslēguma koncerts Dziesmu svētkos. Es domāju, ka tā ir viena no visbūtiskākajām mūsu kultūras un identitātes parādībām, kur mēs parādām savu vienotību.

D.S.: Es vienīgi gribētu domāt, ka tā tomēr bija kaut kāda cita kaislība, kas izraisīja Baltijas ceļu, un tā ir cita kaislība, kas izraisa šo kopā būšanu Dziesmu svētkos. Dziesmu svētki nav vēšanās pret to, kas ir netaisns, to, kas ir bijis netaisns vēsturē, bet Baltijas ceļš tāds bija. Es domāju, ka tas būtu tikai kaut kāds patiešām sabiedrību vai tādu aktīvu sabiedrību apliecinošs faktors, ja mēs atrastu sevī kaut kādu jēgu.

S.K.: Jā, es šim piekřītu, bet gribu arī runāt par Dziesmu svētkiem, kas bija slēpta protesta forma padomju laikā.

A.R.: Bija, bet vairs nav!

S.K.: Tas ir pats labākais, ka Dziesmu svētki vēl arvien ir vajadzīgi, jau kā kaut kas pozitīvs, kas mūs ceļ uz augšu. Man šķiet, ka tas ir vislieliskākais.

A.R.: Es gribētu, lai mēs neceļamies tik ļoti uz augšu, bet nolaižamies zemāk. Tā kā Pauls pieminēja Aristoteli, tad es atsaukšos uz Aristoteli, lai uzdotu jums visiem šādu jautājumu. Demokrātijas pastāv ar institūciju palīdzību. Viena no visnedemokrātiskākajām institūcijām ir vēlēšanas.

Tas ir tīri oligarhisks mehānisms. Citēju Aristoteli: "Vēlēšanas ir oligarhiska izloze, amatpersonu izloze ir demokrātisks mehānisms." Šāda doma par to, ka ar lozes palīdzību būtu jāizvēlas pārstāvji, ir pastāvējusi visā aristoteliskajā tradīcijā līdz Monteskjē, pēc tam vai nu tādā formā, ka vēlēšanas ir oligarhiskas, vai ka tas ir aristokrātisks mehānisms, tādā veidā ar vēlēšanu palīdzību tiek radīta nemantotā aristokrātija. Bet, ja tas ir lozes rezultātā, tas ir demokrātiski, jo jebkuru pilsoni, kurš var iekļūt tajā loterijā, var izlozēt, un viņam nāksies sēdēt parlamentā. Eiropas vai Latvijas. Jautājums ir tāds. Tā kā jūs esat iezīmējuši dažādas esošās demokrātijas vai liberālās demokrātijas problēmas, es gribētu jums jautāt – kā jums šķiet, ja Latvijas valsts mēģinātu atgriezties pie tādas klasiskas aristoteliskas attieksmes un vēlēšanu vietā ieviestu loteriju vai izlozi, kas garantētu to, ka, pirmkārt, būtu daudz vienlīdzīgākas iespējas visiem nonākt amatos, otrkārt, būtu daudz mazāka visādu *fake news* vai polittehnologu, vai kādu citu, ko jūs minējāt, ietekme uz vēlēšanu rezultātiem. Tikai, ja viņiem izdotos tikt pie loterijas maisīkļa.

Es lūdzu jums piedalīties šādā eksperimentā. Kādi ieguvumi un kādi zaudējumi varētu būt, ja Latvijā vēlēšanu vietā būtu loterija? Sāksim ar jums, Latvijas Republikas prezidenta kungs.

E.L.: Jā, par to es, protams, esmu domājis. Tātad tiešām lozes sistēma ir pilnīgi demokrātiska tajā ziņā, ka tā atspoguļo bāzi. Tas, kas ir vēlētajī un izlozes rezultātā izlozētās amatpersonas, savā kompetencē, savā domāšanā, savās pamatvērtībās ir ļoti tuvu cits citam, un dažās valstīs šāda sistēma ir ierobežotā mērā, piemēram, ir dažas valstis, kur tiesu piesēdētājus izlozē, tātad ir viens profesionāls tiesnesis un divi tiesas piesēdētāji, tos izlozē, un ir obligāti jāpieņem šis amats, izņemot, ja tu vari kaut kādu ārsta zīmi atrast un tamlīdzīgi.

Kādēļ tas tā ir domāts? Tādēļ, ko es sākumā teicu par to, ka visi cilvēki ir vienvērtīgi attiecībā uz savu vērtību sistēmu, jo taisnīgums atspoguļo vērtību sistēmu un taisnīguma izjūtu. Tiesnesis, profesionāls jurists un cilvēks, kurš ir izlozēts un ar tādu pašu balsstiesību piedalās tiesas sastāvā, ir tikpat vērtīgi. Tas ir izņēmums, bet, protams, tas pastāv. Jo tur ir runa par taisnīguma sajūtu, un tur mēs visi esam vienādi.

Ja mēs gribam risināt kaut kādus citus jautājumus, es tomēr teikšu, ka mums ir jāatdala racionalitāte un emocionalitāte, tas ir grūti, tomēr iespējams. Teiksim tā, tas nav pilnīgi tas pats. Ir racionāli lēmumi, tādēļ, piemēram, mēs studējam augstskolās, mums ir pieredze, zināmās jomās mēs iegūstam augstāku kompetenci, kas nozīmē racionālu kompetenci, nevis emocionāli kompetenci, nevis inženieris kā emocionāla izpausme, bet inženieris kā racionāla izpausme, lai ķirurgs emocionāli neiet un negriež vēderu vaļā.

Demokrātijai tiešām ir šis, es teiktu, grūtais uzdevums panākt to, ka cilvēki ievēl brīvprātīgi tādas amatpersonas, kas ir, vienkārši sakot, gudrākas par viņiem pašiem. Tas ir aristokrātijas princips, būtībā oligarhijas princips. Oligarhija zināmā veidā vienmēr pieder pie demokrātijas izvēles, oligarhija pieder pie demokrātijas. Oligarhija tādā nozīmē, ka vara tiek deleģēta vienai nelielai grupai, un tas no formālā viedokļa ir oligarhiski, tas nozīmē to, ka šiem cilvēkiem uzticas, tas ir tas, par ko Pauls runāja iepriekš, ka viņi pieņems labākus lēmumus nekā es. Es domāju, ja es kā racionāli domājošs pilsonis saku: "Ziniet, es īsti nezinu, kā tos Dziesmu svētkus vajag organizēt." Ja es tagad sākšu organizēt, tur nekas nesanāks, bet es uzticos, es redzu, piemēram, tur ir Dace Melbārde vai Sandra Kalniete, un es uzticos tāpēc, ka man ir uzticība, ka jūs esat kompetentākas par mani, nekā ja es to darītu. Tādā veidā es izvēlos jūs, lai jūs to vai kaut ko citu darītu.

Ja tas būtu izlozes ziņā, es teiktu, nu, tad es pats varu visu organizēt. Tā kā tur ir racionāls elements, tā ir tā jēga, kādā veidā ar šo vēlēšanu sistēmu panāk augstāku racionalitāti racionālu lēmumu pieņemšanā. Tādēļ tur, kur ir tiešām nepieciešams vairāk racionālu lēmumu, tur ir vajadzīgs šis pārstāvniecības mehānisms, ko mēs izvēlam.

A.R.: Jums kā politologam tiešām šķiet, ka kompetence ietekmē vēlēšanu rezultātus vairāk nekā frizūra?

E.L.: Es teiktu, ka vismaz cerība, ka šajā frizūrā slēpjas arī kompetence.

A.R.: Kalnietes kundze, vai jūs varētu komentēt, kādas priekšrocības un kādus trūkumus jūs saskatītu, ja Latvija no vēlēšanu sistēmas pārietu uz izlozes kārtību?

S.K.: Valsts prezidents jau ļoti nopietni to aplūkoja, es īsti nevaru to nopietni komentēt, bet es teikšu tās pirmās dažas lietas, kas, kā man šķiet, uzreiz jāņem vērā. Socioloģijā par reprezentatīvu šķērsriezumu sabiedrībai tiek uzskatīti 1000 cilvēku, tātad parlamentam būtu jābūt vismaz 1000 cilvēku lielam, jo pretējā gadījumā šī lozes nejaušība nepārstāvēs sabiedrības kaut kādu zināmu kopējo sastāvu, noskaņojumu, prasmes un tā tālāk. Eiropas Savienībā ir 27 valstis, bet man personīgi visinteresantākais šķiet jautājums par lēmuma spēku un lēmuma ilglaicīgumu, ko šāds parlaments pieņem, un kādā veidā šis parlaments var, kādā veidā šim parlamentam ir liegtas tiesības mainīt savu statusu, jo jebkuram vēlētam amatam, arī nejaušības veidā iegūtam, ir tendence pielipt cilvēkam, palikt ne ar ko neaizstājamam, neatvietojamam, turklāt tur darbosies paralēli vēl ļoti spēcīga sabiedrības grupa, kuriem tajos, es nezinu, četros vai piecos gados, kad šis parlaments darbojas, būs nepieciešams tieši tajā periodā, jo nevar jau zināt, kas būs nākamajā,

pieņemt konkrētus lēmumus, vai tas būtu par “Tīrīgu” vai nanoūdeni, vai vēl par kaut ko. Iedomājieties, kā paralēli zeltu lobistu institūcija un kādas milzīgas, milzīgas naudas masas īsā periodā kustētos.

Pašlaik ir zināms, kas ir oligarhi, ko viņi grib. Tad arī tas būs ļoti dinamisks process. Es varētu šādi turpināt, neesmu entuziaste ne par to, ne par šo.

A.R.: Jūs nesaskatāt tajā perspektīvas uzlabot līdzdalību valstī, samazināt “mēs–viņi” problemātiku starp valdību un tautu? Jūs tur neredzat nekādas perspektīvas, jūs redzat tikai riskus un grūtības? Es par to līdzdalību vēl paturpināšu, tāpēc Unai un Dacei uzdošu šo pašu jautājumu. Lūdzu, pastāstiet, kā jūs redzat, kādas priekšrocības un kādi riski būtu pārejā no vēlēšanu uz lozes sistēmu?

U.B.: Priekšrocība varētu būt tā, ka nebūtu priekšvēlēšanu kampaņas, mēs ietaupītu naudu un tā tālāk, bet riski ir ļoti skaidri iezīmēti. Es redzu, piemēram, tādu problēmu kā cilvēka brīvība. Mēs esam brīvi piedalīties vēlēšanās, mēs esam brīvi nepiedalīties, bet šādā gadījumā mums būs šī izloze, mēs kādā brīdī būtu spiesti iesaistīties valsts pārvaldē, pat ja mēs to nevēlamies.

Otra problēma būtu problēma ar pārstāvniecību, jo demokrātijas ideja tomēr ir tāda, ka šie cilvēki, kas ir ievēlēti Saeimā, ir mūsu priekšstāvji, viņi mūs pārstāv. Protams, ne vienmēr tas darbojas praksē, bet tā ir ideja, uz ko mēs tiecamies. Savukārt šiem izlozētajiem pāris cilvēkiem nebūtu pienākuma pārstāvēt, jo neviena sabiedrības grupa nebūtu viņos investējusi savu uzticību un savu balsi, līdz ar to šis pārstāvniecības mehānisms vairs nedarbotos.

A.R.: Jā, es jūtu, ka mans entuziasms tiek ievainots arvien vairāk, bet, Dace, varbūt jūs man palīdzēsiet, jo es jūtu, ka lielu cerību nav.

D.Dz.: Ja mēs pieejam pie tā kā domu vingrinājuma, tad, manuprāt, šādā situācijā diezgan strauji samazinātos šāda parlamenta pieņemto lēmumu loks. Es domāju, ka mēs droši vien ātri atrastu mehānismu, kā pārnest svarīgo lēmumu pieņemšanas procesu uz citām vietām un institūcijām. Mēs nesen runājām arī par to, ka valsts ir nozīmīga, bet tomēr mēs esam daļa no lielākām struktūrām, kur lēmumi faktiski tiek pārnesti. Kā britu sabiedrība uzskatīja, ka viņi nevar vairs saskatīt, kurš kuru pārstāv un kas pieņem lēmumus, un tas daļēji tika minēts kā breksita iemesls. Es domāju, ka šādā situācijā mēs redzētu vēl lielāku lēmumu klāsta samazināšanos, ko pieņem parlaments, iespējams, ka tas kaut kādā brīdī novestu pie revolūcijai līdzīga, un tad nu mēs varam lemt, vai tas ir pozitīvi vai negatīvi.

A.R.: Labi, atcerēsimies, ka Kalnietes kundze arī minēja suverenitātes samazināšanos Eiropas Savienības kontekstā, bet politologs Egils Levits gribēja...

E.L.: Tātad demokrātija, attīstīta demokrātija ir saistīta arī ar eliti, mēs runājam par politisko eliti vai kultūras eliti un tā tālāk. Tātad elite nozīmē kompetences piramīdu, aristokrātija ir mantota elite, bet demokrātijā tā ir kompetences elite. Vajadzētu vismaz tā būt. Lielā mērā tā tas varbūt arī ir. Šī piramīda var būt stāvāka vai plakanāka.

Piemēram, ar ko Latvijas sabiedrība atšķiras no Francijas sabiedrības? Lai nonāktu Francijas parlamentā, lai kļūtu par ministru, ir jāiziet ilgs filtrācijas process. Tu nevari ienākt no ielas un kļūt par deputātu. Emanuela Makrona gadījums ir izņēmums. Bet Latvijā tas ir vienkārši, tu vari ienākt no ielas un kļūt ne tikai par deputātu vai ministru. Līdz ar to faktiski tas ir daudz tuvāk šai jūsu tēzei par izlozi, jo nav šīs filtrācijas,

mācīšanās un kompetences apgūšanas procesa. Tas, protams, eksistē, bet tas ir nav tik stingrs. Piemēram, Lielbritānijā tā noteikti nevar, man šķiet, bet Latvijā tā var vairāk. Katrā ziņā tas nozīmē, ka Latvijā politiskā elite ir daudz tuvāka tautai savā domāšanā, un līdz ar to kritika tiek veltīta politiskajai elitei vienkārši par to, ka tā domā līdzīgi kā jebkurš cits cilvēks, līdzīgāk nekā jebkurš cits cilvēks vidējā sabiedrība starp 1000 cilvēkiem.

Līdz ar to tas nozīmē, ka mēs šajā ziņā – Aristotelis un jūs kopā ar Monteskjē, tātad jūs trīs kopā – esam samērā demokrātiski.

A.R.: Paul, es saprotu, ka jūs esat nopietns cilvēks un uz jocīgām lietām...

P.R.: Visiem racionāliem argumentiem es nepiekrītu. Es vienkārši gribēju teikt, ka mēdz teikt, ka loterija ir nodoklis, kas tiek uzlikts muļķiem, tāpēc ka viņi maksā naudu par loterijas biļetēm, ko viņi, visdrīzāk, nekad nedabūs. Jā, un līdzīgi, man šķiet, kā jebkurai sabiedrībai, kura ieviestu šādu sistēmu, tas būtu smags sods muļķīgai sabiedrībai.

A.R.: Pretim muļķīgai, nevis pretim gudrākai? Jā. Dāvi, varbūt arī jums ir kas piebilstams?

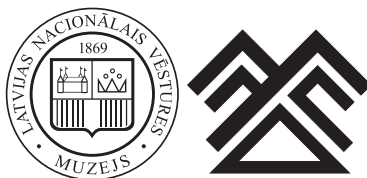
D.S.: Klausoties šajās atbildēs, atcerējos, ka Horhem Luisam Borhesam ir stāsts par šumeru valsti, kur vara tiek vēlēta ar lozes palīdzību, bet ļoti ātri šī izloze kļūst arvien āprātīgāka, sarežģītāka, jo pēkšņi sāk arī izlozēt, piemēram, kad kāds drīkst nogalināt kādu citu vai kādam ir jābūt nogalinātam, kāds ir parādā kādam tādu naudas summu un tā tālāk, un tā joprojām, līdz tas viss pārvēršas par tādām kanibālisma dzīrēm. Viņš redzēja varas azartu, kas parādās caur šādu lozi. Protams, no tā viedokļa varas azarts, man šķiet, Latvijā ir ļoti izteikts un absolūti bez kompetences un absolūti bez ekspertīzes. Ja tev trīs cilvēki pateica, ka tu kvalificējies

par ministru, tad tu jau esi pārliecināts, ka tu kvalificējies. Es domāju, no tā viedokļa, protams, problēma ir, ka mēs vēlējam arī šos nekompetentos, bet šajā lozes variantā kļūtu iespējamas vēl baisākas lietas.

A.R.: Es iedomājos, ka tas ļoti uzlabotu līdzdalību, jo katram pastāvētu drauds nonākt tajā Saeimā un līdz ar to anonīmo komentāru saturs varētu mainīties ļoti ievērojami, jo katram tur var gadīties sēdēt, un turklāt par to muļķību, Paul, nevaru jums piekrist.

Man jāsaka paldies, ja vien kāds no šī pasākuma organizatoriem neuzskata, ka mums kaut kas būtisks noslēgumā būtu jāpasaka, tāds kā uzsaukums: “Būsim demokrātiskāki,” vai – tieši otrādi – “Sāksim domāt vai ķersimies pie lietas.” Mēs, protams, varētu ar tādiem uzsaukumiem noslēgt, un, iespējams, tā būtu daudz plūstošāka pāreja pie dzērieniem un citiem svētku atribūtiem, bet, tā kā es iesaku noslēgt bez uzsaukumiem, es saku paldies Latvijas Valsts prezidentam Egilam Levitam, politologam Egilam Levitam, Eiropas Parlamenta deputātei Sandrai Kalnietei, Londonas Ekonomikas augstskolas pasniedzējai Unai Bergmanei un Oksfordas Universitātes profesorei Dacei Dzenovskai, žurnāla “Ir” komentētājam Paulam Raudsepam un kinorežisoram Dāvim Sīmanim. Paldies!

Latvijas Nacionālais vēstures muzejs,
Tautas frontes muzeja nodaļa
Lāčplēša iela 106, Rīga, LV-1003
Tālr. 67223004
e-pasts: muzejs@lnvm.lv

